

ЧИЧА
Руслан Павлович

**РЕАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ
ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО
У ПРОЦЕСУАЛЬНИХ
РІШЕННЯХ СЛІДЧОГО**

Монографія

Харків – 2012

УДК 343.14 (477)
ББК 67.411.372.201.4

Ч 72

Рецензенти:

Зеленецький В.С. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки й техніки України, академік Національної академії правових наук України;

Лобойко Л.М. – доктор юридичних наук, професор Дніпропетровського університету внутрішніх справ.

Чича Р.П.

Ч 72 Реалізація даних про особу обвинуваченого у процесуальних рішеннях слідчого. – Харків: СПДФО Чальцев О.В., 2012. – 224 с.

ISBN 978-966-8765-34-6

Монографія присвячена актуальним теоретичним та практичним проблемам, пов'язаним з реалізацією фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, у процесуальних рішеннях слідчого.

Автором розглянуті питання вивчення, класифікації даних про особу обвинуваченого. Автор пропонує свій погляд на особливості застосування даних про особу обвинуваченого при прийнятті процесуальних рішень слідчим.

Для наукових і практичних працівників, а також широкого кола осіб, які цікавляться проблемами кримінального процесу.

УДК 343.14 (477)
ББК 67.411.372.201.4

ISBN 978-966-8765-34-6

©Чича Р.П.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАВИН, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО	7
1.1. Поняття особи обвинуваченого та її кримінально- процесуальна характеристика	7
1.2. Поняття та класифікація обставин, що характеризують особу обвинуваченого	16
1.3. Способи дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого під час досудового слідства	60
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	89
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ РІШЕННЯ СЛІДЧОГО ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО	93
2.1. Поняття і сутність процесуальних рішень слідчого, у яких ре- алізуються дані про особу обвинуваченого	93
2.2. Класифікація процесуальних рішень слідчого, у яких реалізу- ються дані про особу обвинуваченого	112
2.3. Процесуальна форма прийняття слідчим процесуальних рішень, у яких реалізуються дані про особу обвинуваченого	121
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	134
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО В ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕННЯХ СЛІДЧОГО	136
3.1. Реалізація даних про особу обвинуваченого у рішеннях слідчого про обрання запобіжного заходу	136
3.2. Реалізація у рішеннях слідчого даних про особу обвинуваченого з фізичними та психічними вадами	148
3.3. Реалізація у рішеннях слідчого даних про особу неповнолітнь- ого обвинуваченого	167
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	182
ВИСНОВКИ	185
ДОДАТОК	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197

ПЕРЕДМОВА

Реформування кримінально-процесуального законодавства України має на меті створення такої моделі кримінального процесу, яка дозволила б забезпечити ефективність досудового розслідування та індивідуалізацію у визначенні міри покарання. Вивчення особи обвинуваченого та, зокрема, фактичних даних про обставини, що її характеризують, набувають у зв'язку з цим особливої значущості. Актуальність розробки теоретичних і практичних питань з реалізації фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, саме у процесуальних рішеннях слідчого є беззаперечною, адже для прийняття кожного рішення потрібна інформація, а збір даних про особу обвинуваченого та вмiле їх використання забезпечує успіх у розслідуванні кримінальної справи.

Необхідною умовою ефективного здійснення органами дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду покладених на них завдань є організація їх діяльності на виключно науковій основі. Це, у свою чергу, вимагає від кримінально-процесуальної науки розробки актуальних проблем, висунутих практикою діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і судів. Однією з таких проблем є неповне та неналежне встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, серед яких – обставини, які характеризують особу обвинуваченого. Відсутність чітко розробленого механізму (процесу) реалізації фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, тягне за собою низку негативних наслідків, які впливають як на прийняття конкретних процесуальних рішень, так і на вирішення завдань кримінального судочинства в цілому.

Обвинувачений є центральною фігурою у кримінальному процесі, тому він і цікавив вчених-процесуалістів у першу чергу саме як суб'єкт кримінально-процесуальних відносин. Це знайшло відображення в наукових працях С. А. Альперта, З. З. Зінатуліна,

Я. О. Мотовіловкера, І. Л. Петрухіна, В. М. Савіцького, М. С. Строговича, В. В. Шимановського, М. А. Чельцова-Бебутова та ін. Як об'єкт пізнання особа обвинуваченого розглядалася переважно в кримінально-правовому, кримінологічному та криміналістичному аспектах. Така тенденція прослідковується в роботах П. Д. Біленчука, А. Р. Белкіна, А. А. Герцензона, М. Г. Коршика, А. С. Кривошеева, Г. К. Курашвілі, Н. С. Лейкіної, І. А. Матусевич, С. С. Степичева, П. П. Цветкова та ін.

Вивченню особи обвинуваченого в кримінально-процесуальному аспекті у двадцятому сторіччі були присвячені роботи таких радянських процесуалістів, як М. Т. Ведерніков, В. Т. Очерєдін, Ю. Ф. Лубшев, А. Г. Стовповий, а в Україні – лише праці Ю. І. Азарова.

Разом з тим специфіку реалізації фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, і, зокрема у процесуальних рішеннях слідчого, в юридичній літературі так і не розкрито.

Слідча і судова практика останніх років настійливо ставить перед теорією кримінального процесу питання про внесення до Кримінально-процесуального кодексу України (надалі – КПК) правових норм, які б більш чітко регламентували предмет доказування (насамперед обставини, що характеризують особу обвинуваченого), з якими тісно пов'язані з одного боку проблеми повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин вчиненого злочину, а також захисту прав особи у кримінальному судочинстві, та з другого боку – забезпечення швидкості кримінального судочинства і режиму процесуальної економії. Тому й зараз органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду мають гостру потребу у науково-обґрунтованих рекомендаціях з усього комплексу питань щодо дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого, та реалізації отриманих даних у процесуальних рішеннях.

Потреба якнайшвидшого ухвалення нового КПК України; неоднозначність підходів вчених до визначення кола, меж, змісту та обсягу обставин, що характеризують особу обвинуваченого; помилки, які допускають практичні працівники у зборі, дослідженні й реалізації фактичних даних про вказані обставини, обумовлюють необхідність вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексному дослідженні реалізації фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, у процесуальних рішеннях слідчого.

Автор висловлює щирю подяку Вікторії Юрїївні Кузьмінській – кандидату юридичних наук, всьому колективу кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ за підтримку та допомогу в роботі над монографією.

Щира вдячність рецензентам – доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки й техніки України, академіку Національної академії правових наук України В. С. Зеленецькому та доктору юридичних наук, професору Дніпропетровського університету внутрішніх справ Л. М. Лобойко за слушні зауваження та поради.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАВИН, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО

1.1. Поняття особи обвинуваченого та її кримінально-процесуальна характеристика

Вивчення особи обвинуваченого підкоряється загальним закономірностям філософського пізнання природи, суспільства та особистості, воно являє собою окремий випадок дослідження поведінки людини в суспільстві. Методологічною основою вивчення особи обвинуваченого служить гносеологія (теорія пізнання), що затверджує пізнання об'єктивного світу і здатність людської свідомості адекватно відображати об'єктивну реальність. Для визначення особи обвинуваченого, її сутності, безумовно, велике значення має правильне розуміння поняття “особа”.

Визначення будь-якого поняття є надзвичайно важливим для розуміння сутності та функцій того чи іншого явища чи предмета або їх сукупності, і в значній кількості досліджень є кінцевою чи проміжною метою, необхідною для подальшої дослідницької діяльності. Термін „поняття” визначають як результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності; розуміння про предмет або явище, виражене в словах; форму мислення, що відображає суттєві властивості, зв'язки та відношення предметів і явищ [34, с.1049].

У тлумачному словнику української мови особа трактується як “окрема людина, індивід; людська індивідуальність, особистість” [34, с. 861].

Отже, особу від звичайного поняття слова “людина” відрізняє наявність яких-небудь особливих властивостей, індивідуальності.

Вивчення особи є предметом багатьох наукових дисциплін: філософії, соціології, психології, права та ін. Указана діяльність є складною, передбачає багатовекторність та існування різних рівнів пізнання. Так, поряд з поняттям особи ми використовуємо такі терміни, як людина, індивід, індивідуальність. Усі ці дефініції, безумовно, мають свою специфіку, але ж видно, що вони взаємопов'язані. Така різноманітність викликає певні труднощі при визначенні змістовної частини, зокрема для юристів, що оперують досить конкретними поняттями (особа підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого тощо), виходячи тільки з особливостей свого предмета. Виникають закономірні питання: яке смислове навантаження несуть означені поняття та що є їх складовими частинами? Навіть філософи не прийшли до загального висновку щодо співвідношення понять “людина” – “особа” – “особистість”. Науковці говорять про поняття “людина” як про сукупність біологічних та соціальних характеристик, про “особистість” – як про соціально значимі властивості людини [125, с. 14]. Тобто останнє поняття є складовою частиною поняття “людина”, як узагальнюючого. Розглядаючи ланцюжок зазначених понять ми приходимо до висновку, що “людина” є найбільш широким, “особистість” містить найбільше соціальне, філософське навантаження, а “особа” – поняття, яке найчастіше використовується в правовій літературі, законодавстві. Для нашого дослідження ми будемо використовувати всі зазначені поняття як тотожні в значенні “особа”¹.

Вивчення особистості (особи) було й продовжує залишатися однією із найважчих проблем у будь-якій соціальній галузі, єдина теорія особистості не створена, відсутній і загальний погляд на визначення особистості, її структури та змісту. Усе це створює

¹ Так ще П. П. Цветков зазначав, що в кримінальному процесі терміни “людина”, “особистість” частіше за все використовуються в одному і тому ж значенні, а обвинувачений фігурує не тільки як людина, але і як особа [222, с. 6]

певні труднощі не тільки для психологів, але й для правознавців – теоретиків та тих юристів, які займаються практичною юридичною діяльністю, для яких поняття “особистість суб’єкта злочину”, “учасник кримінального процесу”, “винний”, “обвинувачений”, “злочинець” тощо наповнені цілком конкретним, у тому числі й психолого-правовим змістом.

При всій значимості цього аспекту розуміння особистості він все-таки не дозволяє розкрити внутрішній, глибинний світ людини, фіксує тільки її поведінку, що не завжди виражає дійсну сутність людини. Як вірно відзначає в цьому зв’язку А. П. Гуськова: “Людина являє собою живу систему, що поєднала в собі єдність фізичного і духовного, природного та соціального, спадкоємного, що здобувається ще при житті” [65, с. 8]. Але при цьому людина – це не просто сума зазначених кількісних ознак, а й їх внутрішня єдність, що приводить до виникнення якісно нового поняття – людська особистість. “Особистість не є частиною чогось, функцією роду або суспільства, вона є ціле, порівнянне із цілим світом, вона – спільний продукт біологічного процесу та суспільної організації. Особистість не можна уявляти роздільно ні біологічно, ні психологічно, ні соціологічно, ні юридично” [84, с. 12].

Людина може бути особистістю тільки в середовищі собі подібних, тобто в соціумі, який в свою чергу пронизаний певними зв’язками між суб’єктами, його частинами. Тому, безумовно, права Я. Г. Лизогуб, яка стверджує, що “лише в процесі свого розвитку і соціалізації вона (особистість) стає суб’єктом суспільних відносин. На момент народження та в перші місяці життя людина, по суті, є просто живою істотою, якою оволодівають тільки інстинкти, а саме: добре поїсти і поспати” [136, с. 116].

Тому з повною впевненістю можна стверджувати, що особистість – це людина, яка піднялася до певного рівня відносин із суспільством. Особистість – не просто результат біологічного дозрівання або відображення специфічних умов життя, але й суб’єкт

активної взаємодії із середовищем, у процесі якого індивід поступово набуває особистісних рис.

Поняття “особистість” нерозривно пов’язане з поняттям “індивідуальність”. Індивідуальність знаходить своє вираження в природних задатках і психологічних властивостях людини – в особливостях пам’яті, уяви, темпераменту, характеру, у всьому різноманітті людського виду і його життєдіяльності. Індивідуальна відмінність має все містити в свідомості: погляди, судження, думки, які навіть при схожості їх у різних людей завжди містять у собі щось “своє”. Індивідуалізовані потреби та запити кожної окремої людини на все, що ця людина робить, накладають відбиток цієї індивідуальності. Як вірно помітив А. Агафонов: “Особистість – це людина, розглянута не тільки з погляду її загальних властивостей і рис, а й з боку своєрідності її соціальних, духовних, фізичних якостей. Ці якості можуть бути як позитивними, так і негативними, а найчастіше в них поєднуються, хоча і в різних співвідношеннях, як здобутки, так і недоліки” [3, с. 6].

Вивченням особи в кримінальному судочинстві, а зокрема особи обвинуваченого, займалося широке коло науковців Ю. І. Азаров, П. Д. Біленчук, М. Т. Ведерніков, М. М. Гродзинський, М. Г. Коршик, А. С. Кривошеев, Г. К. Курашвілі, Н. С. Лейкіна, І. А. Матусевич, С. С. Степичев, В. Т. Очерєдін, Ю. Ф. Лубшев, А. Г. Стовповий, П. П. Цветков та інші, які намагалися розробити та визначити такі поняття, як „особа обвинуваченого”, „відомості про особу обвинуваченого”, “відомості про факти, що характеризують особу обвинуваченого”¹. При цьому автори виходять з багатоаспектності такого визначення і відповідно розглядають особу обвинуваченого в кримінально-правовому, процесуальному, криміналістичному та інших ракурсах. Так, М. Т. Ведерніков у своїй роботі дає таке визначення: „Особа обвинуваченого – це конкретна особа, яка характеризується проявом своїх властиво-

¹ Такий термін використовує П. Д. Біленчук [26, с. 47].

стей як в основних сферах діяльності людини, так і в специфічній правовій сфері при реалізації спеціального правового статусу і виконанні правової соціальної ролі” [39, с. 36]. Таке визначення має право на існування і відображає обвинуваченого як певну суму його проявів у різних аспектах буття. З точки зору використання інформації про особу як доказової при розслідуванні кримінальних справ, а зокрема при прийнятті певних процесуальних рішень, нас у першу чергу цікавить її визначення як даних про обставини що характеризують особу обвинуваченого, що відносяться до предмета доказування. М. Т. Ведерніков пропонує поняття „особистісної доказової інформації” і визначає її як „дані про особу, на підставі яких устанавлюються обставини, що становлять предмет вивчення особи обвинуваченого” [39, с. 96]. При цьому він слушно зауважує, що існують різні підходи до розуміння цієї правової категорії. Так, М. Г. Коршик, О. М. Ларін та С. С. Степінчев у своїй публікації визначають: „дані, що характеризують особу обвинуваченого, – це... відомості про постійні або відносно сталі ознаки, якості та властивості особистості, що мають суттєве значення для справи” [114, с. 98]. У свою чергу А. М. Яковлев висловлює іншу точку зору, де говорить: „не властивості людей..., а об’єктивоване вираження особистості на зовні... може розглядатися в якості даних по справі і, як наслідок, здійснювати вплив на долі людей” [249, с. 111]. Тобто існує як мінімум два підходи до розуміння сутності вказаної категорії, це властивості особи обвинуваченого або відомості про ці властивості. М. Т. Ведерніков критикує другий підхід, говорячи, що вважати доказами не властивості особистості, а факти її поведінки немає необхідності, тому що це приведе до включення в обставини, які характеризують особу, переліку її конкретних поступків, а не більш загальної категорії властивостей та якостей, які в підсумку і розкривають сутність особи [39, с. 97]. З таким підходом можна однозначно погодитися.

У кримінально-процесуальному законодавстві, спеціальній літературі ми зустрічаємо такі поняття, як “підозрюваний”, “обви-

нувачений”, “підсудний”, “засуджений” і, відповідно, “особа підозрюваного”, “особа обвинуваченого”, “особа підсудного”, “особа засудженого”. Це близькі за змістом поняття, хоча між ними є і відмінність. Поняття “підозрюваний”, “обвинувачений”, “підсудний”, “засуджений” є кримінально-процесуальними термінами. Критерієм їх розмежування виступають процесуальні рішення, що встановлюють (змінюють) процесуальний статус відповідного суб’єкта. У ст. 43 КПК України, зокрема, зазначено, що «обвинуваченим є особа, щодо якої в установленому цим Кодексом порядку винесена постанова про притягнення як обвинуваченого. Після призначення справи до судового розгляду обвинувачений називається підсудним”.

Таким чином, мова йде про одну і ту ж саму особу, але вона виступає в ролі різних процесуальних фігур на різних стадіях кримінального судочинства. Розгляд зазначених понять у комбінації з терміном “особа” надає їм інший зміст, тому що припускає якісно іншу характеристику названих суб’єктів, що вимагає вивчення та розкриття змісту особи по суті. Указаний підхід дозволяє в подальшому в повному обсязі реалізувати фактичні дані про особу обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого. Поняття “особа підозрюваного” і “особа обвинуваченого” найбільш близькі між собою, тому що на стадії досудового розслідування відмінностей між порядком установлення властивостей особи обвинуваченого і підозрюваного не існує. Це дає нам підстави об’єднати їх одним поняттям “особа обвинуваченого”. Також, враховуючи що вивчення особи іноді починається задовго до появи в справі підозрюваного як окремого суб’єкта, можна говорити про особу, що підозрюється у вчиненні злочину, та її вивчення в рамках проведення дослідчої перевірки на стадії порушення кримінальної справи. Згадування про таку особу можна знайти в п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України, де зазначається, що приводом до порушення кримінальної справи є повідомлення представників влади, громад-

ськості або окремих громадян, які затримали *підозрювану особу* на місці вчинення злочину або з поличним.

Таким чином, можна говорити, що законодавець все ж виділяє вказану особу як окремих суб'єкт та у разі порушення кримінальної справи стосовно особи слідчий повинен виконувати дії, направлені на її вивчення. Тому у відповідній галузі науки необхідно розширити коло суб'єктів саме *особою, яка підозрюється у вчиненні злочину*, яка існуватиме (а фактично й вже існує) на стадії порушення кримінальної справи та на перших етапах стадії досудового розгляду. Таке формулювання буде більш точно відповідати правовому статусу такої особи. Крім того, ми пропонуємо, враховуючи важливість однакового застосування термінології в кримінальному законі, п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України викласти у такій редакції: “повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали особу, що підозрюється у вчиненні злочину на місці або з поличним”, а відповідно ст. 98-1 КПК України у такій редакції: “У разі, коли кримінальну справу порушено щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, прокурор (суддя) має право прийняти рішення про заборону такій особі виїжджати за межі України до закінчення досудового розслідування чи судового розгляду, про що виносить мотивовану постанову (ухвалу)”.

Людина як мисляча і свідомо істота завжди має можливість будувати свою поведінку, не виходячи за рамки запропонованого в нормах права. Іншими словами, у теоретичному плані абсолютно точне виконання норм права – це ідеал, а як усякий ідеал – це є те, до чого людина повинна прагнути, але досягнення чого не завжди можливе. Певні особи порушують правові норми, проявляючи свою індивідуальність. Такі дії становлять предмет особливої протиправної поведінки, поведінки соціально шкідливої, в якій проявляються негативні властивості цієї особи.

Протиправна поведінка особи породжує і специфічні правові відносини. Суб'єкти цих правовідносин наділяються спеціа-

льними правами та обов'язками, сукупність яких становить особливий правовий статус кожного з них. Такий правовий статус має й обвинувачений. Спеціальний правовий статус обвинуваченого в остаточному підсумку спрямований на те, щоб знищити себе, припинити своє існування для того, щоб суб'єкт, який його мав, утратив даний статус, знову повернувся в ряди суспільства повноправним членом. Тимчасовий характер даного статусу полягає в тому, що в законі визначений період його існування, дії. Це слід розглядати як одну з гарантій прав особи в кримінальному процесі. Крім того, спеціальний правовий статус обвинуваченого визначений кримінально-процесуальним законодавством (ч. 2 ст. 43 КПК України), і його зміна може наступати лише внаслідок нововведень у законодавство, що регулює процесуальне положення обвинуваченого. А. П. Гуськова, досліджуючи питання про сутність особи обвинуваченого, пише: “особа обвинуваченого найчастіше представлена в рамках суб'єкта правовідносин. А тим часом особа обвинуваченого може бути як суб'єктом, так і об'єктом правовідносин” [63, с. 41]. Також можна погодитися з думкою В. М. Корнукова, який відзначає, що “особистість у кримінальному процесі – це певна особа, суб'єкт конкретних прав і обов'язків, обумовлених відповідною процесуальною роллю (обвинуваченого, потерпілого, понятого і т. д.). З іншого боку, – це узагальнений образ, що відображає сукупність соціальних і кримінально-процесуальних особливостей, властивих громадянам, які беруть участь у кримінальному судочинстві” [111, с. 82]. Але, на жаль, автор не розкриває цей узагальнений образ і не узгоджує його з кримінально-процесуальною роллю.

Як нами вже зазначалося, обвинувачений є найважливішою фігурою в кримінальному процесі, суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин, але було б доречним вважати, що об'єктом кримінально-процесуального дослідження обвинувачений бути не може, і було б коректно говорити про дослідження соціальної сторони конкретного обвинуваченого, його особистіс-

них властивостей, ознак. Кримінально-процесуальний закон (ст. 64 КПК України) указує на обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, серед яких містяться й обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Саме за такої ситуації, на нашу думку, особа обвинуваченого як сукупність її властивостей, поряд з іншими обставинами справи, буде об'єктом пізнання. Таким чином, можна представити обвинуваченого як особу, у відношенні якої винесено постанову про притягнення як обвинуваченого та яка характеризується певними індивідуальними властивостями і якостями й має сукупність процесуальних прав та обов'язків.

Слід також враховувати, що поняття “особа обвинуваченого” ширше поняття “суб'єкт злочину”. “Суб'єкт злочину” є виключно правовим поняттям і характеризується всього двома ознаками – певним віком і станом осудності (ст. 18 КК України). Зміст й цільове призначення даного поняття обмежене тим, що зазначені ознаки виступають як необхідна умова кримінальної відповідальності. До поняття особи обвинуваченого включаються його особливості, риси, погляди і т. п.

Як вірно вказує М. Т. Ведерніков, “в остаточному підсумку вивчення особи обвинуваченого може бути презентовано у вигляді якогось міні-процесу зі своїм предметом і межами доказування, процесуальними засобами встановлення та закріплення особистісної інформації всередині єдиного кримінального процесу по встановленню загального предмета доказування, що повинно забезпечити надалі врахування особи обвинуваченого при вирішенні всіх основних питань по кримінальній справі” [41, с. 49].

Таким чином, особу обвинуваченого можна визначити як сукупність певних індивідуальних властивостей фізичної особи, що характеризують її в основних сферах життєдіяльності людини (соціальної, психологічної, біологічної) у тому числі в правовій сфері при реалізації спеціального правового статусу, що виникає в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодав-

ством України, у зв'язку зі здійсненням кримінального переслідування даної особи.

Розглядаючи особу обвинуваченого як кримінально-процесуальну категорію, на наш погляд, необхідно обов'язково дослідити обставини, що характеризують таку особу та їх класифікацію. Це сприятиме кращому розумінню сутності питання реалізації фактичних даних про особу обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого.

1.2. Поняття та класифікація обставин, що характеризують особу обвинуваченого

Дослідження особи обвинуваченого дає можливість детально розглянути обставини, які її характеризують, що в свою чергу дозволяє належним чином реалізувати на практиці фактичні дані про особу обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого і надалі вирішити кримінальну справу в цілому.

Стаття 150 КПК України передбачає, що “при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу крім обставин, зазначених у статті 148 цього Кодексу, враховуються тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа, її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують”.

Обвинувачений являє собою фізичну особу, яка має комплекс неповторних зв'язків (соціальних, біологічних, психологічних) й інших ознак, властивостей, станів, відносин, щодо якої сформульовано офіційне обвинувачення в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством.

Особа обвинуваченого – це особистість людини, що має найчастіше соціально обумовлені негативні властивості, а у силу цього схильна до неправомірної поведінки. А. П. Гуськова пише: “Конкретний злочин (соціальна діяльність) завжди здійснюється

конкретною особою, у якої проявляються її індивідуально-особистісні дані. У злочині, таким чином, знаходить прояв її воля, погляди, переконання, звички, навички, одним словом – спрямованість особистості. Для розкриття злочину потрібне пізнання такої особи: її світогляду, ціннісних орієнтацій, переконань, свідомості та ін.” [63, с. 40–41]. Пізнання категорії особи обвинуваченого, А. П. Гуськова пропонує здійснювати “через пізнання “соціальної діяльності”, тому що злочин є саме така діяльність і завдяки пред’явленню обвинувачення з’являється нова для неї соціально-правова роль” [63, с. 38]. З чим цілком слушно буде погодитись.

Вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є одним з елементів предмета доказування по кожній кримінальній справі, це закріплено законодавцем в п. 3 ч. 1 ст. 64 КПК України. Ми вже розглядали в попередньому підрозділі важливість даного елемента в предметі доказування по кожній кримінальній справі. Хоча необхідно наголосити, що серед науковців питання доказового значення даних про особу обвинуваченого носить дискусійний характер. Так М. Т. Ведерніков зазначав, що в загальному вигляді під особистісною доказовою інформацією розуміються ті дані про особу, на підставі яких устанавлюються обставини, що становлять предмет вивчення особи обвинуваченого, та наголошував на різній сутності цієї інформації в залежності від того, що необхідно розуміти під доказами: властивості особи обвинуваченого або відомості про ці властивості [39, с. 96].

Традиційно законодавець відносить обставини, що характеризують особу обвинуваченого, до складових предмета доказування поряд з обставинами, що впливають на ступінь тяжкості злочину, і обставинами, що пом’якшують та обтяжують покарання. Але це питання є дискусійним, і на протязі всього розвитку науки кримінального процесу висловлювалися протилежні думки про місце вказаних обставин у предметі доказування. Так, В. М. Тертишник висловлює таку позицію: „У визначенні предмета доказування неприпустимим є як невинувачене обмеження

складових елементів, так і їх надмірне розширення, яке може зумовити безпідставне затягування розслідування та розв'язання кримінальної справи по суті. ... Основним змістом предмета доказування завжди є фактичні обставини, які відповідають елементам складу злочину. Причини та умови злочину, дані, що характеризують обвинуваченого, – все це не входить до складу злочину” [207, с. 273, 274], а, відповідно до думки автора, не входить і до предмету доказування по кримінальній справі. І пропонує викласти статтю 64 КПК у новій редакції, де окремо визначити необхідність виявлення та дослідження причин та умов, які сприяли злочину, мотивів злочину, обставин, які характеризують особу обвинуваченого (підсудного), а також, які свідчать про стан його здоров'я. Схожу позицію по відношенню до доказового значення даних про особу обвинуваченого в свій час займав М. С. Строгович, визнаючи їх значення лише при визначенні ступеня небезпеки злочину і відповідальності обвинуваченого [204, с. 279]. Така позиція видається спірною, тому що доказове значення мають відомості про обвинуваченого, які можуть характеризувати кожен зі сторін складу злочину, наприклад, суб'єкта злочину, і в цьому випадку беззаперечно відносяться до предмета доказування. Цілий ряд авторів таких, як А. Р. Белкін, П. А. Лупинська, М. Т. Ведерніков, М. Г. Коршик, С. С. Степичев вказують на те, що обставини, які характеризують особу обвинуваченого, безсумнівно входять до предмета доказування, питання в тому, що обсяг цих обставин може змінюватися, як і сам предмет доказування, в залежності від стадії розгляду кримінальної справи. А. Р. Белкін відносно переліку обставин, які підлягають доказуванню і вказані в законі, наголошує: „Цей типовий перелік обставин, які становлять предмет доказування, уточнюється і може доповнюватися у відповідності з кримінально-правовою кваліфікацією злочину” [18, с. 39]. Таку позицію необхідно визнати слушною.

Окремої уваги заслуговує питання переліку обставин, які характеризують особу обвинуваченого, в законі, тобто, правова

регламентація предмета і меж вивчення особи обвинуваченого. Більшість вчених, які займалися проблемою вивчення особи обвинуваченого, об'єднані думкою, що рівень такого вивчення в кримінальному судочинстві на різних стадіях є недостатнім, а з цим відповідно пов'язана незадовільна діяльність практичних органів кримінального судочинства. Так, ще М. Т. Ведерніков зауважив: “..нерозробленість і невизначеність закону тягне за собою різнобій та слабку ефективність на практиці. Тому необхідно погодитися, що невизначеність в законі кола обставин, які характеризують особу обвинуваченого, є прогалиною, яка обов'язково повинна бути усунута” [39, с. 84]. На наш погляд, треба обмежитися переліком узагальнюючих, найбільш типових даних про особу обвинуваченого, уникаючи переліку конкретних відомостей, які підлягають вивченню, що безумовно перешкодить затягуванню розгляду справи і дозволить встановлювати тільки ті обставини, які необхідні для вирішення конкретної справи по суті. З цього приводу П. Д. Біленчук висловив таку думку: „У кримінально-процесуальному законодавстві не визначено обсяг і межі вивчення особи обвинуваченого, в тому числі й неповнолітнього. У кримінально-процесуальному законодавстві є тільки загальні рекомендації про вивчення особи обвинуваченого. Щоб усунути вказану „прогалину” в законодавстві, вважаємо, що доцільно визначити обсяг і межу одержання відомостей про факти, що характеризують особу обвинуваченого, які підлягають встановленню по справі, що розслідується” [26, с. 54]. Цілком слушною є і думка автора про те, що вирішуючи питання про обсяг і межі вивчення відомостей про факти, які характеризують особу обвинуваченого, слід враховувати, що створити універсальну класифікацію ознак особи обвинуваченого, які можуть мати значення для кримінальної справи, неможливо [26, с. 54]. Аналогічну позицію займає і М. Т. Ведерніков, хоча при цьому і зауважує, що це не може бути перепорою для розробки загального формулювання, яке буде окреслювати предмет вивчення особи обвинуваченого [39, с. 87]. Взагалі, питання

про предмет та межі вивчення особи обвинуваченого як самостійної правової категорії ще потребує детального вивчення та розробки в науці кримінального процесу¹.

Розглянувши питання значення фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елементу предмета доказування, виходячи зі змісту п. 3 ст. 64 КПК України, вважаємо, що є сенс говорити про закріплення в КПК України норми, яка визначить загальні межі встановлення даних про особу обвинуваченого в ході провадження кримінального судочинства. Це не буде протирічити вже існуючим положенням окремих норм КПК України, які вказують та конкретизують перелік даних про особу обвинуваченого, що підлягають встановленню для вирішення того чи іншого питання кримінального судочинства. А навпаки, дозволить підвищити якість збору такої доказової інформації та забезпечить повноту і об'єктивність розгляду кримінальної справи [228, с. 101–104]. Тому, з огляду на викладене пропонуємо доповнити чинний КПК України статтею 64–1 під назвою: “Обставини, що характеризують особу обвинуваченого та підлягають доказуванню в кримінальній справі”, яка складатиметься з однієї частини такого змісту: “При провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи в суді підлягають доказуванню: 1) персонографічні дані; 2) дані суспільного та соціально-побутового характеру; 3) дані про антисоціальну поведінку та факти злочинної діяльності; 4) дані про стан здоров'я та психологічні якості; 5) інші дані, що необхідні для ефективного розслідування злочину, встановлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, та призначення покарання”.

Без з'ясування і аналізу інформації про особу, що притягується до кримінальної відповідальності, не можна успішно виконати завдання кримінального судочинства, визначити ступінь суспі-

¹ Зокрема, див.: Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого и подсудимого (понятие, предмет и методика изучения) [39, с. 84].

льної небезпеки та кримінального покарання особи, яка вчинила злочинне діяння¹. У КПК України в узагальненій формі міститься характеристика обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, у тому числі про особу обвинуваченого. Згідно п. 3 ч. 1 ст. 64 КПК України при провадженні по кримінальній справі підлягають доказуванню обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Стосовно до провадження по справах неповнолітніх, коло обставин, що підлягають доказуванню, законодавцем лише конкретизується, тому що в ст. 433 КПК України не йдеться про встановлення яких-небудь нових обставин, крім тих, що названі в ст. 64 КПК України. Аналіз ст. 433 КПК України приводить до висновку, що остання конкретизує положення ст. 64 КПК України про загальні вимоги до доказування обставин, які впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, обставин, які характеризують особу обвинуваченого, до яких законодавець відносить вік неповнолітнього (число, місяць і рік народження), рівень психічного розвитку та інші особливості його особистості. Такої ж позиції дотримується Ю. І. Азаров [4, с. 27–28].

Ми вважаємо, що встановлення таких відомостей, як умови життя і виховання неповнолітнього, обставини, що негативно впливали на його виховання, вплив на неповнолітнього старших за віком осіб (пп. 4, 5, 6 ч. 1 ст. 433 КПК України) можуть носити характер як обставин, що характеризують особу обвинуваченого, так і обставин, що сприяли вчиненню злочину (ст. 23–1 КПК України).

Викладене дозволяє дійти до висновку: незважаючи на те, що вимоги закону про необхідність встановлення даних, які відносяться до особи обвинуваченого, містяться в різних нормах, ці обставини перебувають між собою в тісному взаємозв'язку. Взає-

¹ Однак серед вчених-процесуалістів немає єдиної думки відносно того, які саме обставини щодо обвинуваченого мають входити до предмета доказування [39, с. 103; 113, с. 14–33; 128, с. 3–91; 63, с. 49–64; 46, с. 61–75; 199, с. 12].

мозв'язок виявляється в тому, що встановлення обставин, які характеризують особу обвинуваченого, проводиться в рамках предмета доказування по кримінальній справі.

Обставини, що відносяться до особи обвинуваченого, включені кримінально-процесуальним законодавством ряду країн (Франції, Німеччини, Білорусії, Росії та ін.) [52, с. 97; 215, с. 46] до предмета доказування по кримінальній справі. Однак більшість кримінально-процесуальних кодексів цих країн не розкриває змісту відомостей про особу обвинуваченого. Так, відповідно до ч. 1 ст. 89 діючого КПК Республіки Білорусь: “1. При проведенні дізнання, попереднього слідства та судового розгляду кримінальної справи підлягають доказуванню:

- наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом (час, місце, спосіб та інші обставини його здійснення);

- винність обвинуваченого у вчиненні злочину;

- обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого (обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, що характеризують особу обвинуваченого);

- характер і розмір шкоди, заподіяної злочином”.

Незважаючи на те, що КПК Республіки Білорусь містить окремий розділ (розділ 45), присвячений провадженню по кримінальних справах про злочини, вчинені особами у віці до вісімнадцяти років, особливості предмета доказування по справах у відношенні неповнолітніх визначені в частині другій тієї ж ст. 89: “2. По кримінальних справах про злочини, вчинені неповнолітніми, крім того, підлягають установленню такі обставини:

- 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження);

- 2) умови життя та виховання;

- 3) ступінь інтелектуального, вольового і психічного розвитку;

- 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників»

[212].

Як бачимо, вказані положення не конкретизують обсяг інформації, що повинна вивчатися стосовно особи неповнолітнього, і фактично без суттєвих змін повторюють положення кримінально-процесуального законодавства Радянського Союзу.

Заслуговує також на увагу й розгляд стаття 73 КПК РФ, де до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, відноситься:

- 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);
- 2) винність особи у вчиненні злочину, форма його вини та мотиви;
- 3) обставини, що характеризують особу обвинуваченого;
- 4) характер і розмір шкоди, заподіяної злочином;
- 5) обставини, що виключають злочинність і караність діяння;
- 6) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання;
- 7) обставини, які можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання” [215, с. 46].

Таким чином, і КПК РФ не розкриває поняття обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Однак, як і КПК України, кримінально-процесуальне законодавство РФ конкретизує предмет доказування по справах неповнолітніх в окремому розділі 50 КПК РФ “Провадження у кримінальних справах по відношенню до неповнолітніх”. У статті 421 КПК РФ указується, що крім обставин, зазначених у статті 73, необхідно також з’ясувати:

- 1) вік неповнолітнього, число, місяць і рік народження;
- 2) умови життя та виховання неповнолітнього, рівень психічного розвитку і інші особливості його особи;
- 3) вплив на неповнолітнього старших за віком осіб.

На нашу думку, дані положення процесуального закону РФ є вужчими ніж передбачено чинним КПК України.

Окрім процесуального аспекту вивчення фактичних даних про особу обвинуваченого як елементу предмета доказування,

метою вивчення особи обвинуваченого є також правильне вирішення питань кримінально-правового характеру, що виникають у процесі провадження по справі.

Кримінальним кодексом України передбачено, що кримінальній відповідальності за загальним правилом підлягає особа, яка досягла на час вчинення злочину шістнадцятирічного віку. Особа, яка досягла на час вчинення злочину чотирнадцятирічного віку, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, вказані в частині другій ст. 22 КК України. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними внаслідок хронічного психічного розладу, тимчасового психічного розладу, слабоумства або іншого хворобливого стану психіки (ст. 19 КК України). Крім того, відомості про особу обвинуваченого важливі і для правильної кваліфікації вчиненого у випадках, коли ті або інші склади злочинів містять кваліфікуючі ознаки, що відносяться до суб'єкта злочину (наприклад, кримінальній відповідальності за зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) підлягають тільки посадові особи). Отже, невстановлення даних про особу, які свідчать про його належність до службових осіб, може спричинити неправильну кваліфікацію вчиненого.

Вивчення чинного кримінального законодавства України дозволяє зробити висновок про те, що з обставинами, які характеризують особу обвинуваченого, закон пов'язує вирішення таких кримінально-правових питань, як визначення виду покарання (розділ 10 КК України), загальні підстави призначення покарання (розділ 11 КК України), наявність обставин, що пом'якшують (ст. 66 КК України) або обтяжують покарання (ст. 67 КК України), призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності

(розділ 9 КК України), звільнення від покарання (розділ 12 КК України), застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування (розділ 14 КК України), визначення особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ 15 КК України).

Особливе значення набувають обставини, що характеризують особу обвинуваченого, для вирішення питання про призначення покарання при рецидиві злочинів (ст. 34 КК України). У цьому разі якісний розгляд справи можливий тільки за умови, коли при проведенні досудового розслідування злочину всебічно й повно будуть встановлені дані про цю особу. До таких відомостей належать, насамперед, обставини, пов'язані з колишніми судимостями особи. Однак тільки наявності даних про колишні судимості обвинуваченого недостатньо. Необхідно, щоб при проведенні досудового розслідування слідчий запросив відомості про поведінку обвинуваченого в місцях позбавлення волі, про відношення його до праці при відбуванні покарання за раніше вчинені злочини, про обставини, за яких виховний вплив попереднього покарання виявився недостатнім. Такий підхід логічно відповідає особливостям кваліфікації повторно вчиненого злочину та дозволить швидко та в повному обсязі виконати завдання виконання покарань, зокрема, застосування заходів впливу з метою виправлення засуджених і профілактики асоціальної поведінки (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України) [122, с. 4]. На жаль, необхідно звернути увагу і на негативні тенденції вивчення особи обвинуваченого в аспекті з'ясування даних про колишні її судимості. Так, на практиці слідчі часто вимагають від оперуповноважених, які здійснюють дослідчу перевірку, готувати відповідну довідку-вимогу про судимості особи до порушення кримінальної справи і тим самим “ухиляються” від вивчення особи обвинуваченого, “делегуючи” свої безпосередні обов'язки працівникам оперативно-розшукових підрозділів.

Згідно з положеннями КПК України 1960 року рішення про взяття обвинуваченого під варту приймав слідчий і реалізувалося воно тільки з одержанням санкції прокурора [120, с. 273]. Після прийняття у 2001 році низки законів¹, що були названі “малою судовою реформою”, норми кримінально-процесуального законодавства були приведені у відповідність до Конституції України, у статті 29 якої визначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [109, с. 9]. Однак указані нововведення призвели до появи випадків неправильного застосування закону, що певним чином обумовлювалося відсутністю відповідної практики. Особливо це питання набуло актуальності стосовно особи підозрюваного [210, с. 22–23]. У зв’язку з появою певних недоліків виникла необхідність роз’яснень Пленуму Верховного Суду України. Вивченню особи обвинуваченого при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту стало приділятися більше уваги, на що вказують і відповідні постанови Пленуму Верховного Суду України². Зокрема, було більш ретельно роз’яснено питання вивчення даних про особу обвинуваченого.

При прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (п. 4 ч. 1 статті 149 КПК України) досліджуються також обставини, які відповідно до ст. 150 КПК України мають бути враховані при обранні запобіжного заходу: вік обвинуваченого (підозрюваного), стан здоров’я, сімейний і ма-

¹ Закон України від 21 червня 2001 року “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” [169, с. 1142], Закон України від 12 липня 2001 року “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” [170, с. 1578].

² Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 25.04.2003 року “Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства” [88, с. 460].

теріальний стан, вид діяльності, місце проживання. З'ясовуються дані про попередні судимості, соціальні зв'язки особи, її схильності (чи вживає наркотики, алкогольні напої тощо), спосіб життя, поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі (чи не ухилялася раніше особа від слідства, суду або виконання судових рішень, чи не вчинювала злочини проти правосуддя). Дослідженню підлягають і відомості, що вказують на існування факторів, обставин чи моральних цінностей, які можуть свідчити про те, що обвинувачений (підозрюваний) перебуваючи на волі, не порушуватиме покладених на нього процесуальних обов'язків та не займатиметься злочинною діяльністю. Може бути з'ясовано питання про фінансові можливості обвинуваченого (підозрюваного) чи інших осіб щодо внесення застави та визначено її розмір, який міг би забезпечити належну процесуальну поведінку обвинуваченого (підозрюваного) [88, с. 465].

Необхідно звернути увагу на фактичну ситуацію з обранням запобіжних заходів, що склалася в органах досудового слідства під час розслідування кримінальних справ.

Так, під час вивчення матеріалів більш ніж 200 кримінальних справ¹ що знаходилися на останньому етапі досудового розслідування та були надані по закінченню проходження виробничої практики (стажування) курсантами і слухачами Харківського національного університету внутрішніх справ, нами встановлено, що в клопотаннях про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту слідчі, як правило, коротко викладають суть діяння, вчиненого обвинуваченим (без посилання на докази і їх джерела), із вказанням форми вини, характеру злочинних наслідків, характеру і розміру шкоди, часу затримання, в порядку ст.ст. 106, 115 КПК України, часу притягнення як обвинуваченого, обставин, що характеризують особу обвинуваченого (як правило, це наявність

¹ Автором було вивчено 250 архівних кримінальних справ, які були надані курсантами та слухачами ХНУВС за результатами проходження стажування за період з 2007 по 2010 рік.

постійного місця проживання, роботи, родини, неповнолітніх дітей, наявність судимостей, притягнення до адміністративної відповідальності).

У 97 % матеріалів кримінальних справ, де обирався запобіжний захід у вигляді взяття під варту, обов'язково вказувалося, що обвинувачений вчинив особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості; у 60 % матеріалів як обґрунтування клопотання були наведені всі три підстави, передбачені ч. 1 ст. 148 КПК України; у 30 % постанов приводилися дві з підстав ч. 1 ст. 148 КПК; на одну із зазначених у ч. 1 ст. 148 КПК підстав слідчі органи посилалися в 10 % випадків. При цьому, формально виклавши в клопотанні всі три підстави ч. 1 ст. 148 КПК України, слідчі нерідко не обґрунтовували в достатній мірі жодну з них. Дана обставина, звичайно ж, є недоліком практичної діяльності слідчих. Непоодинокі випадки, коли в постанові слідчих органів указувалися підстави, взагалі не зазначені в ч. 1 ст. 148 КПК України.

В аспекті теми дослідження звертає на себе увагу обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього обвинуваченого. Як правило, слідчі традиційно посилаються на тяжкість або особливу тяжкість вчиненого неповнолітнім обвинуваченим діяння, на наявність загальних підстав, зазначених у ч. 1 ст. 148 КПК України, формулюючи на цій основі остаточний висновок про те, що обрання іншого запобіжного заходу у відношенні даного неповнолітнього неможливо або недоцільно. У ряді випадків а ні слідчий, а ні суд (у порушення ч. 1 ст. 433 КПК України) взагалі не обговорюють питання про застосування до обвинуваченого норм ст. 436 КПК України (можливість обрання запобіжного заходу – віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи). Приклади реального обґрунтування винятковості застосування взяття під варту неповнолітнього обвинуваченого серед вивчених матеріалів кримінальних справ одиничні.

На наш погляд, не можна визнати законним і обґрунтованим посилання в поданні слідчого, а потім і в рішенні суду на судимості, які зняті або погашені у встановленому законом порядку, тому що це протирічить відповідним вимогам КК України (ст. 89 КК України).

Наявність в матеріалах кримінальної справи достовірних відомостей про рідну мову обвинуваченого дає можливість при провадженні дотримуватись принципу державної мови судочинства, закріпленого у ст. 10 Конституції України. Це обумовлено тим, що учасникам кримінального судочинства, які не володіють або недостатньо володіють мовою, якою ведеться провадження по кримінальній справі, повинно бути роз'яснено та забезпечено право робити заяви, давати пояснення й показання, заявляти клопотання, приносити скарги, знайомитися з матеріалами кримінальної справи, виступати в суді рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, а також безкоштовно користуватися допомогою перекладача. Якщо, відповідно до КПК України, слідчі та судові документи підлягають обов'язковому врученню обвинуваченому (підозрюваному), а також іншим учасникам кримінального судочинства, то зазначені документи мають бути перекладені на рідну мову цього учасника кримінального судочинства або на мову, якою він володіє (ст. 19 КПК України).

Під обставинами, що сприяли вчиненню злочину, слід розуміти обставини, які сприяли досягненню злочинного результату. Як правильно вважає Ю. І. Азаров, "...слідчий, суд вивчають особу обвинуваченого саме для того, щоб з'ясувати, чи є вона злочинцем, якщо це буде встановлено, щоб забезпечити її виправлення, а також профілактику обставин, які негативно впливали на формування її особистості і які можуть проявитися по відношенню до інших осіб" [4, с. 11].

Володіючи повними даними про особу обвинуваченого, слідчий може більш ефективно впливати на ті негативні погляди обвинуваченого, які привели його до злочину. Однак, даний вплив

можливий тільки у разі встановлення психологічного контакту з обвинуваченим.

Всебічне вивчення особи обвинуваченого при проведенні досудового розслідування дозволяє згодом проводити цілеспрямовану роботу з його виправлення в процесі виконання покарання, організації дієвого психологічного впливу.

Ціла низка питань кримінально-процесуального характеру, наприклад, прийняття рішень про рух кримінальної справи, застосування запобіжних заходів, пред'явлення обвинувачення, проведення слідчих дій, може бути правильно вирішена лише за умови, що по кримінальній справі будуть встановлені необхідні обставини, які характеризують особу обвинуваченого. Останні треба чітко класифікувати для оптимального досягнення виконання завдань кримінального процесу як специфічної, складної системи.

Вихідною позицією всякого системного дослідження є уявлення про цілісність досліджуваної системи. У цьому випадку особа обвинуваченого виступає як складова частина такої системи. Роз'єднання системи визначається винятково метою зрозуміти і осмислити елемент, тобто кожную складову.

Система характеризується наявністю зв'язків і відносин між утворюючими її елементами, а також нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з якою проявляється її цілісність. Як вірно помітив Н. М. Онищенко: "Система – це упорядкована сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність і органічну єдність, що характеризується внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування" [176, с. 7]. Під структурою, в свою чергу, прийнято розуміти сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність та тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних внутрішніх та зовнішніх змінах [196, с. 1294]. Звідси розуміння системи припускає, з одного боку, вивчення всієї сукупності об'єднаних елементів, з іншого боку – сукупність зв'язків і відносин об'єднуючих її компонентів, а також

структури, як єдності зв'язків окремих частин (елементів). “Структура, – пише В. В. Будко, – являє собою узагальнену характеристику специфічних системних властивостей, що фіксує в абстрактній формі елементи, відносини, зв'язки системи, їх впорядкованість та організацію” [31, с. 20].

Системний підхід не зводиться до виявлення набору встановлених соціально-демографічних, морально-психологічних та інших характеристик. “Він полягає, – як пише А. П. Гуськова, – у вивченні структури особи, дослідженні взаємозв'язку між її підструктурами і елементами системи, у характеристиці особи обвинуваченого як певної цілісності з виявленням властивостей цієї цілісності й системної якості” [63, с. 50].

Відповідно до мети даного дослідження необхідно розглянути питання класифікації обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Значення наукової класифікації полягає в тому, що вона сприяє систематизації накопичених знань, забезпечує правильне використання понять та термінів вченими та практиками, усуває неоднозначність мови науки.

Будь-яка класифікація¹ в науці необхідна остільки, оскільки дозволяє глибше пізнати, розкрити сутність розглянутого явища. Як відзначає А. Я. Дубінський: “Класифікація – метод, що широко застосовується в пізнавальних цілях в різних галузях наукової та практичної діяльності” [76, с. 50].

Зокрема, класифікація широко використовується в правових науках. Наприклад, кримінологія² широко застосовує класифікацію злочинців. Як зазначає Н. Н. Смірнова, класифікація злочинців має велике практичне значення для законодавства, слідства та

¹ Класифікація – система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [34, с. 544].

² Кримінологія – це соціолого-правова наука про злочинність, її детермінанти, стан, структуру, і динаміку, особу злочинця і жертву злочинів, а також про засоби протидії злочинності та інших, тісно пов'язаних з нею, антисоціальних явищ [124, с. 13–14].

суду, профілактики злочинів, а також для виправлення засуджених [194, с. 10–11]. Схоже значення для науки кримінального процесу має і класифікація обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

У процесуальній юридичній літературі висловлені різні думки щодо класифікації обставин, які характеризують особу обвинуваченого. Так, М. Т. Ведерников розробив таку класифікацію відомостей про особу суб'єкта, що вчинив злочин, яка включає чотири групи обставин:

1) соціально-демографічні дані, у тому числі: прізвище, ім'я, по батькові, час і місце народження, громадянство, національність, партійність, відношення до військової служби, родинний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання;

2) відношення до праці, навчання, суспільно-політична діяльність, поведінка в побуті та при вільному проведенні часу;

3) наявність (відсутність) минулої антигромадської та злочинної діяльності;

4) характер, емоційно-вольові властивості та інші психологічні якості [39, с. 102].

Ю. І. Азаров пропонує представляти структуру особи обвинуваченого у такому вигляді:

1) ступінь суспільної небезпеки особи обвинуваченого;

2) індивідуально обумовлені ознаки особи;

3) соціально обумовлені ознаки особи;

4) біолого-психічні риси особи;

5) дані про відношення обвинуваченого до вчиненого ним злочинного діяння та його поведінка в процесі провадження по справі [4, с. 15–16].

М. Г. Коршик, С. С. Степичев ділять відомості про особу обвинуваченого на шість груп:

1) демографічні відомості;

2) відомості, що характеризують суспільну особистість обвинуваченого;

- 3) відомості про умови життя обвинуваченого;
- 4) відомості про стан здоров'я обвинуваченого;
- 5) відомості, що характеризують спосіб життя, коло знайомств і поведінку обвинуваченого;
- 6) відомості про моральні та інтелектуальні якості і риси характеру обвинуваченого [113, с. 14–18].

А .В. Смірнов та К. Б. Каліновський у своїй роботі пропонують поділити обставини, що характеризують особу обвинуваченого, на такі чотири групи:

1) соціально-демографічні ознаки (прізвище, ім'я, по батькові, стать, місце проживання, вік, сімейний стан, професія, освіта і т. п.);

2) соціально-правовий статус (громадянство, місце роботи, посада, звання, державні нагороди, і т. п.);

3) обставини, що характеризують особу як члена соціальної спільноти (наявність утриманців, поведінка в побуті, на роботі, відношення до моральних норм і т. п.);

4) фізичні та психофізіологічні ознаки особи (наявність хвороб, психічних розладів, інших хворобливих станів психіки, наркозалежність і т.п). [193, с. 181–182].

У класифікації, запропонованій М. Т. Ведерниковим, немає такої важливої обставини, як біологічні якості особи обвинуваченого. Відсутність цього елемента в структурі особи обвинуваченого є, по суті, істотною прогалиною. У злочинній поведінці багато окремих інтелектуальних, вольових, емоційних властивостей можуть мати біологічну основу.

У ході розслідування або судового розгляду нерідко виникає питання про дослідження стану здоров'я обвинуваченого або виникає необхідність з'ясувати: чи немає в нього тих або інших анатомічних вад. Крім того, іноді з'являється “потреба аналізувати чуттєве сприйняття особи, тобто зір, слух, дотик, нюх, смак, які відносяться до сенсорної, чуттєвої сфери. Всі вони підлягають

біологічним варіаціям. Тому біологічне накладає відбиток на відчуття, сприйняття та уявлення” [63, с. 60].

Однак у більш ранній роботі М. Т. Ведерников по-іншому групував відомості про особу обвинуваченого, виділивши сім груп обставин: біографічні дані; відомості про матеріальний стан; відомості про стан здоров'я й психологічні особливості винного; суспільно-виробнича, суспільно-політична, суспільно-побутова характеристики; відношення винного до вчиненого та поведінка в ході слідства [39, с. 33-34]. До даної класифікації М. Т. Ведерников включав відомості про стан здоров'я обвинуваченого. На жаль, можна прийти до висновку, що з часом указана проблема спрощується, що приводить до негативних наслідків під час реалізації фактичних даних, які характеризують особу обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого.

Н. С. Лейкіна відомості про особу злочинця, що підлягають з'ясуванню в процесі розслідування й судового розгляду справи, поділила на такі чотири групи:

- 1) біологічні дані й психофізичні особливості;
- 2) психологічні особливості;
- 3) суспільно-виробнича характеристика;
- 4) суспільно-побутова характеристика [133, с. 127–128].

За такої класифікації обставин, що характеризують особу обвинуваченого, охоплюються не всі необхідні для правильного вирішення справи відомості про нього. Крім того, має місце поділ обставин одного порядку на різні групи. Обставини третьої і четвертої групи, на нашу думку, підлягають об'єднанню, і повинні мати таку назву – суспільні виробничо-побутові характеристики.

А. П. Гуськова до структури особи обвинуваченого включила такі елементи: 1) установчі (персонографічні) ознаки; 2) кримінально-правові ознаки; 3) соціально-обумовлені властивості (властивості, що розкривають відносини особи в різних сферах суспільного життя); 4) психологічні властивості; 5) медико-біологічні властивості [63, с. 52].

На думку Н. М. Ігнатової, слід виділяти всього три групи основних ознак, що характеризують особу обвинуваченого:

- 1) соціально-демографічні ознаки;
- 2) морально-психологічні якості;
- 3) соціальні ролі [94, с. 27].

Інші автори, розуміючи складність класифікації і різноманіття обсягу даних, пропонують обмежуватися певними напрямками в дослідженні. Наприклад, А. С. Кривошеев виділив чотири основні напрямки в дослідженні особи обвинуваченого: криміналістичне (головним чином, тактичне), кримінально-правове, кримінально-процесуальне та кримінологічне [117, с. 6–8]. Аналогічну позицію займає І. А. Матусевич [157, с. 6–33].

Ми вважаємо, що можна погодитися з точкою зору І. А. Матусевич та А.С. Кривошеева і дані напрямки прийняти за орієнтир у вивченні особи обвинуваченого. Однак хотілося б уточнити, що кожна підструктура особи – це вираження декількох її елементів або блоків. Тому і соціальний, і природно-біологічний напрямки мають бути розбиті на більш дрібні складові частини. Так, наприклад, соціальна підструктура має бути подана у вигляді кримінально-правових ознак і соціально-обумовлених властивостей (властивості, що розкривають відносини особи, які складаються в різних сферах суспільного життя, у тому числі фактори середовища, під впливом яких формувалася особистість). Усі запропоновані в літературі класифікації (одні повніше, інші менш повно) охоплюють коло даних, що характеризують особу обвинуваченого.

При цьому названі вище автори вважають, що в результаті вивчення особи обвинуваченого мають бути отримані відомості, які з достатньою повнотою будуть характеризувати суб'єкта як окрему особистість і як члена суспільства, і це вірно.

З огляду на викладене нам вважається доречним запропонувати таку класифікацію даних, що характеризують особу обвинуваченого:

1) дані, які дозволяють правильно обрати форму досудового розслідування:

а) дані відносно осіб, які вчинили заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або обмеженої осудності, а також про злочини осіб, які вчинили його у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку (згідно ч. 1 ст. 417 КПК України, проводиться органами досудового слідства за правилами, передбаченими статтями 111–130, 148–222 цього Кодексу);

б) відомості, що обвинувачений є неповнолітнім;

в) відомості про фізичні чи психічні вади, внаслідок яких він (обвинувачений) не може самостійно здійснювати своє право на захист;

г) дані про особу, яка не володіє мовою, на якій ведеться провадження по кримінальній справі (слідчий зобов'язаний забезпечити участь захисника (ст. 45 КПК України), а у відповідних випадках – перекладача (ч. 2 ст. 19 КПК України), педагога (психолога) (ч. 2 ст. 438 КПК України), законного представника (ст.ст. 438, 441 КПК України);

2) дані про особу обвинуваченого, що враховуються при застосуванні заходів примусу, зокрема, при обранні у відношенні до нього запобіжного заходу (як ми вже відзначали, згідно зі ст. 150 КПК України при розв'язанні питання про необхідність обрання запобіжного заходу у відношенні обвинуваченого та визначення його виду, мають враховуватися тяжкість злочину, відомості про особу обвинуваченого, його вік, стан здоров'я, сімейний стан, рід занять й інші обставини. Невстановлення при провадженні в справі однієї з перелічених обставин буде перешкоджати правильному вирішенню питання про обрання запобіжного заходу. Правильно помітив Ю. Д. Лівшиць: “Цілком зрозуміло, що при здійсненні того самого діяння різними особами у відношенні останніх можуть бути обрані різні запобіжні заходи” [134, с. 27];

3) дані про особу обвинуваченого, що впливають на класифікацію вчиненого злочину.

Надана класифікація, на нашу думку, носить прикладний характер й дозволить слідчому більш якісно збирати інформацію про особу обвинуваченого та використовувати її при прийнятті процесуальних рішень.

Вичерпний перелік властивостей, що характеризують особу обвинуваченого як окрему індивідуальність, привести неможливо. Це правильне по суті застереження [38, с. 31] не може бути на перешкоді для вироблення загального формулювання, що окреслює предмет вивчення особи обвинуваченого.

На наш погляд, необхідно підтримати точку зору М. Т. Ведерникова про те, що “предмет вивчення особи, подібно предмету доказування, повинен мати родове поняття, що містить вимогу по встановленню обставин, які є загальними для особи будь-якого обвинуваченого. При вивченні особи обвинуваченого по конкретній кримінальній справі цей предмет буде поглиблюватися, індивідуалізуватися, деталізуватися залежно від даних, що характеризують прояв тієї або іншої сторони особистості. Але, в будь-якому випадку мають бути зібрані відомості про ті сторони, які становитимуть зміст родового поняття предмета вивчення особи” [39, с. 87].

При всьому різноманітті відомостей, які отримуються слідчим у процесі вивчення особи обвинуваченого, є можливість загалом намітити коло обставин, що підлягають з'ясуванню по кожній кримінальній справі. Зрозуміло, його не можна вважати вичерпним, тому що характер окремих відомостей і глибина їх дослідження повинні визначатися особливостями розслідуваного злочину й особою обвинуваченого.

На нашу думку, елементами предмета вивчення особи обвинуваченого, таким чином, будуть виступати різні сторони особистості як сукупність властивостей, що проявляються в різних сферах діяльності. Сфери діяльності представляють умови й можливості, в

яких з найбільшою повнотою та виразністю проявляється та або інша сукупність властивостей, що є змістом певної сторони особистості.

Позитивним моментом такого вирішення розглянутого питання буде те, що при цьому не залишиться без уваги або недослідженою жодна зі сторін, включених у зміст предмета вивчення особи обвинуваченого.

Однак ми не можемо погодитися із пропозицією Н. М. Ігнатової [94, с. 9] про введення в КПК спеціальної норми, що детально визначає коло обставин про особу обвинуваченого, які підлягають встановленню по кримінальній справі, з таких причин: по-перше, виникає необхідність конкретизувати кожний елемент предмета доказування в окремій статті КПК; по-друге, якщо слідчі не зможуть в обсязі, передбаченому КПК, установити всі обставини про особу обвинуваченого, вони не будуть мати можливості закінчити розслідування кримінальної справи. Тут ми підтримуємо М. Т. Ведернікова з огляду на те, що обсяг обставин в різних кримінальних справах може суттєво відрізнятись і немає обгрунтованої необхідності йти шляхом, який пропонує Н. М. Ігнатова. Як ми і пропонували раніше, інформація повинна не конкретизуватися, а міститися в КПК в окремій статті, у загальному вигляді. Це буде компроміс, що дозволить і підвищити якість збору доказової інформації стосовно особи обвинуваченого (підозрюваного), і безпідставно не звужить поле діяльності слідчого при дослідженні вказаної особи.

Доречно ще раз звернутися до думки М. Т. Ведернікова, який зауважує, що ці відомості (про особу обвинуваченого) “необхідні в обсязі, що забезпечує ефективне розслідування злочину, призначення відповідного покарання, встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, організації роботи з виправлення та перевиховання” [39, с. 92].

Таким чином, дані положення повинні мати вигляд методичних рекомендацій, як додаток до КПК України, що конкретизує дані

про особу обвинуваченого, які підлягають встановленню в кримінальній справі¹. Узагальнюючи викладене, необхідно виділити елементи такого змісту: “При проведенні дізнання, досудового слідства та розгляді кримінальної справи в суді мають бути встановлені:

1. Установчі параметри: прізвище, ім'я, по батькові, дата й рік народження, місце народження, місце постійного проживання, громадянство, національність, сімейний стан, рід занять або посада, відношення до військової служби, наявність військових та інших спеціальних, почесних звань, а також орденів і медалей.

2. Властивості, що розкривають суспільну характеристику й соціальну спрямованість особи в різних сферах життєдіяльності.

3. Властивості, що вказують на: суспільну небезпеку обвинуваченого, відношення його до вчиненого і поведінку в процесі провадження по справі.

4. Соціально-психологічні, психічні і моральні риси та властивості.

5. Дані, що розкривають фізичні (біологічні) характеристики особи (стать, вік, фізичні й фізіологічні особливості, стан здоров'я).

Розглянемо більш детально зміст цих властивостей:

Установчі (персонографічні) параметри.

Дані про обвинуваченого: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження і т. д., доцільно називати персонографічними, а не демографічними, як часто вживається у правовій літературі.

На це звертають увагу П. П. Цветков (222, с. 10] а також А. П. Гуськова [63, с. 52], оскільки персону – це особистість, особа, а тому таке словосполучення конкретизує зміст названих даних, коли демографія як наука вивчає закономірності відтворення населення в цілому та його складові як масові соціальні процеси

¹ Такі методичні рекомендації потребують окремої розробки, що не входить в межі даного дослідження.

(його кількісну зміну, статеві, вікові особливості, природне відтворення поколінь, міграції тощо) [196, с. 376].

Для індивідуалізації особистості суб'єкта, що вчинив злочин, і застосування до нього норм кримінального і кримінально-процесуального законів необхідно з'ясувати установчі параметри. Прізвище, ім'я, по батькові має значення для індивідуалізації особи і, отже, для ототожнення конкретної особи: при встановленні у вчиненому цією особою злочині ознак рецидиву, при обранні запобіжного заходу, а також у ряді випадків допомагає розкрити інші, раніше вчинені нею злочини і т. п.

П. П. Цветков указує, що “під прізвищем розуміється те, що отримується при народженні, у шлюбі або іншим шляхом і переходить в спадщину як родове найменування конкретної фізичної особи. Деякі народи не мають прізвищ взагалі (наприклад, ісландці)» [222, с. 22–23]. Аналогію можна провести з відсутністю у окремих народів “по батькові”, або випадки, коли прізвище береться від імені батька (характерно для азійських народів) чи особа має подвійне ім'я. Різний підхід ускладнює вивчення особи обвинуваченого, що веде до певних труднощів при розслідуванні кримінальної справи взагалі і при прийнятті процесуальних рішень зокрема.

Під ім'ям розуміється власне найменування конкретної особи. Під поняттям “по батькові” розуміється родове ім'я, що дається по імені батька. Крім прізвища, імені та по батькові людина може мати псевдонім – вигадане ім'я, прізвище, по батькові, під якими він виступає в тій або іншій сфері діяльності. Псевдонім має легальний характер і ним широко користуються люди мистецтва, письменники і т. д. Прізвисько – це конспіративне ім'я, ним користуються, як правило, злочинці.

Практика кримінального судочинства знає випадки неправної зміни обвинуваченим одного або всіх трьох особистісних атрибутів шляхом присвоєння вигаданих імені, по батькові та прі-

звища за допомогою викрадання чужих або підробки документів, що посвідчують особу.

Установлення дати народження має значення насамперед для точного визначення віку обвинуваченого (особливо неповнолітнього), з яким законодавець пов'язує цілий ряд кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виправних наслідків.

Дані про місце народження мають значення для найбільш ефективної організації та проведення розшуку обвинуваченого, що зник, або викрадених ним речей.

Правильність установлення місця проживання обвинуваченого має значення при обранні запобіжного заходу, при виклиці обвинуваченого на допит, організації обшуку, для визначення та виклику свідків, приводу обвинуваченого, його розшуку і т. п.

У перших редакціях КПК УРСР як одна з ознак особи обвинуваченого, що підлягають дослідженню, згадувалася національність (ст. 151, 271 КПК УРСР 1960 року). Ми вважаємо, що і у наш час (незважаючи на те, що в паспорті графа “національність” відсутня) правильне встановлення національності обвинуваченого має значення для загальної характеристики особи, при організації розшуку обвинуваченого, що зник, при підборі осіб для впізнання і т. п. Це актуально і з огляду на те, що глобальні міграції приводять до появи чорношкірих та жовтошкірих українців другого покоління, які щиро вважають себе належними саме до української нації, незважаючи на азійське або африканське коріння.

Необхідність з'ясування рідної мови обвинуваченого впливає із закону (ст. 19 КПК України). З'ясування відомостей про мову обвинуваченого має важливе значення для розв'язання питання про запрошення або незапрошення перекладача, а також для провадження судочинства. Так, А. С. Кривошеев зауважує, що “особою, яка не володіє мовою судочинства, вважається особа, яка не в змозі вільно її розуміти й швидко висловлюватися на ній з питань, що виникають у ході процесу” [117, с. 39–40]. Однак на

практиці, буває досить складно визначити, наскільки вільно особа володіє мовою судочинства, особливо в тих випадках, коли обвинувачений робить вигляд, яка не розуміє слідчого. На нашу думку, хоча у ст.19 КПК України сказано, що у випадках, коли особа, яка бере участь у справі, не володіє мовою, якою провадиться судочинство, і ця особа не заявляє про бажання давати показання рідною мовою та користуватися послугами перекладача, навіть якщо є дані, які свідчать про те, що особа може розуміти слідчого, відповідати на задані питання та самостійно знайомитися із процесуальними документами, їй необхідно надати перекладача.

Дані про професію, рід занять, посаду, наявність певних виробничих навичок при розслідуванні ряду злочинів (наприклад, при підробці, виготовленні піддроблених документів, державних нагород, штампів, печаток, бланків або незаконному виготовленні зброї і т. д.) мають значення непрямих доказів.

Як указують М. Г. Коршик і С. С. Степичев, “...що ж стосується посадових злочинів, то при їхньому розслідуванні відомості про наявність в обвинуваченого належної освіти, стажу й досвіду необхідні для забезпечення повноти розслідування, оскільки вони мають істотне значення для правильного вирішення справи” [113, с. 19].

Людина – істота соціальна, тому зі зміною віку відбуваються соціальні зміни як самої особи, так і її оточення. Змінюються також соціальні умови в суспільстві в цілому, умови, в яких живе, працює людина; змінюються його соціальні ролі й функції, соціальний досвід, звички, характер, способи реагування на конфліктні ситуації, його бажання, прагнення, коло інтересів, потреб, форма їх задоволення і т. п., тобто відбувається формування, становлення й розвиток особистості. Саме ці соціальні зміни особи впливають, насамперед, на поведінку людини, його вчинки. З 30 років та старше накопичується значний життєвий досвід, який робить очевидними переваги соціально правильного способу життя, тому зазначена вікова група вчиняє менше злочинів.

Освіта, як найважливіша частина загального культурного рівня особи, сприяє формуванню такого кола інтересів, потреб, звичок, правил поведінки, які допомагають формувати правомірні способи й форми реагування на конфліктні ситуації й несприятливі умови. І, навпаки, низький рівень освіти, як правило, не сприяє, а іноді і перешкоджає формуванню суспільно корисних інтересів, потреб, звичок, правил поведінки, провокує виникнення конфліктних ситуацій, не допомагає виробляти правильні способи реагування на них. Зокрема, знаючи освітній рівень обвинуваченого, ступінь його інтелектуального розвитку, можна більш правильно визначити його відношення до вчиненого злочину, оцінити, чи діяла дана особа навмисно, або ж внаслідок нерозуміння, омані¹.

З'ясування відношення до військової служби має різне значення для випадків, коли мова йде про особу військовозово-язану, що перебуває на військового обліку, і для випадків, коли обвинувачений є військовослужбовцем. Якщо в першому випадку відомості про відношення до військової служби, головним чином, потрібні для інформації міськрайвоєнкомату за місцем військового обліку та для загальної характеристики обвинуваченого, повноти зібраних матеріалів у справі, то в другому – для вирішення питань, пов'язаних з підслідністю кримінальних справ у військових злочинах.

Слід погодитися з думкою А. П. Гуськової, що “окремі відомості про особистість персонографічного характеру можуть мати правовий характер і виступати в складі елементів інших підструктур. Наприклад, відомості про вік.

Вік – це біологічна властивість особи, що розкриває показник рівня розвитку людини. Разом з тим ця властивість дозволяє судити

¹ Як правильно відзначає Н. М. Ігнатова: “Важлива й така обставина, коли причину низького освітнього рівня не можна зводити тільки до суб’єктивних факторів (небажання вчитися і т. п.), тут можуть виявитися й дефекти соціальних умов (слабкий контроль батьків, школи і т. п.)” [94, с. 33].

про можливість бути або не бути суб'єктом злочину” [63, с. 54].

Таким чином, установчі дані, такі як *вік, дата народження, дані про місце народження, про професію, освіту, відношення до військової служби* звичайно ж дуже важливі для встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, однак вони дають лише загальні орієнтири в напрямку вивчення особи обвинуваченого, аж ніяк не є її повною та достатньо глибокою характеристикою.

Діяльність по встановленню вказаних даних слідчим можна виділити в *загально-орієнтуючий етап* зі збору інформації щодо особи обвинуваченого, на якому встановлюються установчі параметри. Тобто мова йде про підготовчі дії, встановлення найбільш необхідної, “типової” інформації.

2. Властивості, що розкривають суспільну характеристику та соціальну направленість особи в різних сферах життєдіяльності.

Важливе значення мають властивості, що показують суспільну характеристику обвинуваченого, розкривають соціальну спрямованість його особистості. Вони виявляють характер і ступінь соціалізації особи через ті реальні суспільні відносини, в яких вона бере участь. Приналежність особи до певної спільності людей визначає її позицію в останній, вибір моделі відносин і конкретної поведінки стає необхідною умовою впливу на її свідомість. Тому важливим є з'ясування реального місця обвинуваченого у виробничому або навчальному колективі, громадській організації, тобто способу життя обвинуваченого. Для цього треба встановити:

1) Суспільно-виробничу (навчальну) характеристику (відношення до праці, навчання). Показниками відношення обвинуваченого до праці служать виконання поставлених завдань, стаж роботи на підприємстві, ініціатива й креативність у роботі, поведінка в трудовому колективі, дотримання трудової дисципліни, прагнення до оволодіння професією або освоєння суміжних спеціаль-

ностей і т. п. Так, при призначенні покарання суди як пом'якшуючу обставину враховують позитивну виробничу характеристику.

2) Суспільно-політичну діяльність (чи є членом якої-небудь партії або суспільного об'єднання, бере участь в роботі цих суспільних об'єднань, в суспільному житті підприємства, навчального закладу, групи, участь в охороні громадського порядку; світогляд, погляди на життя і т. п).

Не менш важливою характеристикою особи є її участь у різних областях політичного й суспільного життя, ступінь активності. Тому при визначенні запобіжного заходу та покарання не повинні залишатися без уваги такі моменти, що характеризують особу обвинуваченого, підсудного, засудженого, як минулі заслуги, зокрема, участь у військових конфліктах, наявність нагород за бойові заслуги, активна участь у роботі різних суспільних об'єднань, що, звичайно, враховується при призначенні покарання як пом'якшуючі обставини.

3) Сімейно-побутову сферу: родинний стан, склад родини, дані про батьків і інших близьких членів родини, взаємини членів родини та інші умови сімейного виховання, матеріальну забезпеченість, поведінку обвинуваченого в родині, відношення до сімейних обов'язків, відношення до дітей, місце проживання, житлові умови, найближче побутове оточення, знайомства, відносини із сусідами і т. п.

Особливий інтерес представляє дослідження впливу сімейних відносин на моральне формування особи. Особисті неприязні відносини між членами родини, сварки, бійки, образи, розпад родини, разбещена поведінка, пияцтво батьків, антигромадський спосіб життя, небажання працювати, злодійство, шахрайство, здійснення інших злочинів негативно впливають на моральне формування зростаючої в таких умовах людини.

Ослаблення соціальних зв'язків, у тому числі сімейних, сприяє формуванню й закріпленню антигромадських поглядів і

звичок. Відсутність родини або її розпад є нерідко наслідком злочинної поведінки. Родина ж, як правило, є стримуючим чинником, що перешкоджає формуванню антигромадських поглядів.

Відомості про умови життя обвинуваченого допоможуть слідчому виявити причини й умови, що сприяють вчиненню злочину, і вжити заходів щодо їх усунення.

Особливу увагу слід приділяти з'ясуванню умов життя обвинуваченого, який не досяг повноліття або є молодого особою. У таких випадках необхідно зібрати дані про обставини, що вплинули на формування його особистості: відношення до нього батьків і їх спосіб життя, коло основних інтересів, поведінка вдома, в школі, коло товаришів, негативний вплив дорослих, у якому віці почав вживати алкоголь та курити, у якому віці й у якому класі припинив заняття в школі, коли почав трудову діяльність і т. д.

Інформація про умови життя обвинуваченого може пролити світло на справжні мотиви злочину. Відомості про родинний стан обвинуваченого можуть мати значення для правильного обрання запобіжного заходу, характеру покарання¹. І в теперішній час п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України передбачає, що вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин є обставиною, яка пом'якшує покарання.

4) Відомості про поведінку, спосіб життя, зв'язки, коло знайомств, інтереси і захоплення, відношення до навколишніх, тобто до соціального оточення.

З'ясування кола друзів, приятелів, знайомих обвинуваченого допомагає більш чітко й повно уявити собі його моральний

¹ Як вказує П. П. Цветков: "Від сімейного стану іноді залежить визначення виду покарання (наприклад, при розв'язанні питання про умовне засудження). ...Стаття 38 КК РСФСР як одна з обставин, що пом'якшують відповідальність, передбачає збіг важких сімейних обставин обвинуваченого. Установлення цих обставин припускає попереднє з'ясування сімейного стану особи, притягнутої до кримінальної відповідальності" [222, с. 28].

вигляд, сприяє висуненню версії про співучасників злочину, розшуку злочинця, дає можливість визначити свідків, більш ґрунтовно підготуватися до допиту самого обвинуваченого після допиту його друзів і знайомих, усвідомити соціальне середовище, в якому формувалася особистість обвинуваченого і т. п.

Поведінка людини визначається соціальною спрямованістю, життєвою орієнтацією. Відношення людини до різних сторін життя та діяльності проявляється в конкретних мотивах її поведінки, процес реалізації яких у свою чергу зміцнює, розбудовує, змінює ці відносини.

3. Властивості, що вказують на суспільну небезпечність особи обвинуваченого.

Суспільна небезпечність полягає в здатності особи при наявності відповідних умов заподіювати шкоду інтересам суспільства, що охороняються законом. Як вважає Н. М. Ігнатова: “Вона проявляється в антигромадській поведінці: у даних про вчинений злочин, минулу злочинну діяльність, судимості, зв’язки зі злочинними елементами, вчинення злочину вперше, наявності ознак рецидиву, а також вчинення злочину в стані сп’яніння; у формі вини, мотивах і цілях, способах і обставинах вчинення злочину; відношенні до вчиненого й поведінці в ході розслідування та судового розгляду, а також при інших правовідносинах та вчинках” [94, с. 38]. Однак, Н. М. Ігнатова не враховує того моменту, що злочин може бути вперше вчинено особою з необережності. Якщо повністю погодитися з позицією Н. М. Ігнатової, що злочин вчиняється суспільно небезпечним суб’єктом, то неминучим буде висновок про те, що в кожній людині закладена, існує й у певний час проявляється його суспільна небезпека. Про те, що злочин вчиняється суспільно небезпечним суб’єктом, можна говорити лише у разі здійснення ним злочинного діяння навмисне, у період непогашеної або незнятої судимості за раніше вчинений навмисний злочин.

Суспільна небезпека, як уже вказувалося, є однією з ознак, що характеризують обвинуваченого. Саме слово “небезпека”, як-

що дивитися тлумачний словник української мови, означає можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди [34, с. 747].

Суспільна безпека особи може мати різний ступінь, бути більшою або меншою. Таким чином, якщо суспільна безпека злочину міститься в певних властивостях діяння, що надають йому суспільно небезпечний характер (спосіб, наслідки, обстановка вчинення), то суспільна безпека особи обвинуваченого міститься в певних негативних якостях особи, які повністю або частково виявилися у вчиненому злочині, у можливості і бажанні особи знову вчинити злочин.

Суспільна безпека різних категорій обвинувачених різна за її характером і за її ступенем, тому, не враховуючи характеру та безпеки вчинених злочинів, неможливо судити про суспільну безпеку особи.

Крім того, при дослідженні суспільної безпеки обвинуваченого важливо з'ясувати такі обставини, як антигромадські погляди, звички, фактори, що впливають на формування конкретного злочинного наміру, на вчинення самого злочину.

Відомості про минулу злочинну діяльність обвинуваченого необхідні для правильного вирішення питання про ступінь його суспільної безпеки, отже, для визначення виду й розміру покарання.

Рецидив злочинів визнається обставиною, що обтяжує відповідальність. Крім того, відомості про злочини, вчинені обвинуваченим у минулому, зокрема, про способи їх вчинення відіграють іноді важливу роль у викритті всієї його злочинної діяльності. У ряді випадків відомості про особу обвинуваченого допоможуть слідчому розібратися в справжніх мотивах вчиненого ним злочину та усвідомити його дійсну роль у злочині.

Практика розслідування таких злочинів, як убивство, знищення майна, підпал, показує, що вони відбуваються з самих різних мотивів. Не встановивши мотив, не можна вважати злочин

повністю розкритим. Виявити ж справжні мотиви злочину неможливо без глибокого вивчення особи обвинуваченого.

При з'ясуванні відомостей про колишню судимість обвинуваченого необхідно встановити: чи був він засуджений раніше, якщо так, то коли, яким судом, за який злочин, і за якою статтею Кримінального кодексу; який захід покарання визначений обвинувальним вироком; чи відбув він строк покарання повністю або частково. Якщо факт судимості буде встановлений, необхідно з'ясувати, погашена чи знята судимість у порядку, встановленому законом.

Серед процесуалістів немає єдиної думки, необхідно чи ні в обвинувальному висновку вказувати судимість, яка знята або погашена. М. Г. Коршик, виходячи з того, що слідчий, суддя та працівники місць виконання покарань повинні знати, що собою представляє обвинувачений, підсудний, ув'язнений, писав: "... в описовій частині обвинувального висновку слід згадувати про минулу судимість обвинуваченого незалежно від того, чи вважається він засудженим або судимість уже погашена або знята" [113, с. 16]. П. П. Цветков не згоден з позицією М. Г. Коршика говорячи, що "рекомендація М. Г. Коршика зводиться нанівець гуманізм і доцільність інституту зняття й погашення судимості" [222, с. 39].

На нашу думку, доречно все-таки підтримати точку зору П. П. Цветкова. Дуже важливе для правового статусу громадян положення міститься в ст.ст. 89–91 КК України: тобто погашення або зняття судимості анулює всі її правові наслідки. Отже, з цього моменту вона не враховується при вчиненні нового злочину. Судимість не повинна в особи зберігатися довічно.

Суспільна небезпека обвинуваченого визначається багато в чому його відношенням до вчиненого й характером поведінки після здійснення злочину.

Добровільна явка з повинною, а також активне сприяння розкриттю злочину слід визнати показником того, що дана особа не настільки небезпечна, щоб її подальше становлення на шлях

чесного життя забезпечувалося за допомогою репресивних заходів. Тому не випадково закон (п. 1 ст. 66 КК України) передбачає, що у разі явки із зізнанням, щирого каяття або активного сприяння розкриттю злочину, такі обставини визнаються при призначенні кримінального покарання пом'якшуючими.

Статтею 7-1 КПК України передбачено можливість закриття кримінальної справи у зв'язку з дійовим каяттям при наявності таких обставин: а) вчинений вперше злочин відноситься до злочинів невеликої тяжкості або злочинів середньої тяжкості, вчинених з необережності (ст. 45 КК України); б) особа яка вчинила злочин, щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину; в) повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду.

Дані положення відповідають загальним принципам українського права та забезпечують належною мірою охорону інтересів суспільства і громадян, що дозволяє обмежити сферу кримінальної відповідальності відносно тих осіб, які не представляють значної суспільної небезпеки і вже довели це своєю позитивною поведінкою по усуненню злочинних наслідків вчиненого.

Таким чином, діяльність слідчого по вивченню властивостей, що розкривають суспільну характеристику та соціальну направленість особи в різних сферах життєдіяльності та вказують на суспільну небезпечність особи обвинуваченого, є своєрідним другим етапом по збору інформації щодо особи обвинуваченого, його можна виділити як *суспільно-характеризуючий*.

4. *Соціально-психологічні, психічні й моральні риси та властивості особи обвинуваченого.*

Для розкриття соціально-психологічної й моральної характеристики особи обвинуваченого необхідно встановити потреби, інтереси, почуття, мотиви поведінки, моральні засади та норми моральності, якими він керується, правосвідомість, спрямованість особистості й т. д.

Джерелом активності особи є потреби. Вони змушують людину діяти, ставити перед собою мету та прагнути до її досяг-

нення. Потреба – це внутрішній стан людини. Потреби спонукають та регулюють діяльність людини, відображаючись у її свідомості.

Різні види потреб відображаються по різному. Так звані потреби органічні, наприклад, потреба в їжі або воді, відображаються у формі почуття голоду, спраги й т. п. Інші, більш складні потреби, відображаються у формі потягів, бажань.

Психологія особи, зокрема, її внутрішній світ, а також і ті її особливості, які в певній конкретній ситуації впливають на вчинення особою забороненого законом злочинного посягання, формуються під впливом певних соціальних умов. У більшості випадків людина стає злочинцем у результаті соціально несприятливих впливів, сприйнятих нею і включених у світ її поглядів, відносин, установок, орієнтації, потім реалізованих у ході злочинної діяльності.

Важливий елемент психології особи – відношення до різних соціальних цінностей і сторін дійсності: суспільства, оточуючих людей, власної персони, родини, дітей, до власності, праці, різних цивільних обов'язків.

Соціальну цінність особи визначають також її здібності, знання, вміння, рівень розвитку творчих навичок, від яких значною мірою залежить суспільна активність особи.

Разом з тим, особа обвинуваченого, як і всяка людська особистість, містить у собі такі властивості, як погляди, переконання, установки, життєві цілі та очікування й т. п.

Вивчення психологічних особливостей обвинуваченого має містити в собі з'ясування різних рис характеру і певних складових особистості, особливостей темпераменту, інтелекту. Відомості про них допоможуть повніше охарактеризувати особу, глибше розібратися в причинах злочину, встановити мотиви, роль обвинуваченого у вчиненні злочину.

До кримінально-правових завдань, для вирішення яких особливо необхідні дані про психологію обвинуваченого, В. Л. Васильєв відносить: "...у першу чергу: встановлення осудно-

сті (тобто здатності бути винним); форма вини (умисел або необережність); мотиви злочину; емоційний стан обвинуваченого в момент здійснення злочину, що впливають на ступінь та характер відповідальності” [37, с. 341].

Практика показує, що нерідко люди зважаються на злочин тоді, коли їх дрібні правопорушення вчасно не отримали правильної оцінки з боку товаришів по роботі (навчання) і державних органів. Вчасно не припинене порушення повторюється знову й стає поганою звичкою. Так, брутальність стосовно рідних і чужих людей згодом може вилитися в хуліганську витівку, а цинічне, грубе поводження з жінкою – привести до злочину проти моральності.

Одним з аспектів всебічного розвитку особи є формування життєвої позиції, яка не дається від народження, а формується роками, поступово.

Як відзначає А. Сабуров, “спрямованість особистості – це її світогляд, ідейні переконання, моральні принципи і ціннісні орієнтації” [187, с. 186].

Дуже важливо зрозуміти мотив людських дій, тому що зрозуміти мотиви, які змушують людину ставити перед собою ту або іншу мету й досягати її, – значить зрозуміти, як людина ставиться до навколишнього світу. Психологічна характеристика особи є разом з тим і прогнозуванням, як може поводитися людина при певних обставинах. Усяка свідома поведінка людини є причинно обумовленою. І. А. Матусевич писала з цього приводу: “Виконуючи ту або іншу дію (утримуючись від неї), суб’єкт ставить перед собою досягнення конкретної мети, тобто має певну перспективу, яка в психології називається перспективою особистості” [157, с. 5]. В аналізі соціально-психологічних і моральних рис і властивостей особи обвинуваченого міститься відповідь на запитання про причини злочину.

Кожній людині властиві типові для неї особливості психічних процесів: відчуття, сприйняття, увага, уява, пам’ять, мова,

протікання інтелектуальних, вольових і емоційних процесів, характер, темперамент, можливості, досвід, наявність (відсутність) психічних аномалій, вікові особливості психіки й т. п.

Особливості психічного розвитку особи впливають на застосування того або іншого рішення, вибір засобів і способів його реалізації. Успіх того або іншого тактичного прийому при проведенні слідчих дій і взагалі результати впливу на людину будуть завжди залежати від знань і врахування особливостей її психічних процесів. Наприклад, знаючи про улюблене захоплення обвинуваченого й тактовно впливаючи на його почуття, можна добитися такого емоційного стану, який полегшить встановлення потрібних відносин у процесі допиту або співбесіди.

За допомогою дій проявляються емоційні, вольові та інтелектуальні якості особи. У поведінці особи обвинуваченого, яка складається з різних дій (рухливість, темперамент, реакція на різні подразники та ситуації, врівноваженість, сталість або зміна переживань і т. п.), можуть проявлятися певні емоції. Наприклад, при огляді місця події можна судити про те, у якому стані злочинець виконував ті або інші дії (спокійно, поспішно, знервовано та ін.).

Вольові властивості, що характеризують особу обвинуваченого, вказують на вміння свідомо регулювати свою діяльність, на здатність приймати та виконувати прийняті рішення, досягати поставленої мети. Це проявляється в таких якостях, як активність, наполегливість, завзятість, цілеспрямованість, енергійність, твердість, послідовність та ін.

Слідчий у списку людей, з якими він спілкується, зустрічає численні проміжні та перехідні типи нервової діяльності, а, отже, і типи темпераменту.

Кожний темперамент характеризує людину з погляду її емоційної збудливості та динаміки (швидкості, темпу) вчинків. Можна припустити, що несумлінний обвинувачений, який має сильну нервову систему, складніше піддається тактичним впливам слідчого, що має важливе значення у встановленні черговості допитів

учасників кримінального судочинства, у виборі індивідуального підходу до обвинуваченого.

Характер як “сукупність моральних та вольових якостей людини” [75, с. 629] являє собою особливості особи, що вже сформувалися, які виражаються у вольовій активності людини, у її відношенні до навколишнього світу і до самого себе.

До рис характеру відносяться, наприклад, уміння тримати себе в руках та безвільність, мужність, хоробрість, сміливість, нахабність, скромність й ін. Характер обвинуваченого як психічна своєрідність будь-якої людини, визначає мотиви її поведінки та проявляється в них.

Було б неповним, як нам уявляється, однобічне висвітлення досліджуваного питання без указання на специфіку індивідуально-психологічних особливостей, обумовлених *віком обвинуваченого*. На відміну від дорослої людини неповнолітньому властиві особливі риси та характеристики, якими будуть обумовлюватися й особливості його психічних процесів. А. С. Кривошеєв указує на те, що “неповнолітньому обвинуваченому в силу його прагнення до самостійності, перебільшеної думки про свою унікальність та можливості, підвищеної емоційності, афективності, неадекватності поведінки, мавпування і т. п., найчастіше можуть бути властиві такі психічні стани, як байдужність до результату справи та впевненість у безкарності за вчинене (у надії на минулі заслуги або положення батьків); стан конфліктності, викликаний порушенням нормальних взаємин з батьками, вчителями, товаришами; стан підвищеної афективності, при якому можливі “вибухи” у поведінці підлітка; стан підвищеної або пониженої емоційності, вираженої в піднесеності або пригніченості настрою; прагнення перебільшити свою роль у вчиненому і тим самим відвести підозру від інших...” [117, с. 17–18]. і т. п.

У слідчій практиці багато прикладів, коли ретельне вивчення особи неповнолітнього обвинуваченого, врахування його індивідуальних особливостей, правильне встановлення “діагнозу”

психічного стану визначали вибір найбільш ефективних тактичних прийомів які забезпечували успіх слідчої дії.

Інакше слід підходити до оцінки особи обвинуваченого, який неодноразово вчиняв навмисні злочини. Якщо в неповнолітнього обвинуваченого його індивідуальні особливості особистості пояснюються, головним чином, віковим періодом, то психіка обвинуваченого, який пройшов тривалу “школу” в місцях відбування покарання, характеризується соціально обумовленими властивостями особи та її досвідом.

Досвід людини складається з наявних у неї знань, вмій, навичок. Дослідження навичок має місце при вивченні й аналізі таких ідентифікуючих даних про обвинуваченого, як його почерк, письмова мова, хода, манера поведінки, особистий ступінь професійної підготовки і т. п. Велике значення вивченню особистих навичок обвинуваченого надається при визначенні та аналізі способу здійснення злочину. Враховуючи сказане, слід мати на увазі, що при дослідженні психічних станів обвинуваченого на досудовому слідстві та у суді, необхідно глибоко аналізувати його переживання, встановлювати їх причини для того, щоб обґрунтовано й правильно пояснити як окремі вчинки, дії, висловлювання обвинуваченого, так і його поведінку в цілому, які іноді не узгоджуються з переліченими вище умовами та фактами, і зробити відповідні висновки щодо тих або інших питань, що виникають в ході здійснення судочинства.

Таким чином, глибоке та повне вивчення особою, яка проводить розслідування, соціально-психологічних, психічних і моральних рис та властивостей особи обвинуваченого сприяє вирішенню таких актуальних завдань: 1) правильної кваліфікації вчиненого злочину. Особливо це стосується визначення психічного стану в момент здійснення злочину, визначення справжніх мотивів вчиненого злочину, встановлення ролі, яку обвинувачений відіграв у злочинній групі, і т. п.; 2) вибору тактичних прийомів, які найбільшою мірою сприяють успішності при проведенні слідчих дій і

завжди обумовлюються знанням психологічних особливостей особи обвинуваченого; 3) виховному впливу на особу обвинуваченого з метою її ресоціалізації, яка повинна починатися на першому допиті й спиратися на досить глибоке знання слідчим індивідуальних особливостей та динаміки даної особи; 4) роботі з виявлення причин даного злочину, яка буде успішніше, якщо особа, що провадить розслідування, більш глибоко та всебічно вивчила психологічні особливості особи обвинуваченого.

5. Дані, що розкривають фізичні (біологічні) властивості особистості.

Елементами цієї групи даних є:

- 1) стать;
- 2) вік;
- 3) особливості фізичної будови організму;
- 4) фізіологічні особливості;
- 5) стан здоров'я.

Вирішення низки кримінально-правових і кримінально-процесуальних питань залежить від стану здоров'я обвинуваченого. Тому законодавець іноді прямо ставить за обов'язок дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів брати до уваги, наскільки нормально діють в обвинуваченого всі органи тіла та системи організму. Наприклад, у ст. 150 КПК України говориться про те, що при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу враховується в числі інших ознак особи обвинуваченого її стан здоров'я.

У ході дослідження питання про стан здоров'я обвинуваченого необхідно, насамперед, установити, чи немає в нього хвороби, тобто порушення життєвих функцій організму, що проявляються в різних морфологічних, фізіологічних, психічних змінах. Законодавство прирівнює до хвороби нормальне функціонування організму обвинувачених-жінок, які перебувають у стані вагітності. Своєрідними формами хвороби є фізичні вади обвинуваченого (глухота, сліпота, відсутність ніг, рук та інше). Як відзначає П. П. Цветков: "Своєрідність фізичних недоліків, як форм захво-

рювання, полягає, головним чином, у їхній стійкості та очевидності для оточуючих. Якщо наявність хвороби буде встановлена або про неї заявить сам обвинувачений, то слід з'ясувати її діагноз, складність, можливість зворотності патологічних процесів та настання видужання” [222, с. 68].

З'ясування хвороби у всіх її аспектах має велике значення, тому що вона є підставою для здійснення багатьох кримінально-процесуальних заходів, спрямованих на ведення судочинства в справі в рамках вимог законодавства, забезпечення реалізації права на захист та інших законних інтересів обвинуваченого. Так, ст. 45 КПК України передбачає обов'язкову участь захисника в кримінальному судочинстві у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самі реалізувати своє право на захист.

Уряді випадків з'ясування відомостей про стан здоров'я обвинуваченого необхідне для встановлення обставин розслідуваного злочину (наприклад, по справах про зараження венеричними хворобами), а також для викриття симуляції (неправильне діагностування або зображення якого-небудь захворювання).

Ступінь захворювання обвинуваченого впливає на вирішення питання про зупинення провадження в справі на підставі п. 2 ч.1 ст. 206 КПК України.

Наявність психічної хвороби або іншої тяжкої хвороби особи може бути підставою для звільнення її від відбування покарання (ст. 84 КК України), таким особам суд може призначити примусові заходи медичного характеру. Вагітність засудженої жінки може також служити підставою для звільнення від відбування покарання (ст. 83 КК України) і т. п.

Важливість установлення точного віку обвинуваченого не викликає сумнівів. У п. 5 ч. 1 ст. 6 КПК України вказується, що однією з обставин, які виключають провадження в справі, є недосягнення особою на час вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку, а кримінальна справа відносно особи, яка

не досягла на момент здійснення діяння, передбаченого кримінальним законом, віку, з якого настає кримінальна відповідальність, підлягає закриттю із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 7-3 КПК України).

Гуманність українського кримінального законодавства знаходить свій прояв і в тому, що неповноліття особи визнається обставиною, яка пом'якшує відповідальність (пп. 3 п. 1 ст. 66 КК України). Стосовно неповнолітніх не застосовується не тільки найсуворіший вид покарання, довічне позбавлення волі, але й ряд інших заходів, наприклад, обмеження волі (ст.ст. 51, 98 КК України)¹.

Особливості анатомічного та фізіологічного розвитку людей у різних вікових періодах дають можливість устанавлювати морфологічний вік з різним ступенем точності. Зокрема, у віці до 1 року встановити морфологічний вік можна з точністю до 1 місяця, а в перші 1–2 місяці ще більш точно; у дітей та підлітків (до 16–17 років) – з точністю до 1–2 років; у зрілих людей – з точністю до 5 років; у похилих осіб – з точністю не більше 10 років [188, с. 314]. З віком у людини все більше може проявлятися відмінність між календарним та біологічним віком.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 5 ст. 76 КПК України). У цьому випадку днем

¹ Іноді особливо важливо буває точно встановити вік обвинуваченого. Тому, якщо відсутні документи, що засвідчують вік особи, або виникає сумнів відносно відомостей, які в них містяться, необхідно вжити заходів щодо встановлення дійсного віку. Із цією метою слід витребувати з відповідного відділу реєстрації актів громадянського стану дублікат свідоцтва про народження. Якщо за певних причин установити вік обвинуваченого по документах не вважається можливим, необхідно призначити судово-медичну експертизу (п. 5 ст. 76 КПК України). Визначення віку живих осіб залишається найскладнішим та найвідповідальнішим розділом експертної роботи. Говорячи про вік судово-медичний експерт, насамперед, звертається до зовнішніх, описових або антропоскопічних ознак.

народження вважається останній день року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення, виходячи із встановленого експертом мінімального віку¹.

До даних, що розкривають фізичні (біологічні) властивості особи, можна віднести відомості про фізіологічні особливості. До цієї групи належать фізіологічні виділення людського тіла. У першу чергу, це сліди крові. Її дослідження дає висновки, кому вона належала (чоловікові або жінці), а також установлює групу крові, що надає значну допомогу при встановленні злочинця. Важливу роль відіграють і такі виділення людського організму, як слина, сперма, виділення з носа та рота. Речовини, що містяться в них, дозволяють установити групу крові людини, виділення якої виявлені. Також до цієї групи можна віднести вади, татування, рудименти, які забезпечують розпізнавання саме біологічних якостей особи.

По знайденому на місці події волоссю можна судити про його довжину, колір або навіть приблизний вік людини (наприклад, сиве волосся). У деяких випадках по волоссю можна припустити рід занять особи.

Необхідність включення в обсяг дослідження особи обвинуваченого її зовнішніх даних не підлягає сумніву та впливає з багатьох норм кримінально-процесуального законодавства, практики розшуку злочинця, що зник, організації та проведення пред'явлення для впізнання, кримінальної реєстрації і т. п. Дослідження зовнішнього вигляду обвинуваченого переслідує найчастіше мету ототожнення його по “словесному портрету”.

Одну з найбільших цінностей для розслідування мають сліди пальців рук, відображення індивідуальної будови папілярних

¹ п. 6 Постанови пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” [88, с.79].

візерунків, завдяки яким можна ідентифікувати особу, що залишила ці сліди.

Також важливу інформацію про людину можуть надати сліди ніг. Хода характеризується довжиною і шириною кроку, тиском на поверхню, визначеністю напрямку і т.п. По них можна зробити можливі висновки про професію й рід занять особи. Певну допомогу у встановленні та викритті злочинця можуть надати сліди зубів, наприклад, на тілі жертви або на предметах, виявлених на місці події.

Таким чином, діяльність слідчого щодо вивчення соціально-психологічних, психічних та моральних рис та властивостей особи обвинуваченого, даних, що розкривають фізичні (біологічні) властивості особистості можна виділити як третій, *внутрішньо-характеризуючий* етап по збору інформації щодо особи обвинуваченого.

Розгляд класифікації дає можливість більш глибоко вивчити обставини, що характеризують особу обвинуваченого, а окреслення етапів діяльності слідчого по збиранню відомостей про особу обвинуваченого надасть можливість “раціоналізувати” його працю, та досягти успіху у розслідуванні.

1.3. Способи дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого під час досудового слідства

Кримінально-процесуальне доказування здійснюється опосередкованим шляхом. Це знаходить вираження в тому, що суб’єкт доказування, по-перше, робить попередні та підсумкові висновки, ґрунтуючись не на тих обставинах суспільно небезпечного діяння, які особисто сприймав, а на тих, які встановив, оцінивши зібрані в справі докази; по-друге, у тому, що доказування в кримінальному

процесі – це виведення знання з іншого знання. Однак первинні знання в цьому випадку мають “черпатися” слідчим тільки з передбачених кримінально-процесуальним законом джерел: доказів, презумпцій, загальновідомих фактів.

“Під доказуванням – слід розуміти діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді (суду) по виявленню і збиранню доказів та їх процесуальних джерел й на їх основі отримання обґрунтованих висновків по кримінальній справі” [103, с. 92]¹. Воно здійснюється, в остаточному підсумку, з метою відправлення правосуддя. Тому будь-яка процесуальна дія повинна втілюватися в певну процесуальну форму, а висновки і рішення оформлятися передбаченим у законі процесуальним актом, щоб суд міг перевірити, доповнити, оцінити зібрані особою, яка провадить розслідування, матеріали та здійснити акт правосуддя.

Під доказами у вітчизняному кримінальному процесі розуміють всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд установлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. (ч. 1 ст. 65 КПК України).

Для того, щоб фактичні дані могли бути використані як докази, вони мають відповідати вимогам належності, допустимості,

¹ У теорії кримінального процесу питання доказування досліджувалося достатньо глибоко. Див.: Белкін А. Р. Теорія доказування [18]; Владіміров Л. Є. Вчення про кримінальні докази [46]; Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі [57]; Доказування в кримінальному процесі традиції та сучасність [68]; Гродзинський М. Вчення про докази [56]; Міхеєнко М. М. Доказування в радянському кримінальному судочинстві [160]; Лазарева В. А. Доказування в кримінальному процесі [131]; Орлов Ю. К. Основи теорії доказів в кримінальному процесі [168]; Строгович М. С. Вибрані твори. Теорія судових доказів [201]; Теорія доказів в радянському кримінальному процесі / Під ред. Н. В. Жогіна [206]; Фаткулін Ф. Н. Загальні проблеми процесуального доказування [219] й ін.

достатності та достовірності. Про докази, що відносяться до особи обвинуваченого, можна сказати, що вони мають бути так чи інакше пов'язані з подією, яка відбувається, або, на крайній випадок, повинні служити встановленню яких-небудь інших обставин, що мають значення в справі. Отримані відомості про особу обвинуваченого можуть бути як достовірними, так і неправильними. Тому до завдання слідчого, суду входить обов'язок встановити, чи відповідають отримані відомості дійсності [63, с. 129–130].

Фактичні дані, що мають відношення до справи, також повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального закону щодо джерела, умов, способів отримання та фіксації. Дані, отримані не з процесуальних джерел, вичерпно перерахованих у ч. 2 ст. 65 КПК України, не припустимі як докази.

Таким чином, у кримінальному судочинстві до доказування, для підвищення його надійності, висуваються специфічні вимоги, засновані на особливому порядку і умовах його провадження. Ці вимоги становлять кримінально-процесуальну форму доказування, відсутність якої виключає можливість його використання. Перелік різновидів кримінально-процесуальної форми доказів вказаний в ч. 2 ст. 65 КПК України. Це: 1) показання свідка, показання потерпілого; 2) показання підозрюваного, показання обвинуваченого; 3) висновок експерта; 4) речові докази; 5) протоколи слідчих та судових дій; 6) протоколи, з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів; 7) інші документи. Аналізуючи елементи вказаної класифікації, можна зробити висновок, що доказ у кримінальному процесі має трискладову структуру, до якої входять: 1) відомості, інформація про об'єкт (центральна частина доказу); 2) джерело цих відомостей (тобто той носій, від якого ці відомості вперше були отримані суб'єктом доказування); 3) кримінально-процесуальна форма закріплення зазначених відомостей і їх джерела [66, с. 78–83].

Будь-яке джерело відомостей, що генерує повідомлення або містить інформацію, призначену для її передачі, доки вона не набрала певної форми не є доказом у справі. Аналогічну позицію займає Ю. М. Грошевий, який зауважує: "Не можна погодитися також з позицією тих науковців, які, даючи визначення поняття доказів у кримінальному процесі, включають до нього лише "будь-яку інформацію», "будь-які" відомості, але випускають при цьому термін "факти". Необхідно підкреслити, що саме термін "відомості про факти" є таким, що найбільш повно тлумачить зміст доказів" [57, с. 91]

На нашу думку, варто погодитися з Є. Г. Коваленком, який зазначає: "чітке й послідовне розрізнення доказів як відомостей про факти, обставини та їх процесуальні джерела є, на нашу думку, теоретично обгрунтованим, таким, що повністю відповідає закону і потребам практики" [103, с. 39].

Відомості про об'єкт дослідження можуть бути отримані в результаті його пізнання. Об'єктом вивчення в нашому випадку є особа обвинуваченого. М. Г. Коршик, А. М. Ларін і С. С. Степичев пишуть: "дані, що характеризують особу обвинуваченого, – це ... відомості про постійні або відносно стійкі ознаки, властивості та якості особи, що мають істотне значення для справи" [114, с. 98]. Однак таке уявлення про дані, що характеризують особу обвинуваченого, як відомості лише про властивості та якості особи явно є неповним, не охоплює всього змісту даного поняття та механізму його формування.

М. Т. Ведерников відзначає, що змістом особи є не вчинки й дії, а її властивості і якості, а тому саме вони й можуть виступати в ролі доказів [39, с. 103]. Однак точка зору М. Т. Ведерникова нам вважається не зовсім переконливою.

З даного питання доцільно підтримати позицію А. П. Гуськової, яка вважає, що "докази – це не що інше, як опредмечені знання. В одному випадку вони виступають у вигляді інформації про прояви тих або інших властивостей особи. Тоді це можуть

бути відомості про вчинки та дії суб'єкта. В іншому випадку вони виступають у вигляді письмового документа, наприклад, характеристики на обвинуваченого або висновку експерта про психічний стан обвинуваченого і т. п. ... тому доказами можуть бути і відомості про властивості особи, що відобразилися в матеріально виражених об'єктах, і про властивості, пізнані як опосередкованим шляхом, так і безпосереднім сприйняттям слідчого, судом у процесі попереднього розслідування та судового розгляду" [63, с. 131-132]. Повністю погоджуючись із точкою зору А. П. Гуськової, хотілося б все-таки наголосити, що безпосереднє спостереження та сприйняття властивостей особи обвинуваченого слідчим, якщо воно не знайшло відображення в протоколі слідчої дії, доказом бути не може, тому що відсутня така властивість як допустимість.

Перший етап доказування – збирання доказів – органічно містить в собі їх пошук, виявлення й закріплення (фіксацію) у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку (ст. 66 КПК України). Проблема збирання доказів і їх джерел досліджується авторами в цілому ряді робіт [18; 68; 103; 57].

Говорячи про способи збирання доказів, Є. Г. Коваленко пише: "Однак, не зважаючи на різноманіття зазначених визначень, збирання доказів, на нашу думку, являє собою діяльність особи, яка проводить дізнання, дізнавача, слідчого, прокурора, судді (суду) та інших уповноважених на цю діяльність суб'єктів кримінального процесу з виявлення, дослідження, перевірки, закріплення і оцінки (шляхом складання необхідного процесуального документа) доказової інформації, що має надалі значення у вигляді доказів і їх джерел по кримінальній справі" [103, с. 196].

При провадженні по кримінальній справі доказуванню підлягають ті обставини, які входять до предмета доказування. Разом з тим, доказування не є єдиним шляхом пізнання в кримінальному процесі. Слід погодитися з точкою зору Ю. І. Азарова, що "деякі дані, які відносяться до розслідуваного злочину, можуть бути отримані і непроцесуальним шляхом, з непроцесуальних джерел,

відобразитися в непроцесуальній формі. Це ті відомості, знання яких необхідне для правильного вибору тактики розслідування, проведення виховної роботи з особами, які притягаються до кримінальної відповідальності. Дані, отримані непроцесуальним шляхом, можуть вказувати на джерела й засоби отримання необхідних відомостей про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, процесуальним шляхом” [4, с. 66].

Поміж процесуалістів існує точка зору, що кримінально-процесуальна діяльність починається лише після порушення кримінальної справи, оскільки вона ведеться лише із приводу злочину [202, с. 182]. На думку В. П. Бож'єва та Ю. І. Азарова [27, с. 72–73; 4, с. 144], такий погляд є спірним, тому що юридично значимим фактом, який викликає виникнення кримінально-процесуальних відносин, є надходження до компетентного органу держави інформації, що вказує на ознаки злочину. Дії слідчого по перевірці даної інформації та правовідносини, що у зв'язку з цим виникають, засновані на нормах кримінально-процесуального законодавства. Отримані в результаті перевірочних дій фактичні дані служать підставою для прийняття такого важливого процесуального рішення, як порушення кримінальної справи або відмова в її порушенні. Таким чином, діяльність слідчого по збиранню доказів, що характеризують особу, запідозрену у вчиненні злочину, починається з моменту одержання інформації про злочин, який не збігається з моментом порушення кримінальної справи.

Збирання доказів у справі може відбуватися різними способами (ст. 66 КПК України). Оскільки встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є елементом предмету доказування, цілком логічним буде й способи збирання доказів вважати такими, що можуть застосовуватися до вказаної складової без обмеження. На діяльність слідчого по вивченню фактичних даних про особу обвинуваченого, безумовно, розповсюджуються всі правила перевірки та оцінки доказів, передбачені чинним законодавством. Такі дані мають відповідати критеріям достатності,

допустимості, достовірності та належності поряд з іншими доказами, що збираються в кримінальній справі.

Так, визначальне місце серед способів вивчення особи обвинуваченого, як і взагалі серед способів доказування, належить слідчим діям. Традицією кримінально-процесуального регулювання проведення слідчих дій як одного з основних способів збирання доказів є відмова від формулювання в законі поняття слідчих дій та їх переліку. Не став у цьому плані винятком і КПК України. Термін “слідчі дії”, що багаторазово зустрічається в законі, не включений до ст. 32 КПК України і не “розшифрований” у ній в числі основних понять, використуваних у кодексі. Немає в ньому і вичерпного переліку видів слідчих дій.

“Під слідчими діями, - як пишуть Ю. М. Грошевий, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна та О. Г. Шило, – розуміються регламентовані кримінально-процесуальним законом процесуальні дії, що спрямовані на збирання, фіксацію і перевірку доказів” [71, с. 57].

Професор С. А. Шейфер визначає слідчі дії як “комплекс регламентованих кримінально-процесуальним законом та здійснюваних слідчим (судом) пошукових, пізнавальних та засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям слідів певного виду та пристосованих до ефективного відшукання, сприйняття і закріплення доказової інформації яка в них міститься. Звідси випливає, що слідча дія – це пізнавальна процесуальна дія” [233, с. 38]. В. В. Назаров та Г. М. Омельченко дають досить просту й лаконічну дефініцію даному терміну. “Слідчі дії — це детально регламентовані кримінально-процесуальним законом процесуальні дії, що спрямовані на збирання, фіксацію і перевірку доказів” [167, с. 280].

Загальноновизнано, що слідчими необхідно вважати ті процесуальні дії, основне призначення яких полягає в активному виявленні, закріпленні і перевірці доказів та їх джерел органами досудового розслідування. До них належать всі допити, очні ставки,

огляди, обшуки, виїмки, особистий обшук, накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію, її огляд та вилучення, контроль і запис переговорів, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події та судові експертизи. Ці дії є основними способами одержання і дослідження доказів і їх джерел на стадіях досудового розслідування.

Зупинимося на окремих слідчих діях, за яких більшою мірою проводиться вивчення особи обвинуваченого особою, що проводить розслідування.

Так, будучи складовою частиною роботи з конкретної кримінальної справи, вивчення особи обвинуваченого, на нашу думку, має проводитися планомірно. На необхідність планування вивчення особи обвинуваченого вказували М. Г. Коршик, С. С. Степичев, І. А. Матусевич [113, с. 54; 157, с. 44–45] та ін. "Вивчення особи обвинуваченого є необхідною складовою частиною загального планування, процесом творчим і складним, що починаються з моменту порушення кримінальної справи і триває до закінчення розслідування" [157, с. 44].

Огляд місця події – це невідкладна слідча дія, яка звичайно є відправним пунктом для початку розслідування й проводиться ледве чи не по всіх кримінальних справах. Ф. В. Глазирін відзначав, що одним із завдань огляду місця події є "одержання відомостей про особу злочинця, його професію, зовнішність, психологічні особливості" [50, с. 47]. Наприклад, огляд місця події може дати уявлення про зріст злочинця (за слідами рук, ніг, слідами пошкоджень), фізичну підготовку (за характером нанесених ушкоджень, витрачених зусиль, інших змін обстановки), фігуру, статуру (за способом проникнення в приміщення), про стан його здоров'я (за слідами крові, іншими біологічними об'єктами). За розміром слідів рук і ніг можна зробити припущення про вік злочинця. Вивчення виявлених на місці події і належних злочинцеві головного убору, взуття, частин одягу, деяких особистих речей, оцінка їх розмірів,

фасону також нерідко дозволяє висунути версію про вік їх власника, смаки, соціальний статус.

Сучасною криміналістикою розроблені та успішно апробовані засоби та методи роботи, по суті, з усім різноманіттям як макро-, так і мікрослідів і об'єктів, які можуть зустрітися в ході огляду місця події. Однак, практика розкриття злочинів показує, що на місцях подій здебільшого робота ведеться по давно встановленому порядку: вилучаються тільки придатні для ідентифікації сліди; в основному це сліди пальців рук. Інші сліди, у тому числі біологічні, а також мікрооб'єкти в загальному обсязі слідів по своїй питомій вазі займають незначне місце серед вилучених на місцях подій. Так, з усіх кримінальних справ, що перебували в провадженні здобувача під час роботи слідчим (близько 200), тільки близько 30 % містили вилучені при огляді місця події біологічні сліди та мікрооб'єкти, інші 70 % мали сліди пальців рук, ніг та предмети, що містили на собі сліди злочину.

Загальновідома цінність відомостей про стійкі навички для встановлення особи, виконання людиною яких-небудь дій, оскільки перехід деяких дій на рівень навичок і звичок у людини відбувається постійно і неминуче, що обумовлено закономірностями вищої нервової діяльності.

Перехід деяких самостійних злочинних дій на рівень автоматизованих підсвідомих актів є однією із закономірностей формування певної поведінки при неодноразовому вчиненні злочинів. Частково цим можна пояснити здійснення тією ж особою злочинів аналогічними способами. Формування стійких злочинних навичок особливо характерно для таких видів злочинів, як крадіжка, замовлені вбивства, зґвалтування, вбивства на сексуальному ґрунті.

Наступною важливою слідчою дією, пов'язаною з вивченням особи обвинуваченого, є допит (підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого та ін.).

Насамперед, найрізноманітніші дані про обвинуваченого можна одержати шляхом допиту його самого. Це можуть бути відомості про біографію особи, його родинний стан, стан здоров'я, причини здійснення злочину, трудову діяльність, наявність або відсутність судимостей у минулому, факти притягнення до кримінальної відповідальності, заходи адміністративного впливу і т. п.

Правильність повідомлених обвинуваченим відомостей слідчий перевіряє по документах, що посвідчують особу (паспорт, свідоцтво про народження, трудова книжка, військовий квиток і т. п.). До справи долучаються або ці документи, або їх ксерокопії, або протоколи огляду даних документів.

Під час допиту деякі відомості можна одержати шляхом спостереження за обвинуваченим. Слідчий іноді здатен помітити й правильно оцінити ознаки, що вказують на деякі почуття, мотиви та наміри обвинуваченого. Причому значення має не загальний стан людини (хвилювання, зніяковілість та ін.): воно може бути природньою реакцією на сам факт допиту, а зміна його стану по ходу слідчої дії, особливо занепокоєння або смуток, викликано певним питанням або предметом, прагненням ухилитися від висвітлення тих або інших обставин справи, замовчування або відмова давати показання і т. п. Такі ознаки служать своєрідними сигналами, показниками, які мають значення для вивчення особи обвинуваченого й подальшого використання даних про нього у плануванні проведення слідчих дій.

Доцільно при першому ж допиті особи, підозрюваної в здійсненні злочину, докладно з'ясувати її біографію, а також інші відомості, що її характеризують, і тільки після цього переходити до з'ясування обставин справи. Це дозволить не тільки одержати інформацію про особу, що вчинила злочин, але і встановити з нею психологічний контакт.

Крім того, відомості про особу обвинуваченого можуть бути отримані шляхом участі в допиті свідків із числа його рідних, членів родини, сусідів, знайомих, товаришів по роботі, представ-

ників адміністрації і громадськості за місцем проживання, навчання, роботи і т. п. Таким шляхом звичайно вдається одержати відповіді практично на всі, що цікавлять слідчого в цьому плані, питання. Свідки можуть повідомити дані про обвинуваченого, охарактеризувати його, розповісти про стан здоров'я та психіки обвинуваченого, дати показання про умови та спосіб життя, його зв'язки, поведінку і т. п.

Однак, як свідчать результати проведеного нами вивчення кримінальних справ, на практиці недостатньо використовується цей вид джерел доказової інформації при встановленні відомостей про особу, яка притягується до кримінальної відповідальності. Так, усього по 23 % кримінальних справ, від загальної кількості вивчених (200 крим. справ), шляхом допитів свідків з'ясувалися відомості, що характеризують обвинуваченого. З метою отримати такі матеріали, що характеризують особу, у відношенні неповнолітнього обвинуваченого свідки допитувалися всього лише по 10 % кримінальних справ.

Разом з тим слід мати на увазі, що для свідків із числа близьких родичів характерним є те, що вони найчастіше зацікавлені в результаті розслідування кримінальної справи, тому їх показання, якщо вони не скористаються правом імунітету, потребують критичної оцінки з урахуванням сукупності зібраних у справі доказів, що характеризують особу обвинуваченого.

Стосовно вивчення особи обвинуваченого обшук має двоякий характер: по-перше, дані про особу мають важливе тактичне значення й сприяють успішному проведенню подальшого розслідування, по-друге, під час обшуку можуть бути виявлені й вилучені досить важливі документи та матеріали, що мають значення для подальшого вивчення особи обвинуваченого (фотографії, щоденники, записні книжки, переписка обвинуваченого та ін.).

Не менш важливо до моменту обшуку мати відомості про індивідуально-психологічні особливості обвинуваченого. Дуже важливо, щоб слідчий був добре інформований про професію об-

винуваченого, його спосіб життя, стан здоров'я, взаємини з членами родини, сусідами і т. п.

Спостереження особи, яка провадить розслідування, за обвинуваченим, у якого проводиться обшук, може дати можливість для припущень і висновків про його психологічні особливості та інтелект. Природно, що одного тільки спостереження за проявом почуттів і поведінкою, особи яка обшукується, недостатньо для об'єктивного її вивчення. Тільки сукупність і аналіз отриманих даних можуть дати правильну уяву про особу обвинуваченого, з якою слідчий повинен працювати протягом усього розслідування кримінальної справи.

Домашня обстановка й умови, в яких протікає повсякденне життя людини, є джерелом значної частини інформації про її особистість. За домашньою обстановкою можна судити про захоплення та схильності, заняття людини у вільний від роботи час. Знання особливостей особи обвинуваченого має велике значення для висновків про невідповідність характеру і призначення знайдених у особи обвинуваченого предметів її смакам, звичкам, прибуткам і т. п. У таких випадках необхідно шукати пояснення, кому належать ці предмети й чому вони перебувають у володінні даної особи.

Важливий матеріал, що характеризує особу обвинуваченого, дає його особиста переписка, а також переписка між членами його родини. Велике значення мають щоденники, записні книжки з різними записами, номерами телефонів і адресами, зміст пам'яті телефона, комп'ютера або ноутбука.

Суттєву роль у характеристиці особи можуть зіграти фотографії або відеозаписи. Із цією метою необхідно уважно переглядати фотоальбоми, окремі фотографії, зображення та відеофайли на цифрових носіях незалежно від того, у якому місці вони виявлені. Фотокартки, зміст особистої цифрової техніки теж в якійсь мірі висвітлюють спосіб життя особи.

Характер знайдених предметів іноді може свідчити про звички і схильності обвинувачених.

У результаті огляду можуть бути виявлені різні сліди, плями крові, хімічні речовини, подряпини, різні ушкодження, шрами, татуювання, дефекти статури, родимі плями та інші специфічні ознаки, за допомогою яких може бути встановлена або спростована причетність особи до розслідуваного злочину. Огляд зазвичай супроводжується оглядом одягу, надягнутого на обвинуваченого: спочатку оглядаються частини тіла, не закриті одягом, потім, при необхідності, одяг, а потім інші частини тіла освідчуваного. При цьому слід зазначити, що особа, яка розслідує справу, не може бути присутньою при проведенні огляду осіб іншої статі, який супроводжується їх оголенням, навіть якщо останні не заперечують проти цього (ч. 3 ст. 193 КПК України).

Велике значення в дослідженні інформації, яка характеризує особу обвинуваченого, має експертиза, що призначається у випадках, коли не можна обійтися без наукових, технічних або інших спеціальних знань осіб тієї або іншої спеціальності (ст. 75 КПК України). Предметом експертизи зазвичай є здоров'я і фізичні особливості обвинуваченого, його почерк, сліди пальців, виділення і т. п. З метою дослідження інформації про обвинуваченого можуть або повинні призначатися різні види експертиз. Розповсюдженням методом (способом) вивчення слідчим стану здоров'я й психіки обвинуваченого є витребування і долучення до матеріалів кримінальної справи виписок, копій і оригіналів різних медичних документів, а також довідок з медичних установ.

Дані про стан психіки й здоров'я обвинувачених необхідні не тільки у випадках, для яких передбачено обов'язкове призначення експертизи (ст. 76 КПК України). Необхідність в отриманні цих відомостей виникає значно частіше, при розслідуванні майже 80–90 % кримінальних справ, оскільки вони враховуються при обранні запобіжного заходу, призначенні покарання і при прийнятті ряду інших важливих процесуальних рішень у справі.

Найбільш загальними підставами призначення судово-психологічної експертизи індивідуально-психологічних особливостей обвинуваченого для органів досудового розслідування є: потреба у встановленні обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності; з'ясування мотивів і механізму злочину; розкриття причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, а також визначення виду покарання з урахуванням індивідуального підходу у тих випадках, коли досягнення цього є складним без всебічної і глибокої оцінки особи обвинуваченого, яка не може бути досягнута звичайними засобами, що перебувають у розпорядженні слідчого, а вимагає застосування спеціальних знань у психології.

На нашу думку, слідчий при призначенні судово-психологічної експертизи повинен ставити три основні питання.

Перше питання: *“Які індивідуально-психологічні особливості обвинуваченого?”*.

Юридичне значення мають саме індивідуальні особливості обвинуваченого, включаючи можливості, світогляд, цінності, мотиви, звичні способи адаптації і реагування, темперамент, характер, емоційні особливості й т. п. Експерт-психолог може оперувати досить широким колом явищ, пов'язаних з індивідуальними особливостями підекспертного, що дозволяє йому створювати “психологічний портрет” обвинуваченого як контекст вирішення багатьох юридичних питань.

У той же час, у даному “психологічному портреті” можуть бути упущені якісь конкретні характеристики особи, що мають юридичне значення і можливі певні кримінально-правові наслідки. Тому, необхідно задати друге питання в конкретизованому вигляді: *“Чи є в обвинуваченого такі індивідуально-психологічні особливості, як...(наприклад, підвищена агресивність, жорстокість і т. п.)”*.

Більш складну проблему представляє експертна оцінка впливу індивідуально-психологічних особливостей обвинуваченого на його поведінку в ситуації, яка цікавить слідство. У цьому разі

формулюється таке питання експертів: *“Чи могли індивідуально-психологічні особливості обвинуваченого вплинути на його поведінку під час вчинення інкримінованого йому діяння?”*.

З позиції судово-психологічної експертизи індивідуально-психологічні особливості обвинуваченого впливають на його поведінку в тому випадку, коли вони обмежують його здатність до суттєвої оцінки та вольового контролю своїх протиправних вчинків, тобто здатність повною мірою усвідомлювати значення своїх дій або здійснювати їхню довільну регуляцію і контроль в момент скоєння злочину. З юридичної точки зору визнання такого впливу істотним, тобто обмежувачим довільність поведінки, його підконтрольність і усвідомленість, може виступати як обставина, що пом'якшує відповідальність. На відміну від формули “обмеженої осудності” (ст. 20 КК України), обмеження здатності до аналізу, в цьому випадку, обумовлене не медичним критерієм (“психологічним розладом”), а особливостями особи або її аномаліями нехворобливого характеру.

Основною помилкою при формулюванні питання про індивідуально-психологічні особливості обвинуваченого є його неповнота із психологічної точки зору.

Часто замість узагальненого терміна “індивідуально-психологічні особливості” слідчі використовують більш вузькі поняття, що відображають лише окремі сторони або рівні особистості людини, наприклад, такі, як “риси особистості”, “характер”, “темперамент” і т. п.

Іноколи ставиться таке питання: *“Які індивідуально-психологічні особливості обвинуваченого сприяли вчиненню злочину?”*.

Відповідь на це питання не входить до компетенції судово-психологічної експертизи. Коли ставлять таке запитання, звичайно мають на увазі антигромадську спрямованість особи, наявність у неї яких-небудь антисоціальних цінностей та мотивів. Але, поперше, моральна оцінка особи є прерогативою суду, а не експерта-

психолога, по-друге, між цінностями, головними мотивами життєдіяльності людини і його реальною поведінкою існує лише умовний зв'язок: між спрямованістю особи і її проявом у вчинках у конкретних ситуаціях перебуває дуже багато опосередкованих ланок.

Таким чином, установлення причин і умов, у тому числі й особистісних особливостей, що сприяли вчиненню злочину, перебуває цілком у компетенції суду. Висновок експерта-психолога про наявність у підєкспертного певних індивідуально-психологічних особливостей може служити тільки необхідною передумовою для такого встановлення.

Також часто ставиться питання: “Які мотиви інкримінованого обвинуваченому злочину?”. Відповідь на нього так само не входить до компетенції судового експерта-психолога, оскільки поняття “мотив” у кримінальному законодавстві наповнене трохи іншим змістом. Мотив у юридичному (а не в психологічному) смислі цього слова є компонентом складу злочину або виступає як кваліфікуюча обставина і очевидно, що в такому разі встановлення мотивів злочину перебуває цілком у компетенції слідства. Крім того, в більшості випадків перелік юридичних мотивів (“з хуліганських спонукань”, “корисливі” і т. п.) скоріше відображає їхню вартісну, оціночну, а не психологічну сторону. Отже, експертне визначення мотиву злочину нічого не говорить про психологічні передумови провини і відповідальності в тому розумінні, яке прийнято вкладати в названі поняття в кримінальному праві, і є надлишковим відносно цілей судово-психологічної експертизи.

Судово-медична експертиза призначається для встановлення віку обвинуваченого, стану його здоров'я. Крім того, можуть бути поставлені питання судово-медичному експертові про можливу приналежність обвинуваченому крові, слини, сперми, волосся, поту, інших виділень та ін. Експертиза може бути призначена і у разі, коли документи, що встановлюють вік, викликають

сумнів у їхній достовірності, а підстави видачі не збереглися або так само викликають сумнів.

Крім зазначеної, можуть призначатися різні види криміналістичних експертиз: а) судово-почеркознавча експертиза та експертиза за ознаками письма і письмової мови – для встановлення особи, яка писала документ, і визначення окремих ознак її особистості; б) судово-трасологічна експертиза, з метою ототожнення обвинуваченого по слідах–відбитках (слідах пальців рук, ніг, зубів та ін.); в) судово-портретні – для встановлення особи обвинувачуваного по фотознімках; г) у цей час зусилля криміналістів у співпраці із ученими інших наук на основі останніх досягнень науки й техніки спрямовані на розробку методик ототожнення обвинуваченого по голосу (судово-вокалографічна експертиза) та запаху (судово-одорологічна експертиза).

Тому, якщо обвинувачений видає себе за іншу особу, то дієву допомогу у встановленні його особи може надати криміналістична експертиза, призначена з метою ідентифікації особи по рисах зовнішності, а також почеркознавча експертиза, призначена для ідентифікації особи по почерку.

Окрім слідчих дій важливу та різносторонню інформацію про особу, яка вчинила злочин, можна одержати шляхом *отримання та вивчення документів*. Документи, що відображають дані про особу обвинуваченого, можуть бути найрізноманітнішими і досліджуватися з різних точок зору, але в той же час кожний з цих документів має вивчатися як носій відомостей про певну особу.

“Протягом усього життя людини, – вказує М. Т. Ведерников, – її супроводжують різні документи, що являють собою засоби фіксації відомостей про факти, події, явища об’єктивної дійсності та розумової діяльності людини. У документах фіксується факт народження людини, основні віхи її життєвого шляху, успіхи та заслуги, провини й порушення” [39, с. 124].

В перших випадках інформацію про особу обвинуваченого можна одержати з документів, що засвідчують особу обвинуваче-

ного, в других відомості про нього виходять від державних, громадських організацій і установ, а також від громадян, у третіх – від спеціальних і судових органів; в четвертих, дані, що характеризують особу обвинуваченого, містяться в документах, складених самим обвинуваченим та ін.

Питання про встановлення особи обвинуваченого являє собою значну складність. Деякі з них прагнуть приховати своє минуле, змінюють справжнє прізвище і користуються чужими документами, зазвичай добутими сумнівним шляхом. В інших випадках такі особи вносять у документи, які посвідчують особу, різні виправлення, що міняють їхнє прізвище. Іноді вони змінюють у документах рік народження, “стаючи”, таким чином, неповнолітніми. Проживаючи по підроблених документах, ці особи самостійно “продовжують” строки їх дії, ставлять за допомогою саморобних кліше штампи про місце роботи, реєстрації за місцем проживання. Для викриття подібних фактів слід ретельно вивчати вилучені в обвинуваченого особисті документи, прибігаючи в необхідних випадках до допомоги фахівців. Мета такого вивчення – достовірно встановити особу обвинуваченого, а також приналежність їй документа і термін дії останнього.

До спеціальних органів, в яких зосереджується інформація про певні категорії громадян, ми відносимо органи, що відають криміналістичним обліком. Від даних органів може бути отримана досить різноманітна інформація, але головним чином – відомості про колишню судимість.

Для того, щоб з’ясувати минулу злочинну діяльність обвинуваченого, слідчі зазвичай роблять запит реєстраційних даних у відповідних підрозділах МВС. Довідки про судимість долучаються до справи. Якщо в результаті перевірки буде встановлено, що обвинувачений раніше був засуджений, необхідно долучити до справи копію вироку. Це дозволить вірніше вирішити питання про наявність у діях обвинуваченого такої кваліфікуючої ознаки, як повторність, з метою більш точного визначення ступеня його сус-

пільної безпеки. Крім того, характеристики на засуджених, що зберігаються у виправних установах, зазвичай так само містять важливі відомості про обвинуваченого.

Слідчий завжди може одержати з місця роботи або навчання, місця проживання і т. п. документи, що характеризують особу обвинуваченого. Найчастіше таким документом є характеристика.

Юридичний словник так визначає поняття “характеристика” – “відгук, висновок про трудову, громадську діяльність якоїсь особи” [246, с. 820].

Склався стереотип про те, що характеристика обвинуваченого являє собою тільки документ, названий відповідним чином і підписаний уповноваженою особою, але це не відповідає вимогам кримінально-процесуального законодавства. На нашу думку, під характеристикою необхідно розуміти розгорнутий і докладний виклад відомостей про особу обвинуваченого. Характеристика – це не просто біографія обвинуваченого і якийсь штамповий безликий набір рис його характеру, який слідчий повинен приймати на віру. Це опис людини в різних, у тому числі нестандартних ситуаціях.

Як нами вже було відзначено, зараз практично не можна зустріти кримінальної справи, до якої не були б залучені характеристики на обвинуваченого. По вивченим нами 200 кримінальних справах найчастіше можна побачити по одній характеристиці, а якщо обвинувачений останнім часом не працював, то характеристика набуває стандартного вигляду із трьох рядків від дільничного: “у побуті характеризується позитивно (негативно), приводи у міліцію мав (не мав), до адміністративної і кримінальної відповідальності притягувався (не притягувався)”. Цим найчастіше задовольняються дізнавач, слідчий, прокурор та суддя. На практиці випадки повернення кримінальних справ для додаткового розслідування у зв’язку з неповнотою вивчення особи обвинуваченого досить рідкі.

Частково причину такого положення ми бачимо й у самому кримінально-процесуальному законодавстві: воно не містить вимог про обсяг або зразковий перелік даних, що характеризують особу обвинуваченого, які повинні бути зібрані при розслідуванні злочину, про що ми вже відзначали раніше.

Можна запропонувати таке вирішення проблеми: при зборі матеріалу, що характеризує особу, виходити з тяжкості вчиненого злочину. Потрібна особлива, максимальна повнота збору даних про особу обвинуваченого у справах про злочини, за здійснення яких можливе винесення вироку про застосування довічного позбавлення волі. Збір матеріалу, що характеризує, по таких справах необхідно починати з витребування характеристики зі школи.

Далі йдуть справи про тяжкі і особливо тяжкі злочини, по більшості з яких судом ухвалюється рішення про призначення покарання у вигляді позбавлення волі. Практика показує, що по цій категорії справ доцільно збирати матеріал, що характеризує особу, за останні 5–10 років, і однієї характеристики тут явно недостатньо.

У справах про злочини середньої тяжкості цей період може становити за останні 3–5 років. По справах про злочини невеликої тяжкості вважаємо достатнім однієї, але детально розгорнутої характеристики.

Вимагаючи характеристику, слідчому доцільно перелічити питання, на які необхідно було б відповісти, характеризуючи обвинуваченого.

Оскільки конкретні питання для включення в характеристику обвинуваченого можуть залежати від виду цього документа (виробнича, навчальна, побутова і т. д.) і від особливостей розслідуваної справи, ми не беремося дати їхній вичерпний перелік. Але в цілому характеристика має відобразити: установчі дані про обвинуваченого; відомості, що характеризують його відношення до праці; взаємини в трудовому колективі і родині; дані про освіту та навчання, коло знайомств; інформацію про морально-психологічні

якості і психічні особливості; відомості про суспільну небезпеку особи обвинуваченого і т. п.

Зустрічаються такі випадки, коли характеристики, написані після здійснення особою злочину, носять необ'єктивний, упереджений характер. Частіше даються негативні характеристики, де вказуються дані, що лише ганьблять особистість, і не згадується про позитивні справи людини, його риси, якості. Але буває й так, що людина, яка вчинила злочин та негативно характеризується в побуті, за місцем роботи одержує чудову характеристику.

При вивченні характеристик, наданих на обвинувачених з місця роботи або навчання, довелося зіштовхнутися з таким фактом. Так, серед 210 характеристик (по вивчених 200 кримінальних справах) лише 47 містили повні й всебічні відомості про особу обвинуваченого. Тому здається, що необхідна довідка-характеристика встановленого зразка прийнятна для застосування до всіх осіб, які вчинили злочин, що дає можливість більш глибокого й комплексного дослідження особи обвинуваченого.

Поряд із процесуальними, що вказані в законі (ст. 66 КПК України), діюче кримінально-процесуальне законодавство передбачає можливість провадження і непроцесуальних дій, відносячи до них, наприклад, оперативно-розшукові заходи. Так, у свій час, ч. 3 ст. 66 КПК України була доповнена положенням, яке передбачає проведення оперативно-розшукових заходів чи використання засобів для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

Непроцесуальна інформація про особу, що притягається до кримінальної відповідальності, сприяє правильному вибору напрямку розслідування, може вказувати джерела та засоби отримання потрібних відомостей про особу обвинуваченого процесуальними способами. Відомості, отримані з непроцесуальних джерел, можуть розглядатися як попередні, що носять орієнтуючий характер.

М. С. Строгович визначав оперативно-розшукову діяльність як систему “розвідувальних, пошукових заходів, передбачену законом і врегульовану безпосередньо спеціальними відомчими актами, здійснювану органами дізнання специфічними засобами й методами з метою одержання необхідних відомостей для виявлення ознак злочину, осіб, що їх вчинили, а також для запобігання і розкриття злочинів, розшуку підозрюваних, що переховуються, і забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином. Істотною особливістю оперативно-розшукових заходів є те, що вони не мають властивості кримінально-процесуальних актів і тому не набувають процесуальної форми” [203, с. 29]. На теперішній час таке визначення є дискусійним і хоча ст. 2 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” встановлює, що “Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів” [92], у сучасній правовій літературі дається таке, більш “широке”, визначення оперативно-розшукової діяльності – “це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, які здійснюються уповноваженими на те суб’єктами відповідно до закону та інших нормативних актів з використанням оперативних і оперативно-технічних засобів і спрямованих на вирішення завдань пошуку та фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав і організацій з метою припинення правопорушень в інтересах кримінального судочинства, а також одержання інформації в інтересах безпеки суспільства і держави” [209, с. 76].

При встановленні обставин, що характеризують особу обвинуваченого, дані визначення зберігають чинність. У таких випадках метою оперативно-розшукової діяльності є одержання необхідних даних про обвинуваченого, які мають інформаційне значення. Їхнє знання може сприяти правильному вибору і побудові

версій, вибору тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих дій. У результаті цього виду непроцесуальної діяльності можуть бути виявлені носії доказової інформації про обвинуваченого, які, будучи оформлені в процесуальну форму, отримують доказове значення.

Джерелом характеристики обвинуваченого може служити також його поведінка в ході досудового розслідування. Наприклад, такі риси характеру, як брехливість і спритність найбільше чітко проявляються у випадках, коли обвинувачений неодноразово, звичайно під напором незаперечних доказів, міняє свої показання і в цілому позицію з метою уникнути покарання. Це проявляється особливо яскраво, якщо він щораз заявляє про щирість своїх намірів повідомити правдиві відомості. Хоча закон і не передбачає відповідальності за завідомо неправдиві свідчення обвинуваченого, вони, проте, цілком можуть бути використані як дані, що характеризують особу.

У практиці неодноразово зустрічаються випадки, коли обвинувачений пошкоджує окремі матеріали кримінальної справи, в тому числі і ті, які містять інформацію про особу обвинуваченого, чим суттєво ускладнює процес розслідування. Існують варіанти відновлення (повного або часткового) такої інформації. Так, В. Ю. Кузьміна у своїй роботі зазначає, що: “Коли втрачений документ є суттєвим, але відтворити його неможливо, в судочинство повинні вводитися нові особи, що підлягають допиту в якості свідків. Позитивні результати можуть дати і додаткові допити тих учасників процесу, які вже раніше допитувались. З цією метою можливо провадження і інших слідчих дій, направлених на отримання добутих раніше, але втрачених доказів” [91, с. 137].

Трапляється, що в руки слідства потрапляють записки обвинуваченого, адресовані зазвичай його захисникові, родичам або друзям, з погрозами відносно свідків або потерпілих і закликами розправи з ними, з різного роду інструкціями із протидії розслідуванню тощо. Вважаємо, що подібні факти слід використовувати

для характеристики обвинуваченого і відобразити їх в обвинувальному висновку.

Установлені в процесі досудового розслідування злочинів обставини, що характеризують особу обвинуваченого, можуть бути ефективно використані в цій та наступних стадіях кримінального процесу за умови їх повного та об'єктивного відображення в процесуальних документах.

Вважаємо за доцільне проаналізувати деякі процесуальні документи¹, в яких відображаються відомості про особу обвинуваченого:

а) Так, протоколи слідчих дій відображають дані про особу обвинуваченого, найбільш регламентований протокол допиту обвинуваченого, який відрізняється конкретизацією даних про цю

¹ У процесуальній літературі відзначається, що “кримінально-процесуальний документ – це документ, в якому засобами письмової мови у відповідності з кримінально-процесуальним законом зафіксовано інформацію, що має правове значення і відображає хід і результати діяльності суб'єктів кримінального судочинства” [71, с. 35], та існують різні класифікації процесуальних документів. Одні автори виділяють процесуальні документи, що закріплюють рішення, та документи, що відображають певну процесуальну діяльність [208, с. 238]; інші - документи інформаційно-посвідчувального характеру та владно-розпорядчі документи [250, с. 138]; інші вчені-процесуалісти взагалі в першу чергу розглядають і говорять про документи як джерело доказів та поділяють їх на офіційні і неофіційні [161, с. 159], або як Є. Г. Коваленко, визначають документ у кримінальному процесі, як «матеріальний об'єкт, на якому особа, яка проводить дізнання, дізнавач, слідчий, прокурор, суд (суддя), а також інші особи (службові чи інші) загальнодоступним для документа способом зафіксували дані, які мають значення для кримінальної справи, як докази чи джерела доказів” [103, с. 544]. На нашу думку, більш доречно розглядати документи у широкому розумінні, як, наприклад, К. Ф. Гуценко, що розрізняє дві групи процесуальних документів. До першої з них він відносить ті, у яких мова йде про оформлення (опис) ходу якоїсь слідчої або судової дії і її результатів (протоколи допиту, очної ставки, впізнання, огляду і т. п.). До другої групи актів він включає ті, в яких фіксуються прийняті в ході провадження рішення посадових осіб (постанови, ухвали, вирoki) [218, с. 22].

особу, відносячи до них: прізвище, ім'я та по батькові; дату і місце народження; громадянство; національність; освіту; сімейний стан; місце роботи, рід занять або посаду; місце проживання; наявність судимості; інші відомості, що виявилися необхідними за обставинами кримінальної справи (ч. 2 ст. 145 КПК України).

На наш погляд, до інших відомостей про обвинуваченого слід віднести відомості про факти застосування до особи заходів адміністративного впливу, дані про наявність державних нагород, інвалідності. Не у всіх випадках відомості про особу обвинуваченого, що містяться в протоколах допиту цих осіб, підтверджувалися посиланнями на відповідні документи. Так, у графі “паспорт або інший документ, що засвідчує особу обвинуваченого” у 30 % справ значилося “особа встановлена”, хоча даний висновок не впливав з наявних до цього етапу провадження матеріалів.

На нашу думку, неприпустимо і таке твердження в протоколі допиту обвинуваченого, як “зі слів раніше не судимий”. Якщо під час допиту слідчий не має відповідних відомостей про судимість особи, то про це слід прямо вказувати в протоколі. В іншому випадку, якщо до моменту допиту особи як обвинуваченого будуть встановлені дані про судимості, які дають підставу для постановки питання про визнання в його діях повторності вчинення злочинів, слід повідомити про це обвинуваченому, зазначивши дану обставину в протоколі допиту. Не виключено, що обвинувачений буде приводити доводи, які виключають даний факт, що дозволить різнобічно вивчити його особу.

Вважаємо, що при допиті неповнолітніх обвинувачених або обвинувачених, які страждають фізичними або психічними вадами, що не виключають осудності, необхідно про це вказувати в найменуванні протоколу їх допиту.

б) Особливу увагу хотілося б приділити протоколу затримання підозрюваного.

Підставами затримання є відомості, що свідчать про участь певної особи у здійсненні злочину. Законодавець встановлює чо-

тири групи таких підстав (ст. 106 КПК України), які значною мірою пов'язані з особою підозрюваного. Наприклад, у діючій редакції ч. 2 ст. 106 КПК України при наявності інших даних, що дають підставу підозрювати особу у вчиненні злочину, вона може бути затримана, якщо ця особа намагалася зникнути або не має постійного місця проживання, або не встановлена її особистість.

У кожному випадку затримання особи складається протокол, у якому вказуються дата і час складання протоколу, дата, час, місце, підстави та мотиви затримання підозрюваного, результати його особистого обшуку та інші обставини затримання, у протоколі робиться відмітка про роз'яснення прав підозрюваному. У даному документі відображаються такі дані про затриманого, як прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження, місце фактичного проживання та прописки, громадянство, освіта, сімейний стан, склад родини, місце роботи або навчання, відношення до військового обов'язку, наявність судимості, паспорт або інший документ, що посвідчує особу підозрюваного, інші дані про підозрюваного. Таким чином, уже при затриманні слідчим мають бути встановлені практично ті ж самі дані, що й при допиті обвинуваченого.

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством особа, що здійснює дізнання, слідчий, прокурор і суддя мають право обрати у відношенні обвинуваченого (підозрюваного) один із запобіжних заходів, передбачених ст. 149 КПК України, при наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений: 1) ухилиться від слідства і суду; 2) ухилиться від виконання процесуальних рішень; 3) може перешкоджати встановленню істини у справі або продовжити злочинну діяльність.

в) Постанова про застосування запобіжного заходу.

З врахуванням різновидів запобіжних заходів виникає питання, яка сукупність відомостей про обвинуваченого має бути відображена в постанові про її обрання? На нашу думку, незалежно від виду вибраного заходу, у постанові в обов'язковому поряд-

ку повинні міститися: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік, місце народження, громадянство, рід занять, місце проживання, дані про наявність або відсутність судимостей, сімейний стан і стан здоров'я особи.

Результати проведеного нами дослідження кримінальних справ показали, що в постановах про обрання запобіжного заходу, незалежно від його виду, містилися такі дані про обвинуваченого, як прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження, місце роботи та проживання, відомості про наявність або відсутність судимостей (100 % випадків). Відомості про стан здоров'я обвинуваченого містилися лише в 16 % випадків винесення постанови, хоча кримінально-процесуальний закон вимагає врахувати ці дані в кожному випадку обрання запобіжного заходу.

По досліджених нами кримінальних справах, у 173 з них містилися постанови слідчого про обрання запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд. Найчастіше обґрунтуванням прийняття такого рішення служило твердження слідчого про те, що «обвинувачений, перебуваючи на волі, не зникне від слідства і суду, тому що працює й має постійне місце проживання, не буде перешкоджати провадженню у справі». При такому формулюванні втрачається сенс обрання даного запобіжного заходу. На нашу думку, у цьому випадку в обвинуваченого або підсудного необхідно просто відібрати письмове зобов'язання про явку, що не є запобіжним заходом (ст. 148 КПК України).

г) Постанова про притягнення як обвинуваченого.

д) Важливе значення має відображення відомостей про особу обвинуваченого в обвинувальному висновку, як підсумковому документі досудового слідства.

Стаття 223 КПК України вказує, які саме дані про обвинуваченого повинні міститися в обвинувальному висновку. На наш погляд, в обвинувальному висновку потрібно також додатково фіксувати такі дані про обвинуваченого, як його виробничо-побутові характеристики, відомості про стан здоров'я й психологі-

чні особливості, його відношення до вчиненого злочину і поведінку в ході слідства. Ці відомості слід указувати наприкінці описової частини обвинувального висновку разом з обставинами, що пом'якшують та обтяжують покарання обвинуваченого.

Запропонований порядок висвітлення відомостей про особу обвинуваченого в обвинувальному висновку дасть можливість суду більш уважно оцінити обставини, що його характеризують, забезпечити правильний розгляд кримінальної справи та обрання покарання.

Вивчення нами 200 кримінальних справ, що направляються з обвинувальним висновком до суду, показало, що обставини виробничо-побутової характеристики в цьому процесуальному документі були відображені лише в 40 % справ, а відомості про стан здоров'я вказувалися слідчими у випадках наявності у обвинуваченого інвалідності або серйозного психічного захворювання.

Слідчий має право зупинити провадження у кримінальній справі своєю мотивованою постановою. Зупинення провадження кримінальної справи можливо лише за умови, коли при проведенні досудового розслідування всебічно, повно й об'єктивно досліджені всі обставини, що відносяться до події злочину і до особи, яка його вчинила.

Очевидно, що можлива відмінність підстав закриття кримінальної справи і відповідно обсяг відомостей про особу, відображених в постанові, також будуть різними. Наприклад, у постанові про закриття кримінальної справи по якій-небудь з nereабілітуючих підстав, зазначених у ст. 6 КПК України, крім біографічних даних про особу, підлягають відображенню відомості про виробничо-побутову характеристику, про стан її здоров'я, про відношення до вчиненого. Результати ж проведеного нами дослідження показують, що на практиці відомості про особу обвинуваченого в постанові про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав відображаються не завжди досить повно.

Завдання виправлення обвинувачених і попередження здійснення ними нових злочинів значною мірою залежить від можливості використання представниками установ департаменту виконання покарань обставин, що характеризують дану особу. У силу необхідності виникає питання про доцільність відображення відомостей про особу обвинуваченого в заключному процесуальному документі, який дозволив би після закінчення досудового розслідування та судового розгляду використовувати їх у процесі виправлення.

Думки процесуалістів з цього питання розходяться. Одні вважають, що особу злочинця доцільно охарактеризувати в обвинувальному висновку та вироді суду або в спеціальній довідці, долученій до справи [133, с. 128]. М. Г. Коршик і С. С. Степичев пропонують ввести в слідчу практику спеціальну слідчу анкету, що заповнюється слідчим, який веде розслідування по кримінальній справі, і прокурором після розгляду справи в суді першої інстанції [113, с. 56–59].

Ми схилиємося до думки, що необхідно передбачити обов'язок слідчого та суду спеціально фіксувати в слідчих документах дані вивчення особи обвинуваченого для того, щоб вони могли бути враховані при призначенні покарання, і тим самим виникла певна послідовність у впливі на винного на всіх стадіях: досудового розслідування, судового розгляду та, головним чином, виконання покарання [226, с. 75].

Доречно підтримати прихильників пропозицій [39, с. 137] про необхідність фіксації даних про особу обвинуваченого у зведеному документі (бланку-довідці про особу обвинуваченого) з наступним її направленням до суду, а потім до адміністрації установи департаменту виконання покарань. Вважається, що в цьому документі мають міститися і такі відомості про обвинуваченого, які не знайшли свого відображення в процесуальних документах. Це можуть бути відомості про позитивні і негативні риси характеру особи, її схильності, особисті зв'язки і взаємини з оточуючими,

членами родини, близькими, висновки слідчого стосовно поведінки особи під час здійснення досудового слідства.

Ми впевнені, що впровадження таких бланків-довідок буде сприяти більш повному та різнобічному вивченню особи обвинуваченого як в ході провадження по кримінальній справі та призначення судом покарання, так і при його виправленні, що буде відігравати помітну роль в роботі з попередження злочинів¹.

Таким чином, під вивченням особи обвинуваченого слід розуміти кримінально-процесуальну діяльність слідчого, спрямовану на встановлення необхідних для досягнення цілей кримінального судочинства обставин про особу обвинуваченого, які мають значення для прийняття своєчасних процесуальних рішень у кримінальній справі, правильної кваліфікації діяння, забезпечення точного дотримання процесуального порядку досудового розслідування і судового розгляду, встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, а також вибору і використання найбільш ефективних профілактичних заходів.

Висновки до розділу 1

1. *Особа обвинуваченого* – це сукупність певних індивідуальних властивостей фізичної особи, що характеризують її в основних сферах життєдіяльності людини (соціальної, психологічної, біологічної), у тому числі в правовій сфері при реалізації спеціального правового статусу, що виникає в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством України, у зв'язку зі здійсненням кримінального переслідування даної особи.

2. Відомості про особу обвинуваченого є найважливішим елементом обставин, що підлягають доказуванню в процесі роз-

¹ Зразок бланка-довідки про особу обвинуваченого див. додаток.

лідування злочину, або, інакше кажучи, найважливішим елементом предмета доказування по кожній кримінальній справі. І, як було вже зазначено, всі елементи, що входять до предмета доказування, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою. Це означає, що вимога встановлення тих або інших даних, що характеризують особу обвинуваченого, забезпечується також і шляхом доказування обставин, які відносяться до події злочину: винності обвинуваченого, форми його вини та мотивів вчинення злочину; обставин, що свідчать про характер і розмір завданих збитків, заподіяних злочином; обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого або тих, що стосуються причин і умов, які сприяли вчиненню злочину.

3. Установлення особою, яка провадить розслідування по кримінальній справі, даних про фізичні (біологічні) властивості обвинуваченого має важливе значення при вивченні його особи. Розкриваючи структуру особи обвинуваченого в кримінальному процесі, ми приходимо до висновку, що встановлення всіх властивостей особи обвинуваченого, які входять до неї, має особливе значення при розв'язанні таких важливих питань:

1) неможливість притягнення особи до кримінальної відповідальності при наявності певних передбачених законом умов (неосудність, недосягнення відповідного віку), що тягнуть за собою її звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;

2) звільнення особи від покарання;

3) обрання запобіжного заходу. Згідно зі ст. 150 КПК України при розв'язанні питання про застосування запобіжного заходу враховується в числі інших ознак особи обвинуваченого її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують;

4) вид та розміру покарання, найбільш доцільного для конкретної особи, яка вчинила злочин;

5) вид установи, де особа повинна відбувати покарання у вигляді позбавлення волі;

б) причини вчинення розслідуваного злочину та умов, що сприяли його вчиненню, без з'ясування яких неможливо вжити заходів до їхнього усунення, тобто попередження наступних злочинів;

Крім того, обставини, включені нами в структуру особи обвинуваченого, доцільно відображати в окремому бланку-довідці про особу обвинуваченого.

4. Вважаємо за необхідне відзначити таке:

1) доказами можуть бути відомості про властивості особи, що відображаються в матеріально виражених об'єктах, і властивості, пізнані опосередкованим шляхом і безпосереднім сприйняттям слідчого в процесі досудового розслідування, які знайшли своє відображення в протоколі слідчої дії;

2) способами збирання доказів, що характеризують особу обвинуваченого, є: проведення слідчих дій; витребування предметів і документів від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян; прийняття доказів, наданих обвинуваченим, захисником, потерпілим та іншими учасниками кримінального процесу;

3) діяльність слідчого зі збирання доказів, що характеризують особу, запідозрену у вчиненні злочину, починається з моменту отримання інформації про злочин, який не збігається з моментом порушення кримінальної справи;

4) з метою більш глибокого і комплексного дослідження особи обвинуваченого необхідно ввести в практику складання довідок-характеристик на обвинувачену особу;

5) поведінка обвинуваченого під час досудового розслідування має відображатися особою, яка проводить розслідування, в обвинувальному висновку.

Необхідно відзначити, що:

1) у протоколі допиту обвинуваченого неприпустимо таке вираження, як "зі слів не судимий". Якщо під час допиту слідчий не має відповідних відомостей про судимість особи, то про це має бути зазначено в протоколі;

2) якщо до моменту допиту особи як обвинуваченого будуть встановлені дані про судимості, які дають підставу для постановки питання про визнання в його діях рецидиву злочинів, необхідно сповістити про це обвинуваченому, відобразивши даний факт у протоколі допиту;

3) при допиті неповнолітніх обвинувачених, або обвинувачених, які мають фізичні або психічні вади, що не виключають осудності, необхідно про це вказувати в найменуванні протоколу їх допиту;

4) з метою індивідуалізації та призначення відповідного покарання в обвинувальному висновку мають бути зафіксовані дані характеристик на обвинуваченого за місцем проживання, роботи, навчання, відомості про стан його здоров'я та психологічні особливості, його відношення до вчиненого та поведінку в ході слідства.

5. Під вивченням особи обвинуваченого слід розуміти кримінально-процесуальну діяльність слідчого, спрямовану на встановлення необхідних для досягнення цілей кримінального судочинства обставин про особу обвинуваченого, які мають значення для прийняття своєчасних процесуальних рішень у кримінальній справі, правильної кваліфікації діяння, забезпечення точного дотримання процесуального порядку досудового розслідування і судового розгляду, встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, а також вибору і використання найбільш ефективних профілактичних заходів.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ РІШЕННЯ СЛІДЧОГО ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО

2.1. Поняття і сутність процесуальних рішень слідчого, у яких реалізуються дані про особу обвинуваченого

Діяльність слідчого з розслідування злочинів може бути представлена як послідовний процес прийняття і реалізації ним різного роду рішень, спрямованих, в остаточному підсумку, до однієї загальної мети – встановлення події злочину, винності обвинуваченого у вчиненні злочину, мотивів злочину, встановленню всіх інших обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, згідно зі ст. 64 КПК України.

Слову “рішення” в українській мові відповідає кілька значень: 1) продуманий намір зробити що-небудь, якимось чином; 2) вирок суду, постанова, розпорядження якої-небудь організації, зборів [34, с. 1228].

У науці управління рішення характеризується як “уявно-вольовий акт вибору суб’єктом управління певної моделі поведінки, діяльності керованих об’єктів, що має обов’язкове значення для останніх” [183, с. 87].

У психології вказують на різні смислові відтінки терміну “ухвалення рішення”:

- ухвалення рішення в розумінні вирішувати, робити вибір;
- вирішення проблеми, завдання [116, с. 5],

Здається, що процесуальні рішення слідчого в цілому виступають як акт вибору з наявних у його розпорядженні альтернативних варіантів дій і, одночасно, можуть розглядатися як необхідний

елемент вирішення спільного завдання (правового, тактичного), що виникло на даному етапі провадження по кримінальній справі. Цілком слушно І. Д. Гончаров відзначає: “Треба також мати на увазі, що процесуальне рішення слідчого є різновидом актів застосування права, а тому має певну відокремленість порівняно із суто управлінським рішенням. Одна із таких виявляється в тому, що акт прийняття слідчим процесуального рішення обов’язково включає в себе вибір і тлумачення відповідної правової норми, яку належить виконати” [54, с. 185-186]. Процесуальне рішення слідчого – етап реалізації покладеної на нього процесуальної функції.

Найбільш розповсюдженим у літературі є розгляд рішень слідчого саме в процесуальному аспекті [76, с. 34; 90, с. 20; 147, с. 21].

У першу чергу, до процесуальних рішень зазвичай відносять «правові акти, оформлені у встановленій законом процесуальній формі, в яких державний орган або посадова особа в межах своєї компетенції у встановленому законом порядку дають відповіді на правові питання, що виникли у справі, засновані на встановлених фактичних обставинах справи та приписах закону і містять владне волевиявлення про дії, спрямовані на досягнення завдань кримінального судочинства» [147, с. 21]. Із цих же, по суті, позицій Ю. В. Манаєв визначає процесуальні рішення слідчого як “спрямовані на досягнення цілей кримінального судочинства правозастосовчі акти, які відповідають вимогам законності та обґрунтованості і містять обов’язкові для виконання владні волевиявлення і висновки по правових питаннях, що виникають у процесі порушення та розгляду кримінальної справи” [151, с. 12]. Таке визначення викликає в нас ряд заперечень. Насамперед, у ньому автор, по суті, відтворює (правда трохи в іншій формі) наведене вище загальне визначення процесуальних рішень. Тим самим згладжується, нівелюється різниця між процесуальними рішеннями слідчого, і процесуальними рішеннями інших уповноважених суб’єктів. У підсумку, по-перше, ця дефініція “перевантажена”

ознаками, які не відображають специфіки даного виду рішень. По-друге, процесуальне рішення слідчого може бути необґрунтованим і незаконним, однак при цьому все-таки залишається рішенням. [76, с. 33]. По-третє, у кримінально-процесуальному законі словосполучення “розгляд кримінальної справи” законодавець застосовує до діяльності суду.

Більш точно визначення цього поняття, на наш погляд, дано А. Я. Дубинським, який вважає, що процесуальне рішення слідчого – “це правовий акт, у якому слідчий у межах своєї компетенції, у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку висловлює у вигляді державно-владного веління висновки про виконання (або невиконання) конкретних процесуальних дій, що обумовлено необхідністю досягнення завдань кримінального судочинства та вимогами закону стосовно фактичної ситуації, що склалася” [76, с. 34].

Проте, і воно, як вважається, не позбавлене деяких недоліків.

По-перше, використані автором висловлювання “у межах своєї компетенції” і “в установленому законом порядку” відносяться скоріше до вимог, яким мають відповідати прийняті слідчим процесуальні рішення, ніж до їхніх ознак¹. Саме ознаки становлять зміст дефініції поняття [220, с. 66].

По-друге, незрозуміло, що має на увазі А. Я. Дубинський, говорячи про “вимоги закону стосовно фактичної ситуації, що склалася”. У багатьох випадках вирішення питання про проведення конкретної процесуальної дії (а, отже, визначення конкретного моменту її проведення) законодавець залишає до відомих меж на розсуд слідчого, особи, яка проводить розслідування по кримінальній справі, про що свідчить використання формулювань “має право”, “може”, “за власною ініціативою”, “при необхідності” (провести, скажемо, очну ставку, пред’явлення для впізнання і т. п.). Закон може і не містити прямої вказівки на право слідчого

¹ Ознака – риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь [34, с. 834].

за певних умов діяти за власним розсудом, але таке право за ним начебто передбачається. Наприклад, за наявності достатніх підстав вважати, що в якому-небудь місці або в якої-небудь особи перебувають знаряддя злочину, інші об'єкти, що можуть мати значення для справи, слідчий має право, але не зобов'язаний провести обшук (ст. 177 КПК України). У цьому разі слідчий сам, виходячи зі ситуації розслідування, що склалася, ухвалює (ініціює) потрібне рішення, яке потім у передбачених законом випадках і у встановленому законом порядку санкціонує (погоджує) прокурор або приймає суд.

Одна з останніх спроб у визначенні процесуального рішення була зроблена В. С. Зеленецьким та Н. В. Глинською, які у своїй роботі пишуть: “Кримінально-процесуальне рішення – це виражений у встановленій законом формі індивідуальний правозастосовчий акт, в якому компетентні державні органи та посадові особи у відповідному порядку з метою вирішення правових та кримінологічних завдань кримінального процесу дають відповіді на питання, що виникли у справі, та висловлюють владне волевиявлення про дії або бездіяльність, що впливають із встановлених на момент винесення рішення фактичних обставин справи та приписів діючого законодавства” [90, с. 20]. На наш погляд, таке визначення найбільш відповідає чинному законодавству, тим більше, що в свій час Ю. М. Грошевий також визначив рішення як “індивідуальний акт застосування права...” [58, с. 6].

Законодавство України не визначає поняття процесуального рішення. В КПК України слово “рішення” використовується тільки при роз'ясненні понять окремих процесуальних актів таких, як “вирок”, “ухвала”, “постанова”. В той же час, російський законодавець в п. 33 ст. 5 КПК РФ визначив процесуальне рішення як рішення, що приймається судом, прокурором, слідчим, дізнавачем, тим самим чітко визначивши коло осіб, які уповноважені приймати рішення по кримінальній справі. Такий підхід можна вважати доречним і обґрунтованим. Хоча необхідно звернути увагу, що не

можна визнати вдалим визначення процесуальних рішень, що містяться в КПК РФ. Із нього можна зробити висновок, що рішення, прийняте з порушенням встановленого порядку (наприклад, при фактичній відсутності зазначених у законі підстав для винесення даного рішення), не є процесуальним. А це, очевидно, не так.

На думку А. Б. Ломидзе, процесуальне рішення слідчого являє собою «необхідний елемент процесуальної діяльності слідчого, сутність якого полягає у виборі з визначених законом альтернативних цілей і засобів тих, які впливають із встановлених на момент ухвалення рішення фактичних даних, що виражає владне веління слідчого, спрямоване на здійснення завдань розслідування та має форму правового акту» [140, с. 23]. Автор тут справедливо вказує на обумовленість процесуальних рішень, з одного боку, вимогами кримінально-процесуального закону, з іншого – встановленими в справі фактичними даними¹.

Разом з тим, треба відзначити, що альтернативними є лише частина процесуальних рішень слідчого. Такі рішення, як, наприклад, рішення про призначення експертиз у випадках, передбачених ст. 76 КПК України, про проведення допиту підозрюваного, затриманого або взятого під варту (ст. 43-1 КПК України), ухвалюються в силу прямого припису закону. У цій ситуації в слідчого немає вибору, тому що засоби діяльності чітко визначені в законі. Фактично вибір вже зроблений самим законодавцем. Проте, вважається, що таке положення не міняє самої природи процесуального рішення як акту вибору. Попередньо слідчий повинен проаналізувати зібрані фактичні дані та вирішити питання, чи досить їх для того, щоб зробити певний висновок, тобто прийти до певного інформаційного рішення.

З урахуванням зроблених зауважень, вважаємо, що будь-яке процесуальне рішення можна розглядати, принаймні, у двох аспе-

¹ На цьому в свій час наголошувала П. А. Лупинська [148, с. 102].

ктах: 1. Акт застосування права, що тягне за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин; 2. Різновид рішень взагалі.

Як відзначалося вище, стосовно до процесуальних рішень слідчого не завжди можна говорити про волю їх вибору. Деякі з них обов'язкові за законом, передбачені в імперативній правовій нормі, ухвалювати їх слідчому доводиться, незважаючи на ситуацію, що склалася у справі. Так, зокрема, приймається рішення про проведення допиту підозрюваного, затриманого або взятого під варту, і його строки (ст. 107 КПК України), про призначення експертизи для встановлення причин смерті, тяжкості і характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого, встановлення статевої зрілості, віку підозрюваного (обвинуваченого) (ст.76 КПК України)¹. Дані рішення, способи діяльності з позиції законодавця оптимальні для дослідження будь-яких видів злочинів і в будь-яких слідчих ситуаціях. Як писав А. А. Ексархопуло, “ці рішення прийняті законодавцем, а слідчому запропоновано їх виконувати, якщо виникають відповідні умови, передбачені законом” [243, с. 104]. Особа або орган, що виконують норму імперативного характеру, не наділені правом вибору способу поведінки. “Завдання в цьому випадку полягає в тому, щоб установити фактичні обставини справи та правильно вибрати норму, яка пропонує певну поведінку за даних обставин” [144, с. 48].

Прийняття ряду процесуальних рішень законодавець пов'язує з настанням певних процесуальних строків. Так, згідно зі

¹ Так, С. А. Шейфер відзначав: “Відносно до низки конкретних ситуацій закон однозначно вказує на необхідність призначення експертизи, позбавляючи слідчого від необхідності вирішення питання – чи є необхідність в залученні спеціальних знань експерта чи немає. Випадки обов'язкового призначення експертизи, визначені практикою розслідування та судового розгляду, свідчать про те, що деякі суттєві обставини справи або взагалі не можуть бути встановлені за допомогою інших слідчих дій, або встановлюються ними недостатньо надійно” [232, с. 146].

ст. 148 КПК України, запобіжний захід може бути обрано по відношенню до підозрюваного. При цьому обвинувачення має бути пред'явлено підозрюваному не пізніше 10 діб з моменту застосування запобіжного заходу, а якщо підозрюваний був затриманий, а потім взятий під варту – у той же строк з моменту затримання.

У той же час, більшість процесуальних рішень слідчого є ініціативними, тобто припускають вибір з можливих (зазначених у законі) варіантів поведінки оптимального способу дій, що відповідає вимогам кримінально-процесуального закону і складної ситуації розслідування. Наприклад, слідчий має право обрати запобіжний захід підозрюваному (обвинуваченому), у відношенні якого є достатні підстави вважати, що він зникне від слідства та суду, продовжить злочинну діяльність, або іншим способом перешкодить провадженню по кримінальній справі. Закон окреслює можливі варіанти рішення (перелік запобіжних заходів, закріплений у ст. 149 КПК України), визначає взагалі обставини, які мають враховуватися при обранні запобіжного заходу (пред'явлене обвинувачення, особа обвинуваченого, її вік, стан здоров'я, родинний стан), а також спеціальні умови застосування окремих запобіжних заходів (тяжкість вчиненого злочину при взятті під варту, майнове положення заставодавця при обранні як запобіжного заходу застави і т. п.). Ініціативним є вибір більшості слідчих (процесуальних) дій і оптимальної послідовності їх проведення для вирішення окремих завдань доказування.

У кримінальному процесі коло припустимих процесуальних рішень слідчого формується як заборона певних альтернатив (заборона на здійснення дій і прийняття рішень, що принижують честь учасника кримінального судочинства, на поводження, що принижує його людську гідність, або, що створює небезпеку для його життя і здоров'я), так і їх примусовим включенням у рішення (наприклад, законом (ст. 149 КПК України) встановлений вичерпний перелік запобіжних заходів). Багато допустимих процесуальних рішень слідчого обмежено або характером і змістом поставле-

ної правової задачі, або особливостями конкретної слідчої ситуації.

Таким чином, у сфері досудового розслідування оптимальне процесуальне рішення має відповідати певним критеріям:

Правовий критерій, пов'язаний з наявністю передбачених законом фактичних і юридичних підстав для ухвалення рішення.

Організаційний критерій, пов'язаний з наявністю часу і засобів, необхідних для реалізації прийнятого рішення.

Тактичний критерій, що припускає облік, оцінку слідчої ситуації, яка склалася по справі, та перспектив її розвитку у зв'язку із прийняттям і реалізацією даного процесуального рішення, планів і намірів конфронтуючої слідчому сторони, характеру та ступеня ризику, пов'язаного із прийняттям (реалізацією) процесуального рішення, важливості, значимості поставленого правового (тактичного) завдання для провадження по кримінальній справі, наявності та доступності альтернативних варіантів рішення, очікуваної корисності рішення.

Так, ухвалюючи процесуальне рішення про проведення обшуку, слідчий повинен попередньо розв'язати цілий ряд правових, тактичних і організаційних питань: оцінити своєчасність проведення обшуку, наявність фактичних і юридичних підстав для проведення обшуку, забезпеченість майбутньої слідчої дії необхідними для рішення поставленого завдання техніко-криміналістичними засобами, людськими ресурсами. Припустимим може вважатися рішення, що в цілому відповідає названим критеріям.

Ухвалюючи конкретне процесуальне рішення, слідчий реалізує відповідні владні повноваження, впливає на поведінку осіб у тій або іншій якості і на систему розслідування в цілому. У цьому плані процесуальне рішення слідчого – один з основних і необхідних елементів управління процесом розслідування, процесуальне рішення виступає як “логічний висновок, державно-владне застереження та пропонування, направлене на усунення виявлених порушень чинного законодавства...” [54, с. 185].

Відзначимо, що слідчий може здійснювати і непроцесуальне керівництво, зокрема в рамках спільної з оперативними працівниками органу дзнання діяльності в складі чергової слідчо-оперативної групи. Створення таких груп на сьогоднішній день не передбачено кримінально-процесуальним законом, а лише відомчими підзаконними нормативно-правовими актами, однак результати її роботи можуть мати процесуальне значення.

Доручення, вказівки слідчого, що даються органу дзнання до порушення кримінальної справи і прийняття її до свого провадження, носять організаційно-тактичний характер і, відповідно до норм кримінально-процесуального закону, юридично не обов'язкові для оперативних працівників. Говорячи про це, відзначимо, що в даний час у певній мірі прослідковується негативна в цілому тенденція до зниження керівної ролі слідчого як основного суб'єкта розслідування. Як відзначає В. Т. Маляренко, «аналіз свідчить, що сучасне законодавство тільки декларує процесуальну самостійність слідчого, як визначальну засаду досудового слідства, але така самостійність відсутня, оскільки законодавство не містить в собі системи правових гарантій її забезпечення» [150, с. 135].

У діючому КПК України проведення цілого ряду найважливіших процесуальних дій вимагає одержання згоди (дозволу) прокурора і суду. Крім того, слідчий фактично не має змоги самостійно приймати найважливіші процесуальні рішення (про порушення кримінальної справи, огляд і обшук у житлі та ін.).

Процесуальні рішення як акт застосування права із зовнішньої сторони характеризуються тим, що порядок їх прийняття та форми, які вони можуть набувати (постанова, ухвала, протокол, вирок, подання, згода, санкція, обвинувальний висновок), чітко регламентовані законом.

Правова норма визначає коло правомочних суб'єктів, умови (підстави), мету та інші істотні елементи, що утворюють у сукупності процедуру прийняття того або іншого процесуального рі-

шення [144, с. 43]. При цьому дані процедури можуть мати різний ступінь свободи, залишаючи більший або менший ступінь волі слідчому.

Слід відмітити, що з питання про форму процесуальних рішень слідчого в літературі висловлені різні думки. На думку Ю. В. Манаєва, процесуальні рішення слідчого виступають у вигляді відповідних постанов, подань, обвинувальних висновків, доручень і вказівок. Процесуальне рішення являє собою письмовий документ, що виходить від представників органів державної влади, які ведуть кримінальний процес [151, с. 7]. Такий підхід, як вірно відзначає А. Я. Дубинський, суттєво збіднює зміст поняття процесуального рішення слідчого [76, с. 41].

Вірно, на наш погляд, говорить С. А. Шейфер про те, що “навіть якщо рішення має форму, яка не вимагає мотивування (повістка або телефонограма про виклик для допиту, очної ставки, впізнання і т. п.), або взагалі не має письмової форми (рішення про огляд), воно, проте, має специфічні ознаки процесуального рішення” [233, с. 51; 186, с. 2–3; 126, с. 13].

Дійсно, у тому випадку, коли закон не встановлює обов’язкової письмової форми рішення (постанова, подання, доручення та ін.), “зовнішнім індикатором” його прийняття можуть бути тільки конкретні дії слідчого щодо реалізації наданих йому законом повноважень. Єдина вимога до процесуального рішення слідчого в цьому випадку полягає в тому, щоб воно було “виражене в такій формі, яка робить його зрозумілим і переконливим для всіх учасників процесу” [147, с. 143]. Разом з тим необхідно відзначити, що будь-яке процесуальне рішення, в остаточному підсумку, отримує письмове відображення в матеріалах справи (у протоколах слідчих та інших процесуальних дій, повідомленнях, довідках і інших документах)¹.

¹ Такою є думка А. Я. Дубинського [76, с. 40]. У той же час не можна погодитися з автором у тому, що процесуальне рішення про проведення огляду оформлюється протоколом про слідчу дію [76, с. 41]. Про прото-

Внутрішньою, сутнісною ознакою процесуальних рішень є те, що вони містять відповідь (відповіді) на спеціальні, правові питання (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, цивільно-правові), спрямовані на вирішення конкретної правової ситуації. Із цих позицій процесуальне рішення слідчого являє собою процесуальний акт, що відображає владне волевиявлення слідчого по виникаючих у ході провадження в справі правових питань, що мають відповідну правову форму. Так, І. Д. Гончаров зазначає: “Юридична сила рішень слідчого спирається не тільки на силу нормативних актів, а й на владну компетенцію відповідних суб’єктів” [54, с. 186].

Наприклад, прийняття рішення про проведення конкретної слідчої або іншої процесуальної дії припускає відповідь на питання, чи існують обставини, зазначені в законі як правові підстави ухвалення рішення (підстави визнати потерпілим, виконати обшук та ін.) [147, с. 16]. У цьому зв’язку необхідно звернути увагу на таке. Як відзначають у теорії права, застосування права від інших форм його реалізації відрізняє та обставина, що тут немислима бездіяльність, право на правозастосовчу діяльність поєднується з обов’язком її здійснення [177, с. 424]. У той же час не можна повністю погодитися з тим, що “наявність доказів перетворює право слідчого вибрати варіант процесуального рішення з обов’язком діяти в даній конкретній ситуації певним чином” [76, с. 25]. Це справедливо відносно тих рішень, які передбачені в імперативній правовій нормі, рішень стратегічного характеру (таких, як порушення кримінальної справи, закриття кримінальної справи в певних випадках та ін.). Тут установлення передбачених законом підстав для слідчого рівнозначно виникненню обов’язку діяти певним чином. В інших випадках вибір конкретного процесуального рі-

коли як форму процесуальних рішень слідчого пише і В. М. Биков [35, с. 108]. На наш погляд, у протоколі фіксується не саме процесуальне рішення слідчого, а результати його реалізації, його наявність свідчить про прийняте відповідне рішення слідчого.

шення, процесуальної дії пов'язаний, насамперед, із практичною необхідністю діяти в даній ситуації саме так, а не інакше.

Необхідно зауважити, що винесенню процесуального рішення фактично передують тактичне рішення, тактична оцінка ситуації розслідування слідчим, що склалася на даний момент, і її можливих (прогнозованих) змін. Тактичні рішення тісно пов'язані з процесуальними, тому в контексті теми даного дослідження для розуміння сутності прийняття та реалізації процесуальних рішень слідчим, з урахуванням даних про особу обвинуваченого, необхідно розглянути природу тактичних рішень та сутність їх взаємозв'язку з процесуальними рішеннями слідчого.

Потрібно відзначити, що відносно тактичних рішень слідчого, їх природи, взаємозв'язків із процесуальними рішеннями, прийнятими на різних етапах розслідування в справі, у літературі немає єдиної думки.

“Тактичне рішення, — пише І. М. Лузгін, — повинно бути засноване на виборі прийомів і засобів доказування в межах норми права, яка містить найбільш загальне правило рішення того або іншого питання, регламентує дії слідчого в самій загальній формі”. У той же час “процесуальне рішення – це рішення, засноване на виборі між нормами права (прийняття рішень про проведення слідчих дій, про обрання запобіжного заходу й ін.)” [142, с. 16]. Автор не дає тут чіткого визначення тактичних рішень слідчого, але вказує на деякі їх ознаки: 1) тактичне рішення припускає вибір прийомів і засобів доказування; 2) вибір здійснюється в рамках правової норми, що регламентує дії слідчого в загальній формі.

Таким чином, відзначає А. А. Ексархопуло, з позиції І. М. Лузгіна “лінія поведінки або спосіб дії, обрані як оптимальні на основі прийнятого тактичного рішення, начебто конкретизують більш загальне правило поведінки, яке закріплено в законі” [243, с. 107]. Тут, на наш погляд, необхідно внести уточнення.

Виходячи зі змісту доказування як діяльності по збиранню, перевірці та оцінці доказів, у літературі також розрізняють проце-

суальні і пізнавальні способи (методи) та засоби доказування. До числа процесуальних, за загальною думкою, в першу чергу відносять слідчі дії й інші процесуальні засоби збирання та дослідження доказів (процесуальні дії в стадії порушення кримінальної справи, витребування документів і предметів за ініціативою суб'єкта доказування, прийняття повідомлень, предметів, документів від учасників процесу, отримання зразків для порівняльного дослідження та ін.) [18, с. 85-86]. Схожої думки дотримується і Є. Г. Коваленко [103, с. 199]. Відповідно стосовно до вибору засобів доказування в цьому сенсі можна говорити також і про процесуальне (вибір між нормами права), техніко-криміналістичне, тактичне або методичне рішення.

Крім того, не можна погодитися з тим, що тактичне рішення завжди носить допоміжний характер, виконує другорядну стосовно процесуальних рішень функцію. Так, слідчий має право за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений (підозрюваний) зникне від слідства і суду або іншим шляхом перешкодить провадженню по кримінальній справі, обрати у відношенні до нього один з передбачених законом запобіжних заходів (ст. 149 КПК України). У встановлених законом випадках слідчий має право застосувати примусові заходи (зобов'язання про явку, привід, грошове стягнення) до свідка та інших учасників кримінального судочинства (наприклад, ст. 70 КПК України). Обрання конкретного примусового заходу є результатом вибору між зазначеними в кримінально-процесуальному законі, тобто нормативно-встановленими, альтернативними способами дій. Однак, такий вибір багато в чому носить чітко виражений тактичний характер.

Реально слідчий попередньо ухвалює тактичне рішення, а вже після вибору, який він зробив, одержує необхідне процесуальне оформлення у вигляді постанови, подання, доручення, протоколу або обвинувального висновку. У цьому плані прийняття слідчим тактичного рішення передуює конкретному процесуальному рішенню.

Інтерес представляє точка зору В. М. Бикова, який відзначає: “було б неправильним визначати роль тактичних рішень тільки як допоміжних рішень.... Можна стверджувати, що будуть чи ні по кримінальній справі прийняті обґрунтовані та законні процесуальні рішення, залежить від того, наскільки правильними були тактичні рішення слідчого при розслідуванні злочину, завдяки чому були перевірені всі можливі версії, використані ефективні тактичні прийоми розслідування, розкритий злочин і по кримінальній справі встановлена істина” [35, с. 109]. В свою чергу, А. А. Ексархопуло пише: “якщо прийняти позицію І. М. Лузгіна, то із числа тактичних рішень доведеться виключити і рішення про напрямки розслідування, і рішення про послідовність проведення слідчих і оперативно-розшукових дій на окремих етапах розслідування, тому що ні ті, ні інші не можна вважати способами дій “у межах норми права” [243, с. 107]. Однак тактичний характер цих питань у цілому сумнівів не викликає.

Відзначимо, що тактичним цілям можуть служити і прийняті слідчим процесуальні рішення, зокрема, у рамках тактичної операції.

Більше того, на нашу думку, багато процесуальних рішень мають тактичне спрямування і в їх основі лежить тактичне начало. “Подібно тому як прийом, будучи тактичним, не втрачає цієї якості, стаючи нормою закону, так і рішення не перестає бути тактичним, навіть якщо буде мати форму типового процесуального рішення”, — відзначає Р. С. Белкин [20, с. 162]. Так, елементи тактики об’єктивно присутні при прийнятті ряду процесуальних рішень: про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, притягнення як обвинуваченого, про обрання запобіжного заходу, про проведення обшуку, одержання зразків для порівняльного дослідження, огляд підозрюваного, обвинуваченого, призначення експертиз і ін. Тактичний зміст властивий також виконанню процесуальних норм імперативного характеру, що пропонують обов’язкове здійснення певних дій. Саме тому “одне і те ж саме

рішення слідчого можна визначити і як процесуальне, і як тактичне” [197, с. 301].

Коли говориться про прийняття окремих процесуальних рішень, пов'язаних зі збиранням доказів по кримінальній справі, наприклад, рішення про проведення виїмки, обшуку, огляду, освідування, допиту та ін., то необхідно звернути увагу на слідчі дії, виконання яких, в окремих випадках, потребує належного оформлення відповідного процесуального документа, що фіксує таке рішення [121, с. 305]. У той же час, наприклад, рішення про допит свідка, хоч і існує де-факто, не потребує окремого оформлення. Визначаючи як мету прийняття окремого рішення, проведення слідчої дії, необхідно зауважити, що не входять до числа слідчих такі процесуальні дії, як накладення арешту на майно (ст. 125, 126 КПК України), затримання підозрюваного (ст. 106, 115 КПК України), відсторонення обвинуваченого від посади, яку він обіймає (ст. 147 КПК України), запобіжні заходи (ст. 149 КПК України), привід свідка або потерпілого (ст.ст. 70, 72 КПК України) та ін. [71, с. 135]. Хоча деякі автори притримуються іншої, на наш погляд, недостатньо обгрунтованої думки. Так, Ю. П. Аленін вказує: “... систему слідчих дій як основного способу збирання доказів у різному сполученні можна подати у такому вигляді: затримання підозрюваного; допит; очна ставка; пред'явлення для впізнання; відтворення обстановки і обставин події; огляд; освідування; виїмка; обшук; накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка; зняття інформації з каналів зв'язку; підготовка та призначення експертизи” [123, с. 410]. Рішення про проведення слідчих дій має бути обгрунтованим, тобто мати як фактичні, так і правові підстави, бути своєчасним та унеможливити втручання в сферу особистих інтересів громадян [232, с. 26].

У сфері досудового розслідування, як відзначалося раніше, оптимальне рішення припускає відповідність декільком критеріям (правовим, тактичним, організаційним). У даному зв'язку представляється, що можна погодитися з А. А. Ексархопуло в тому,

що часом “формулювання того або іншого рішення безвідносно до конкретних умов практики, у яких воно ухвалюється, не дає однозначної відповіді на запитання, до якого різновиду його слід віднести: процесуального, тактичного, техніко-криміналістичного або методичного” [242, с.26].

Проте, на наш погляд, тут потрібно внести уточнення, оскільки на певному рівні, у певній площині відмінність тактичних і процесуальних рішень не викликає сумнівів. Основна відмінність тактичних рішень слідчого від процесуальних лежить у юридичній (правовій) сфері.

Специфіка процесуальних рішень полягає в “строгій регламентації в законі всієї діяльності, яка передує ухваленню рішення, порядку ухвалення рішення і можливих варіантів рішень, змісту та форми рішень” [144, с.14].

Таким чином, можна виділити основні відмінності процесуальних рішень слідчого від тактичних.

По-перше, процесуальні рішення безпосередньо або результати їх реалізації, як відзначалося вище, завжди оформлюються у встановленій законом письмовій формі, будь то постанова, обвинувальний висновок, повідомлення або протокол. Процесуальна форма рішень слідчого, в тій або іншій якості, виступає важливою гарантією дотримання прав і законних інтересів осіб, які залучаються в сферу досудового розслідування у справі, забезпечує можливість нагляду за законністю дій слідчого. Із цим пов’язана і така важлива ознака процесуальних рішень, як реальна можливість скасування незаконно або необґрунтовано винесеного рішення прокурором або суддею.

По-друге, необхідно також відзначити, що законно прийняті процесуальні рішення слідчого як посадової особи є обов’язковими для всіх підприємств, установ, організацій, громадян і посадових осіб (ч. 5 ст. 114 КПК України). Обов’язковість же тактичних рішень пов’язана з наявністю відповідних владних повноважень у суб’єкта ухвалення рішення. Так, прокурор, начальник

слідчого відділу в межах своєї компетенції має право давати слідчому обов'язкові для виконання письмові вказівки (ч. 2, 3 ст. 114-1, п. 3 ч. 1 ст. 227 КПК України). У всіх інших випадках тактичні рішення обов'язкові лише остільки, оскільки даний вибір є оптимальним (або вважається таким) у слідчій ситуації, що склалася. Тобто, при прийнятті процесуальних рішень слідчий повинен враховувати не тільки ті чи інші фактичні дані як підставу для прийняття рішення (наприклад, дані про особу обвинуваченого), але й настанови окремих посадових осіб.

По-третє, на відміну від процесуальних рішень, тактичні рішення слідчого не викликають безпосередньо юридичних наслідків. Винятки становлять випадки застосування незаконних, недозволених тактичних прийомів, що ведуть до порушення або обмеження прав громадян, і факт встановлення яких, як правило, тягне визнання доказу недопустимим¹.

Усі інші відмінності фактично випливають з вищезазначених. Зокрема, важлива особливість тактичних рішень полягає в тому, що вони більш гнучкі та динамічні стосовно обстановки розслідування, що сформувалася, і її можливих змін. Нормальним та необхідним є прийняття запасних, резервних рішень, своєрідних "заготовок", щоб у реальній ситуації взаємодії (реального або потенційного конфлікту) мати можливість маневрувати в пошуках оптимальної комбінації прийомів (засобів) тактичного впливу і їх модифікацій.

Крім того, якщо процесуальні рішення за загальним правилом ухвалюються слідчим одноосібно, то тактичні рішення можуть розроблятися колективно у формі аналізу слідчої ситуації з колегами по роботі, розробки разом з оперативними працівниками

¹ Застосування недозволених прийомів ведення слідства (фізичного насильства, погроз, фальсифікації доказів і т. п.) залежно від конкретних обставин справи повинно кваліфікуватися як здійснення злочинів у сфері службової діяльності або проти правосуддя, кримінальна відповідальність за які передбачена розділами 17, 18 КК України.

плану реалізації тактичного рішення і т. п. [19, с. 223]. Такий підхід робить обговорення наявної інформації більш конкретним і чітким, дозволяє досягти більшої об'єктивності прийнятого рішення.

Особливе значення методика групового, спільного вирішення тактичних завдань здобуває при проведенні “бригадного” розслідування в рамках діяльності слідчої групи. Тут групове обговорення сприяє не тільки пошуку оптимальних шляхів вирішення поставленого правового та тактичного завдання, подоланню негативних суб'єктивних моментів, недоліків індивідуального мислення, але і досягненню необхідного рівня погодженості дій, виробленню єдиної тактики розслідування при суворій централізації управління групою [205, с. 51–52].

Таким чином, прослідковується досить чітка межа між тактичними і процесуальними рішеннями слідчого. Не повинно викликати складностей визначення чи є дане конкретне рішення процесуальним і тут немає необхідності вводити які-небудь спеціальні критерії відмінності процесуального рішення від тактичного. З урахуванням сказаного можна запропонувати такий підхід до розглянутої проблеми: існують процесуальні рішення, тактичні рішення та процесуальні рішення з тактичним змістом. При цьому в останньому випадку тактичне рішення, будучи оформленим у форму конкретного процесуального рішення, не тільки не втрачає свого тактичного змісту (тактичного характеру), але і набуває нових, юридично значимих властивостей (здатність викликати певні юридичні наслідки, обов'язковість, можливість оскарження і скасування у встановленому законом порядку). Необхідно зауважити, що підставами для прийняття обох видів рішень будуть одні й ті ж докази, дані, інформація, отримані в ході розслідування. А основна відмінність використання таких даних буде полягати в тому, що при прийнятті тактичних рішень слідчий вільний у їх виборі та використанні і керується в цьому процесі тільки власним переконанням та конкретною слідчою ситуацією, а процесуальні рішення

вимагають вивчення та врахування окремих їх видів, наприклад, даних про особу обвинуваченого, згідно з вимогами закону, та їх відображення у відповідних процесуальних документах.

Говорячи про сутність процесуальних рішень та враховуючи їх правозастосовчий характер, необхідно звернути увагу на наявність певної структури процесу прийняття таких рішень. Тобто можна говорити про поділ процесу прийняття рішення на етапи або стадії¹. Поділ на стадії як можливість структурувати той чи інший процес характерний і для кримінального судочинства в цілому. Так, Ю. К. Якимович відзначав, що “під стадією кримінального процесу розуміється частина кримінального судочинства, етап, ступінь кримінально-процесуальної діяльності” [247, с. 23]. У той же час необхідно відрізнити структуру (стадії, етапи) процесу прийняття процесуальних рішень від механізму прийняття таких рішень. Так, за словами П.А. Лупинської “особливе значення в механізмі прийняття процесуальних рішень має визначення законом цілей, завдань всієї діяльності та окремих рішень, а також засоби досягнення цих цілей” [147, с. 42]. Структура в даному випадку носить статичний характер та дозволяє чітко визначити завдання окремих етапів прийняття рішення, тоді як механізм розкриває процес прийняття рішення та фактори, які враховуються в динаміці процесу прийняття процесуальних рішень. У той же час необхідно звернути увагу на нерозривний зв'язок цих двох понять та визначальну роль механізму прийняття процесуальних рішень для досягнення завдань окремих етапів прийняття рішення, зокрема при реалізації фактичних даних про особу обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого².

Традиційно структуру процесуального рішення як одного з видів управлінських рішень представляють двостадійною. Така

¹ Стадія – період (час), етап (логіка) у розвитку чого-небудь, які мають свої особливості [34, с. 1186].

² Питання механізму та принципів прийняття процесуальних рішень більш детально буде розглянуто в підрозділі 2.3 даної монографії.

структура передбачає етап доказування (встановлення фактичних обставин) та етап безпосереднього правозастосування, заснований на встановлених фактичних обставинах та юридичних нормах. [147, с. 19–21]. Наприклад, мова може йти про застосування (реалізацію) фактичних даних про особу при прийнятті процесуальних рішень слідчим. Такий підхід нам вважається в цілому вірним та відображає сутність процесу прийняття процесуальних рішень. У той же час необхідно погодитися з тезою про умовність такого поділу, що обумовлено безперервністю процесу звернення до фактів, як джерела інформації та юридичних норм [147, с. 21].

Багатоаспектність ситуацій, що виникають в ході розслідування кримінальних справ, вимагають прийняття різних процесуальних рішень за підставами, формою та іншими критеріями, що об'єктивно потребує систематизації всього різноманіття процесуальних рішень та їх класифікації.

2.2. Класифікація процесуальних рішень слідчого, у яких реалізуються дані про особу обвинуваченого

Класифікація процесуальних рішень слідчого має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Вона дозволяє визначити, виділити те загальне і одночасно особливе (значення, роль у кримінальному процесі, підстави й умови прийняття чи винесення рішень, правові і можливі процесуальні наслідки їх реалізації й т. п.), що характеризує певний клас (вид) рішень у діяльності слідчого. Класифікація нерозривно пов'язана із завданням оптимізації процесу прийняття рішень слідчим як суб'єктом розслідування. Зокрема, розгляд класифікації, дозволяє краще зрозуміти роль фактичних даних про особу обвинуваченого в механізмі прийняття процесуальних рішень слідчим.

Класифікація процесуальних рішень має як практичне, так і теоретичне значення, тому багато вчених працювали над цією проблемою.

Питаннями класифікації процесуальних рішень в свій час займалися такі вчені-процесуалісти, як П. А. Лупинська, А.Я. Дубинський, Ю. В. Манаєв, Л. Д. Кокорев, В. С. Зеленецький, Н. В. Глинська [76; 90; 147; 151; 105].

Зокрема, П. А. Лупинська зазначає, що “практичне значення полягає у забезпеченні прийняття законних та обґрунтованих рішень, виділяючи ті загальні та особливі ознаки, які повинні бути враховані при винесенні рішень” [147, с. 26]. Тобто класифікація дозволяє поділити рішення, що приймаються слідчим, в залежності від актуальних, з точки зору практики, критеріїв, наприклад, враховуючи використання даних про особу обвинуваченого.

У літературі існує загальна класифікація рішень, прийнятих у стадії досудового розслідування. Так, Р. С. Белкін стосовно процесуальної процедури, кримінально-процесуального закону розрізняє рішення процесуального і непроцесуального характеру. До рішень процесуального характеру автор відносить, зокрема, процесуальні і тактичні рішення слідчого. Рішення непроцесуального характеру, на думку Р. С. Белкіна, діляться на рішення, виконання яких хоч і не становить частину діяльності щодо розслідування, але носить, по відношенню до останнього, забезпечувальний характер (планування робочого часу й ін.) і рішення, не пов’язані з конкретним актом розслідування (наприклад, рішення, що стосуються профілактичних заходів, підвищення професійного рівня і т. п.) [20, с. 160–161].

А. А. Ексархопуло по суб’єктах прийняття розрізняє рішення слідчого, органу дізнання, оперативних працівників, експерта, прокурора, керівника слідчого органа. Автор також класифікує рішення за суб’єктами, яким вони адресовані і які покликані їх виконувати (рішення, прийняті для власного виконання, і рішення, адресовані іншим учасникам розслідування в справі); за обсягами,

масштабом майбутньої роботи (рішення про застосування тих або інших прийомів і засобів при проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, про послідовність проведення комплексу слідчих дій та ін.); за строками виконання рішення (оперативні і перспективні); за критерієм оптимальності вибору при прийнятті рішення (процесуальні, тактичні, техніко-криміналістичні, методичні і змішані); за характером складної слідчої ситуації (функціональні і ситуаційні); залежно від можливості передбачити наслідки прийнятих рішень (рішення, прийняті в умовах визначеності, ризику та невизначеності) [242, с. 27–29].

Процесуальні рішення в літературі традиційно класифікуються за суб'єктами, що їх ухвалюють (рішення слідчого, органа дізнання, прокурора та суду), за колом питань, процесуальним порядком прийняття, за формою викладення [144, с. 10]. Так, П. А. Лупинська ділить всі процесуальні рішення за характером розв'язуваних правових питань на основні, що містять підсумкову оцінку обставин справи та дозволяють справу вирішити по суті, і допоміжні, що створюють юридичну, правову базу для винесення основних рішень. Як відзначає автор, основні та допоміжні рішення відрізняються одне від одного також колом фактичних обставин (предметом доказування), які мають бути встановлені для ухвалення рішення, і рівнем їх доказаності [144, с. 26–27]. Іншу точку зору на предмет можливості та практичної значимості даної класифікації висловлює А. Я. Дубинський. На його думку, у кримінальному процесі "в силу специфічних умов розслідування і судового розгляду справ, зв'язаних, зокрема, із численністю учасників і нерідко суперечливими їхніми інтересами, створюються непередбачені ситуації, у яких прийняття малозначного на перший погляд рішення може виявитися вирішальним для результату справи". Тому розподіл (навіть умовний) правозастосовчих актів в області кримінального судочинства на основні і допоміжні "навіть чи може бути визнаний виправданим" [76, с. 53]. Здається з даним підходом не можна повністю погодитися. Дійсно, часом складно

точно передбачити роль прийнятого процесуального рішення в системі розслідування, те, як відобразяться результати його реалізації на виконанні (досягненні) основних завдань кримінального процесу в цілому та досудового розслідування зокрема. Із цим фактором, фактором невизначеності, багато в чому пов'язаний ризик при прийнятті процесуальних рішень. Однак такий підхід, по суті, зрівнює аж ніяк не тотожні, не рівні за своїми юридичними наслідками, правовим значенням процесуальні рішення.

Л. Д. Кокорев класифікує процесуальні рішення на рішення із загальних питань (рішення про порушення кримінальної справи, притягнення як обвинуваченого, про закриття справи й ін.) і процесуальні рішення з окремих питань (рішення про проведення окремих слідчих дій, про задоволення або відхилення клопотань, про закінчення розслідування та ін.) [55, с. 217].

А. Я. Дубинський ділить процесуальні рішення слідчого на рішення по суті справи, що припускають відповідь на запитання про наявність злочину, про особу, яка вчинила злочин, і про заходи, що підлягають застосуванню до особи, яка вчинила злочин (рішення про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи, про притягнення як обвинуваченого та ін.), і процесуальні рішення, що забезпечують прийняття рішень по суті справи (рішення про проведення слідчих дій, застосування запобіжного заходу і т. п.) [76, с. 55]. За часом ухвалення рішення в стадії розслідування автор розрізняє початкові рішення, рішення, прийняті в ході розслідування, кінцеві (підсумкові) рішення¹ [76, с. 56].

За функціональною ознакою виділяють процесуальні рішення, що визначають появу і спрямованість справи; рішення, що встановлюють процесуальний статус учасників процесу; направлені на збирання доказів; рішення про застосування примусових заходів; рішення, спрямовані на реалізацію гарантій прав осіб, які

¹ Про початкові, проміжні та остаточні процесуальні рішення писали й інші автори: Лупинська П. А. [147, с. 30–32]; Карнесва Л. М., Миньковський Г. М. [97, с. 74].

брали участь у процесі, і рішення щодо усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів; що забезпечують відшкодування збитку, заподіяного злочином, та можливу конфіскацію майна [147, с. 28–29; 76, с. 56].

П. А. Лупинська також указує на можливість класифікації процесуальних рішень залежно від того, як у законі сформульовані підстави і умови ухвалення рішення, які обставини підлягають встановленню, і який рівень доказаності цих обставин має бути досягнутий на момент прийняття рішення [147, с. 39]. Для одних рішень повинні бути встановлені всі обставини, що входять у предмет доказування в справі, для інших – тільки їх частина [147, с. 76]. Як відзначає А. М. Ларін, рішення, прийняті на початку і у ході дослідження (початкові і проміжні), завжди впливають із неповної інформації про предмет доказування. Наприклад, рішення про порушення кримінальної справи, затримання підозрюваного, притягнення до кримінальної відповідальності. ”У цих умовах судження слідчого про відношення до розслідуваного злочину конкретних осіб, тих або інших предметів, про місцезнаходження розшукуваних осіб або предметів носить проблематичний характер, характер версій” [132, с. 131].

В. С. Зеленецький та Н. В. Глинська, погоджуючись з ґрунтовною класифікацією П. А. Лупинської [90, с. 46] пропонують класифікацію за функціональним призначенням процесуальних рішень і за цим критерієм розподіляють всі рішення на: ті, що визначають виникнення та направленість справи, ті, що встановлюють процесуальне положення учасників кримінального процесу, ті, що направлені на збирання доказів, ті, що вирішують питання про застосування, зміну та відміну заходів процесуального примусу, направлені на реалізацію прав осіб, які приймають участь у процесі, та направлені на усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів [90, с. 62]. У цілому таку класифікацію необхідно визнати слушною та такою, що охоплює весь спектр процесуальних рішень за вказаною ознакою (критерієм).

Аналіз норм КПК України дозволяє виділити такі категорії процесуальних рішень залежно від порядку їх прийняття.

1. Рішення, прийняті слідчим самостійно (наприклад, про проведення огляду, впізнання, допиту).

2. Рішення, що вимагають затвердження прокурором (екс-гумація трупа).

3. Процесуальні рішення, прийняті тільки за згодою проку-рора і рішенням суду (обрання запобіжного заходу у вигляді взя-ття під варту, продовження строку утримання під вартою, обшук та виїмка у житлі й ін.);

4. Процесуальні рішення, реалізація яких у виняткових ви-падках допускається без одержання згоди прокурора і суду, але з подальшим їх повідомленням про ухвалене рішення (огляд, вилу-чення і обшук у житлі).

Перелік підстав класифікації процесуальних рішень, здаєть-ся, може бути розширений за рахунок включення в нього такого критерію, як наявність або відсутність законодавчо встановлених обмежень, що визначають характер, межі вибору при ухваленні рішення. Із цих позицій усі процесуальні рішення, що приймають-ся слідчим, досить чітко поділяються на чотири групи: імперативні або обов'язкові рішення, альтернативні рішення, залежні процесу-альні рішення і ініціативні рішення.

Імперативні (обов'язкові) процесуальні рішення ухвалюються слі-дчим у чинність прямої вказівки закону (правової норми імперати-вного характеру). Приміром, установлені законом випадки обов'язкового закриття кримінальної справи (ст. 6 КПК України), обов'язкового проведення експертиз (ст. 75 КПК України), прове-дення допиту підозрюваного, взятого під варту (ст. 107 КПК України), попереднього допиту, при проведенні впізнання (ст. 174 КПК України).

Альтернативні процесуальні рішення засновані на виборі між передбаченими кримінально-процесуальним законом альтер-нативними варіантами поведінки (способами дій). Як приклад мо-

жна привести процесуальне рішення про обрання запобіжного заходу або інших примусових заходів.

У тактичному відношенні важливо те, що деякі процесуальні рішення слідчого безпосередньо обумовлені раніше прийнятими процесуальними рішеннями, тобто є залежними. Так, у відповідності зі ст. 148 КПК України в окремих випадках запобіжний захід може бути обрано підозрюваному. При цьому обвинувачення має бути пред'явлене (відповідно — прийнято процесуальне рішення) підозрюваному не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу, а якщо підозрюваний був затриманий, а потім взятий під варту, — у той же строк з моменту затримання. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлено, запобіжний захід негайно скасовується. Згідно зі ст. 143 КПК України слідчий після пред'явлення обвинувачення зобов'язаний негайно виконати допит обвинуваченого.

У більшості випадків вибір конкретного способу дій закон залишає за слідчим. При цьому рішення ухвалюється, виходячи із встановлених обставин у межах варіантів, точно позначених у законі або, що впливають із загальних або визначених в законі вказівок [144, с. 55–56]. Такі рішення умовно можна визначити як ініціативні.

Враховуючи багатоаспектність діяльності, пов'язаної з прийняттям процесуальних рішень, пропонуємо як підставу для їх класифікації вважати *ступінь та обов'язковість використання фактичних даних про особу обвинуваченого*. Оскільки багато рішень слідчого пов'язано саме з визначенням процесуального становища обвинуваченого, його участі в тих чи інших процесуальних діях, зміною процесуального статусу, виконання стосовно нього тих чи інших вимог закону, то застосування такої підстави буде доречним та забезпечить більш повну і логічно структуровану модель класифікації процесуальних рішень. М. Т. Ведерніков, у свій час, зазначав: “При уважному розгляді можна помітити, що вирішення більшості процесуальних питань в період розслідуван-

ня та розгляду справи обумовлюється тими чи іншими даними, що характеризують особу обвинуваченого. В одних випадках на підставі інформації про особу обвинуваченого приймаються рішення по справі, в інших – вони є одним із моментів, з врахуванням якого проводиться та чи інша процесуальна дія” [39, с. 50). Такий підхід вважається обґрунтованим і тому, що на різних етапах розслідування змінюються і вимоги до обсягу даних які враховуються при прийнятті процесуальних рішень. Так, В. С. Зеленецький та Н. В. Глинська вказують на те, що “... по мірі руху кримінальної справи із однієї стадії до іншої вимоги до відповідних рішень змінюються. Так, для вирішення питання про порушення кримінальної справи достатньо встановлення та обґрунтування лише частини кримінально значимих обставин конкретного злочинного діяння. У той же час для остаточного рішення, що приймається в стадії досудового слідства, – обвинувального висновку, необхідно встановлення всіх названих обставин” [90, с. 63]. На нашу думку, це є вірним і для врахування обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Аналізуючи положення чинного КПК України, можна зробити висновок, що законодавець вимагає при прийнятті окремих процесуальних рішень враховувати різний обсяг даних про особу обвинуваченого. Так, в окремих випадках, слідчий повинен установити загальні дані про особу обвинуваченого. До них традиційно відносять вік, стать, соціальний статус, місце народження та проживання, біографічні та персонографічні дані та ін. Як правило, встановлення таких даних про особу необхідно при порушенні кримінальної справи відносно особи, прийнятті рішення про виконання та проведення окремих слідчих дій¹, пред’явленні обвину-

¹ Так, Г. К. Курашвілі в своїй роботі вказує: «Дані, що характеризують особу обвинуваченого, мають бути враховані слідчим і для того, щоб був дотриманий процесуальний порядок слідчих дій» [128, с. 56], а І. А. Матусевич слушно зауважує: “При підготовці до певної слідчої дії, так же, як і при її проведенні, необхідно враховувати дані про особу об-

вачення, затриманні, прийняття рішення про закінчення розслідування та ін.

У той же час рішення про обов'язкове призначення експертизи (ст. 76 КПК України), обов'язкове призначення захисника (ст. 45 КПК України), відсторонення від посади (ст. 147 КПК України) потребують встановити окремі обставини, без яких прийняття такого рішення не можливе.

Окремі процесуальні рішення потребують встановлення всього комплексу, чітко передбаченого і регламентованого в законі переліку обставин. До них відносимо питання обрання запобіжного заходу (ст. 150 КПК України), складання обвинувального висновку (ст. 223 КПК України), зупинення слідства при тимчасовому тяжкому захворюванні обвинуваченого (ст. 208 КПК України) та ін.

Виходячи з викладеного, на наш погляд, обгрунтованою буде така класифікація процесуальних рішень за вказаним критерієм:

1. Рішення, що потребують встановлення загальних відомостей про особу обвинуваченого.

2. Рішення, що потребують обов'язкового встановлення окремих даних про особу обвинуваченого в залежності від конкретної ситуації (конкретних даних).

3. Рішення, що вимагають встановлення чіткого переліку даних про особу обвинуваченого.

Запропонована класифікація дозволить більш повно відобразити структуру системи процесуальних рішень в кримінальному судочинстві та краще зрозуміти механізм і принципи їх прийняття.

винуваченого, які є в наявності, які перевіряються в ході слідчої дії та можуть надати допомогу для подальшого її вивчення” [157, с. 46].

2.3. Процесуальна форма прийняття слідчим процесуальних рішень, у яких реалізуються дані про особу обвинуваченого

Специфіка діяльності слідчого щодо розслідування кримінальних справ, зокрема, реалізація фактичних даних про особу обвинуваченого при прийнятті процесуальних рішень слідчим передбачає визначальну роль механізму прийняття процесуальних рішень, в тому числі і для виконання завдань окремих етапів прийняття рішення. Вибір слідчим процесуальних рішень, що адекватні конкретній ситуації розслідування, і їх реалізація на практиці ускладнюється цілим рядом негативних факторів зовнішнього і внутрішнього характеру. До них відносяться: логіко-пізнавальні бар'єри, пов'язані з повною або частковою відсутністю даних про обставини, що підлягають доказуванню по кримінальній справі; джерела отримання цієї інформації в умовах, коли слідчий не має однозначного і, безумовно, надійного способу отримання цих відомостей; перешкоди конфліктного, психологічного характеру, що виражаються в протидії підозрюваних і обвинувачених, які займають негативну позицію, а також несумлінних свідків і потерпілих, що перешкоджають планам слідчого; тактико-управлінські труднощі, пов'язані зі складним, імовірнісним характером вибору слідчим одного з доступних способів дій; організаційно-управлінські труднощі, що полягають в недостатності часу, сил і засобів, складності впорядкування структури процесу розслідування та систематизації всієї діяльності слідчого і взаємодіючих з ним інших учасників процесу Дані фактори, як правило, зустрічаються не ізольовано один від одного, а у вигляді різноманітних сполучень і комбінацій, що суттєво ускладнює їх подолання [72, с. 7–8].

Слідчі органів внутрішніх справ на перше місце по складності ставлять фактор дефіциту часу, необхідність вирішення великої кількості завдань у відносно короткій термін, а також недоскона-

лість та застарілість технічних засобів. Відомо, що в провадженні одного слідчого, органу внутрішніх справ одночасно може перебувати до 20–25 кримінальних справ, причому багато з них, як кажуть, “з особою”. Зазначені негативні фактори впливають на ефективність слідчої діяльності в цілому, визначають специфіку конкретної ситуації розслідування та ухвалення рішення, спонукають слідчого до пошуку виходу, оптимального способу розв’язання проблеми. При цьому значну складність у практичній діяльності по розслідуванню являють собою питання ефективного та своєчасного прийняття процесуальних рішень в окремих слідчих ситуаціях.

Подолання цих перешкод нерідко пов’язано з певними пізнавальними, тактико-управлінськими та організаційними труднощами, а часом і зі значними емоційними, психічними витратами, до чого слідчий повинен бути відповідним чином підготовлений. Так, Р. С. Белкін з цього приводу слушно наголошує “Більшість завдань, що вирішуються слідчим, відносяться до класу складних. Для них характерні більша або менша інформаційна невизначеність, необмеженість зон та напрямків пошуку”. [2, с. 540]. Необхідно враховувати і вплив інших суб’єктів процесу на слідчу ситуацію, які ускладнюють прийняття своєчасного та вірного рішення. Тут можуть застосовуватися найрізноманітніші способи такого впливу, включаючи подачу численних скарг на будь-які дії слідчого¹, обвинувачення слідчого у фальсифікації доказів у справі, порушенні норм кримінально-процесуального закону, примушування до дачі показань, вимагання і одержання хабарів, дискредитацію органів слідства та їх посадових осіб у ЗМІ і т. п. Причому, мають місце випадки, коли ці дії досягали своєї мети і слідчі просили

¹ По одній зі справ, що знаходилася у провадженні автора дослідження, за час досудового слідства обвинуваченим Т. було подано більше 20 скарг в різні інстанції. У ході перевірок з’ясувалася повна їхня необгрунтованість та надуманість. В остаточному підсумку справу було направлено до суду з обвинувальним висновком.

усунути їх від участі в розслідуванні. Говорячи про механізм прийняття рішень, потрібно вказати на необхідність певних правил, критеріїв, що дозволяють структурувати відповідну діяльність та підвищити її ефективність і результативність. Так, розроблені в рамках теорії управління та прийняття рішень загальні механізми та принципи, критерії раціональної поведінки в умовах конфлікту та управління конфліктною ситуацією можуть бути застосовані до діяльності слідчого по розслідуванню кримінальних справ. В. М. Богданов і В. Е. Карнаухов називають два основні принципи раціональних рішень: принцип послідовності і принцип максимізації. Принцип послідовності означає, що для ухвалення раціонального рішення щодо способу дії слідчому необхідно упорядкувати наявну сукупність альтернатив. Наприклад, визначити оптимальну послідовність, черговість перевірки висунутих у справі слідчих версій. Принцип максимізації полягає в тому, що для досягнення мети вибирають таку дію, яка більшою мірою гарантує вирішення завдання. [130, с. 712–713]. Дані принципи носять загальний характер. Тим часом, діяльність в умовах розслідування кримінальної справи має певну специфіку, що повинно враховуватися при прийнятті поточних процесуальних рішень. Важливо дотримуватися зазначених принципів під час вивчення особи обвинуваченого. Так, наприклад, принцип максимізації вимагає дослідження всіх можливих даних про особу в межах предмета доказування. У даному випадку ретельне та повне дослідження є корисним і дозволить звести до мінімуму можливість помилки при прийнятті відповідних процесуальних рішень (наприклад, прийняття рішення про обрання запобіжного заходу).

Для поліпшення реалізації фактичних даних про особу обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого та кращого розуміння принципів прийняття таких рішень в рамках даної роботи необхідно визначитися з поняттями “слідчої ситуації”, “механізм прийняття процесуальних рішень”, їх сутністю та взаємозв’язком.

Слово “ситуація” (від лат. *situatio* – положення) означає сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей [34, с. 1321].

Одержання і аналіз інформації про актуальний стан об’єкта управління та визначення перспектив його подальшого розвитку передують прийняттю будь-якого управлінського рішення. На цій основі суб’єктом управління ставляться конкретні практичні завдання, розробляються адекватні способи і засоби цілеспрямованого впливу на об’єкт управління, виноситься відповідне управлінське рішення. Щодо діяльності слідчого мова йде про особливий різновид життєвих ситуацій (що обумовлено, насамперед, характером і змістом розв’язуваних ним завдань і виконуваною процесуальною функцією) – слідчі ситуації. Врахування ситуації, що склалася в справі, її параметрів і перспектив розвитку є необхідною умовою прийняття раціональних тактичних і процесуальних рішень. Доти, доки не з’ясована ситуація, не можна говорити ні про передбачення, ні про ефективне планування. “...успіх у розслідуванні кримінальної справи залежить від кількості інформації, яку має в розпорядженні конкретна особа, що займається розслідуванням, з тим щоб дана особа могла однозначно зробити тільки один висновок, на підставі якого можна було б винести конкретне процесуальне рішення” [174, с. 41].

Слід зазначити, що сам термін “слідча ситуація” приймається не всіма авторами. Так, І. П. Хайдуков вважає, що термін “процесуально-тактична ситуація” більшою мірою відповідає їй (ситуації) призначенню та глибше розкриває сутність розглянутого явища [221, с. 79]. Разом з тим, здається, що між даними поняттями немає принципових змістовних відмінностей. У той же час, розповсюджений в літературі термін “слідча ситуація” є більш точним, оскільки однозначно вказує на основну особу, яка приймає рішення на основі оцінки ситуації, що склалася у справі – слідчого. З цієї ж причини представляється не зовсім вдалим термін “кримінально-процесуальна ситуація”. Поняття кримінально-

процесуальної ситуації більш широке. На думку деяких авторів слідча ситуація є різновидом кримінально-процесуальної ситуації [76, с. 27].

Категорія “слідча ситуація” має значення тільки для слідчого, як особи що здійснює розслідування кримінальної справи. У цьому плані не можна погодитися з тим, що в конкретній слідчій ситуації поряд зі слідчим діють і інші учасники кримінального процесу, у тому числі обвинувачений [102, с. 75–76]. При такому широкому підході поняття “слідча ситуація” по суті, втрачає зміст, його границі стають нечіткими. Як зауважує далі сам автор, “оскільки цілі учасників розслідування різні, суттєво різняться обсяг і аспекти інформації про слідчу ситуацію, що сприймається ними, характер її оцінки і прийняті на цій основі рішення” [102, с. 76].

Поняття слідчої ситуації досить широке. Ним охоплюються різні за своїм характером і значенням ситуації, що виникають у ході розслідування. Розрізняють слідчі ситуації, що складаються в справі в цілому та відображають фактичну обстановку розслідування в повному обсязі, а також ситуації окремих слідчих дій.

Слідчі ситуації, що виникають у рамках проведення окремих слідчих дій, характеризують складну обстановку в основному з тактичних позицій і зазвичай не залежать від виду та роду злочину. На думку В. Ю. Шепітько, ситуації слідчих дій формуються в процесі самої дії і є залежними від: 1) наявності доказового матеріалу або іншої інформації; 2) прогнозування слідчим відповідної тактики та можливості застосування тих або інших засобів і методів; 3) дій суб'єкта, на який звернені тактичні прийоми [234, с. 104].

Без чіткого визначення зв'язку понять “слідча ситуація – рішення” сама постановка проблеми слідчої ситуації втрачає своє прикладне значення.

Як відзначає Р. С. Белкін, оцінка слідчої ситуації “реалізується саме в тактичному рішенні, що одержує своє вираження в

плануванні розслідування” [21, с. 4]. Такий підхід, на нашу думку, буде виправданий і для процесуальних рішень.

На думку В. М. Богданова і Б. Н. Карнаухова, однозначно зв’язувати слідчу ситуацію з прийняттям рішення не зовсім точно, оскільки відносини між ними набагато складніші. Якщо при розслідуванні використовується методика, то слідчий розпізнає ситуацію, описану в методиці, за її конкретними ознаками. У такому разі процес прийняття рішення містить у собі такі етапи: вивчення інформації, що міститься в первинних матеріалах про злочин – звернення до методики розслідування для пізнання типового способу дій у тій або іншій ситуації розслідування – розпізнавання елементів типової ситуації на основі реальної – конкретизація способу дії з врахуванням умов діяльності по конкретній кримінальній справі. Якщо відповідна методика розслідування відсутня, процес розслідування здійснюється з використанням евристичних методів, У цьому разі при прийнятті рішення враховується сукупність факторів, що визначають ступінь ризику того або іншого способу дії. Таким чином, слідчим у зазначених ситуаціях реалізується алгоритмічна або евристична стратегія розслідування, це, безумовно, стосується і вивчення особи обвинуваченого і використання даних про особу при здійсненні розслідування. Значення ж ситуації як об’єктивної категорії у тій або іншій стратегії розслідування неоднакове [130, с. 242, 703–704]. З даною точкою зору не можна повністю погодитися. Слідча ситуація залишається основним критерієм прийняття рішення, яку б стратегію розслідування (алгоритмічну або емпіричну) не реалізовував слідчий. Змінюються тільки способи, прийоми знаходження основної ідеї рішення. Дане положення має важливе теоретичне і практичне значення. Як відзначає Р. С. Белкін, “іноді як слідчу помилково... розглядають ситуацію, у якій опиняється слідчий на початковому етапі розслідування залежно від ступеня повноти наявних вихідних даних. Вказування подібних типових ситуацій з вихідними даними може бути використане з відомою натяжкою для визначення основних

напрямків розслідування, не дозволяє одержати конкретну відповідь на запитання про те, як конкретно повинен діяти слідчий. Відповідь може бути отримана лише в результаті вивчення слідчої ситуації в цілому” [130, с. 144]. Тобто, сама слідча ситуація, яка склалася в певний момент розслідування, примушує слідчого шукати найбільш ефективні шляхи прийняття рішень та використання необхідної інформації (вихідних даних), зокрема, фактичних даних про особу обвинуваченого.

Слідча ситуація та діяльність щодо розслідування виступають як дві взаємозалежні і взаємообумовлені системи. Таким чином, елемент оцінки і ухвалення рішення (тактичного, процесуального) не входить до змісту слідчої ситуації. Разом з тим, треба визнати, що таке розмежування певною мірою умовне. Слідча ситуація, її оцінка і прийняте на цій основі рішення органічно між собою взаємозалежні. У літературі справедливо відзначається, що правильність дій слідчого в ситуації, що склалася при розслідуванні, багато в чому залежить від його точної оцінки останньої. Процесуальне рішення, прийняте без врахування всіх значимих параметрів реальної ситуації розслідування, а також найближчих перспектив її розвитку, заздалегідь приречене на невдачу.

Підсумовуючи сказане, реальну слідчу ситуацію в цілому, можна визначити як певне положення в розкритті і розслідуванні злочину, тією чи іншою мірою і у тому або іншому відношенні сприятливе або таке, що перешкоджає вирішенню слідчих завдань. Слідча ситуація як наукова категорія являє собою модель реальної ситуації розслідування, що включає в себе найбільш значимі в тому або іншому відношенні ознаки останньої. Слідча ситуація виступає як основний критерій прийняття процесуальних та тактичних рішень і, одночасно, як об’єкт керуючого впливу, що визначає механізм прийняття таких рішень. Таким чином, важливо розглянути механізм прийняття процесуальних рішень слідчим, як певний порядок реалізації фактичних даних, що характеризують особу обвинуваченого, у процесуальних рішеннях слідчого.

Поняття “механізм”, має декілька значень «послідовність дій; метод, спосіб; сукупність станів і процесів, з яких складається явище» [34, с. 665]. Говорячи про механізм прийняття процесуальних рішень, необхідно звернути увагу на складність, мультифакторність цього явища. Так, П. А. Лупинська зазначала: “Дослідження механізму прийняття рішень як багатфакторної системи широко використовується в різних галузях знань. При цьому вивчаються фактори різного порядку та рівня і напрацьовуються рекомендації, що сприяють прийняттю оптимальних рішень” [146, с. 40]. У своїй більш пізній роботі П. А. Лупинська наводить таке визначення: “Прийняття рішення – це реалізація сформульованих в законі правил поведінки, перетворення їх в реальність через свідомо-вольові вчинки (дії) людей” [147, с. 58]. Спробу визначити механізм прийняття процесуальних рішень робили й інші автори. Наприклад, А. Д. Дубинський розглядав механізм прийняття слідчим процесуального рішення як “переробку ним нормативної та доказової інформації, формування його відношення до фактичних обставин досліджуваного діяння з метою вчинення процесуальних дій, що впливають з вимог закону” [76, с. 20]. На нашу думку, з таким визначенням необхідно погодитися як з найбільш повним та коректним.

Як і будь-яка інша діяльність, прийняття рішень являє собою явище, що має певну, інколи досить складну, структуру. Так, можна сказати, що прийняття рішень є складною системою взаємодіючих чинників – об’єктивних і суб’єктивних, у тому числі соціальних, ідеологічних, правових, соціально-психологічних, особистих та інших [146, с. 40]. Аналогічну позицію займає й І. Д. Гончаров [54, с. 186]. Дійсно, таку структуру можна запропонувати для розгляду будь-якого рішення, але з точки зору кримінального процесу необхідно враховувати певні специфічні моменти. Так, Ю. М. Грошевий, говорячи про прийняття рішень суддями, слушно наголошує, що на підставі принципового методологічного положення про єдність свідомості та діяльності механізм

прийняття процесуального рішення суддею (суддями) має досліджуватися з врахуванням складної та неочевидної відповідності між зовнішньою структурою кримінально-процесуальної діяльності та внутрішньою структурою особистості судді [59, с. 61]. Очевидно, що наведене судження можна екстраполювати і на діяльність слідчого, особистість якого, його досвід, ступінь інформованості будуть впливати на прийняття рішення. Говорячи про структуру об'єктивних та суб'єктивних чинників процесуального рішення необхідно погодитися з Ю. М. Грошевим та А. Д. Дубінським, які до об'єктивних факторів чи елементів, які складають механізм прийняття рішення, відносять, поряд з нормативними приписами, фактичні обставини вчиненого злочину, сукупність доказів, установлених та досліджених по даній кримінальній справі. Сюди відносяться і дані про особу обвинуваченого як елемент предмета доказування. До суб'єктивних елементів вони відносять рівень професійної свідомості правозастосовника, соціальну спрямованість його особистості, особливості психічного стану та процесів, пов'язаних з розглядом кримінальної справи. [59, с. 61; 76, с. 19]. З наведеного переліку, необхідно виділити такий елемент, як сукупність доказів, зібраних по кримінальній справі. До них слід віднести наявну на момент прийняття рішення доказову інформацію, зокрема, фактичні дані про особу обвинуваченого. Не завжди така інформація буває достатньою для формування вірної думки слідчого і прийняття правильного рішення, тому в окремих випадках рішення можуть прийматися зі значною перевагою певних суб'єктивних елементів, що не можна визнати правильним. Наприклад, можна навести обставини, що характеризують особу. Відсутність даних про особу обвинуваченого, які, до речі, є елементом предмета доказування по кримінальній справі (ст. 64 КПК України), приводить до помилки при прийнятті рішення, тому що тут присутній суб'єктивний момент, коли, наприклад, недостатня кваліфікація слідчого, його недбалість приводять до інформаційного вакууму при прийнятті рішення. Доречно звернутися до

П. А. Лупинської, яка, розглядаючи перший етап прийняття процесуального рішення – встановлення фактичних даних, наголошувала: “Особливе місце на першому етапі прийняття рішення належить оцінці доказів... Оцінивши докази та встановивши певні факти, необхідно проаналізувати їх, порівняти з обставинами, що підлягають доказуванню, та відповісти на питання про те, чи можливо вважати встановленими ті фактичні обставини, які відповідають юридичним підставам рішення і відповідно дають право діяти певним чином. У цьому сенсі оцінка доказів безпосередньо приєднується до власне рішення, обумовлює його” [146, с. 21].

Окрім наявності певних етапів прийняття процесуальних рішень необхідно звернути увагу на загальні принципи (правила, вимоги, характерні риси, ознаки), які використовуються у механізмі прийняття процесуального рішення зокрема, і у самому процесуальному рішенні в цілому. Так, говорячи про тактичне рішення, Р. С. Белкін вказує: “До тактичного рішення повинні пред’являтися такі вимоги, як законність, етичність, своєчасність, обґрунтованість та реальність виконання” [2, с. 541]. Наприклад, своєчасність полягає в прийнятті і реалізації рішення “саме в той момент, який диктується обставинами даної слідчої ситуації, у той момент, коли прийняття та реалізація тактичного рішення забезпечує поступальний розвиток процесу доказування” [20, с. 181]. Важливу роль у цьому плані відіграє емпіричне передбачення слідчим можливих негативних змін слідчої ситуації. У науці кримінального процесу вказане питання розглядалося достатньо ретельно. Спроби сформулювати комплекс вимог, які мають ставитись до процесуальних рішень, робила ціла низка відомих вчених – процесуалістів. Так, П. А. Лупинська виділяє такі риси процесуальних рішень: вони можуть бути винесені тільки державними органами та посадовими особами, що ведуть кримінальне судочинство, в межах їх компетенції; вони висловлюють владне веління органів держави, породжують, змінюють або припиняють кримінально-процесуальні відносини, підтвержують наявність або встановлю-

ють відсутність матеріально-правових відносин; вони мають бути винесені у встановленому законом порядку та виражені у визначеній законом формі [146, с. 18]. Ю. В. Манаєв вважає, що процесуальні рішення слідчого повинні відповідати вимогам законності та обгрунтованості [153, с. 84]. А. Я. Дубинський до вищевказаних ознак додає властивість виконуваності процесуальних рішень слідчого як здатність та забезпечена можливість їх виконання. [76, с. 37]. Однак, В. С. Зеленецький та Н. В. Глинська заперечують належність законності, обгрунтованості, мотивованості, справедливості та виконуваності до суттєвих ознак кримінально-процесуальних рішень. На їх думку, аналіз практики свідчить про те, що конкретне рішення або відповідає наведеним вимогам, або ні. У першому випадку прийнятий акт визнається законним, обгрунтованим, мотивованим, справедливим і тому виконує своє функціональне призначення. У другому випадку той же конкретний акт не має вказаних властивостей, хоча також є і не може не визнаватися кримінально-процесуальним рішенням. [90, с. 17]. На нашу думку, заслуговують на існування всі висловлені точки зору, але позиція В. С. Зеленецького та Н. В. Глинської видається найбільш обгрунтованою, тому що, наприклад, навіть сумнівне процесуальне рішення про обрання того чи іншого запобіжного заходу, де не дотримано вимог щодо вивчення особи обвинуваченого, у будь-якому випадку залишається процесуальним рішенням, навіть якщо воно незаконне та невмотивоване.

В аспекті дослідження із всіх розглянутих тут принципів нас найбільш цікавить обгрунтованість процесуальних рішень як категорія, що найчастіше бере до уваги сукупність фактичних даних, зібраних під час досудового розслідування, зокрема, даних про особу обвинуваченого. Питання обгрунтованості процесуальних рішень (у тому числі і рішень слідчого) детально обговорювалося в науковій літературі. Так, ще Ю. В. Манаєв на відміну від законності відносив поняття обгрунтованості процесуальних рішень до числа дискусійних, та слушно наголошував на їх тісному взає-

мозв'язку [153, с. 84, 85]. З таким висновком необхідно погодитися. У своїй роботі А. Я. Дубинський під обґрунтованістю розумів “обумовленість висновків слідчого достатніми та достовірними доказами, що є в наявності на момент прийняття рішення”, а також вказував на те, що “обґрунтованість рішення слідчого залежить, з одного боку, від наявності відповідних доказів, а з іншого – від вміння слідчого оцінити докази та прийти до висновку, що відображає ситуацію, яка реально склалася” [76, с. 65]. Точку зору про обумовленість процесуальних рішень певними доказами по справі можна підтвердити позицією П. А. Лупинської, яка вказувала на те, що “процесуальна вимога обґрунтованості рішення по суті є проявом природи рішення як акту, який містить, на підставі встановлених фактичних обставин, відповіді на правові питання. Оскільки кожне рішення приймається у зв'язку з певними фактичними обставинами, вся процесуальна діяльність до прийняття рішення складається в підсумку зі збирання, перевірки та оцінки тих фактичних даних, які приводять до певного рішення, обґрунтовують його”. Більше того, П.А. Лупинська говорить про те, що “процесуальна вимога обґрунтованості є проявом інформаційної природи рішення. Для кожного рішення повинна бути отримана необхідна та достатня інформація, яка дозволяє встановити передбачену в гіпотезі норми ситуацію як умову прийняття рішення, що тягне за собою певні правові наслідки” [146, с. 149–150]. Тобто можна зробити однозначний висновок про залежність прийняття процесуального рішення від інформації, фактичних даних. До речі, слушну позицію стосовно інформаційного характеру процесуальних рішень зайняв Н. Подольний, який у своїй роботі вказує: “Успіх у розслідуванні кримінальної справи залежить від кількості інформації, якою володіє конкретна особа, яка займається розслідуванням, з тим, щоб вказана особа могла зробити однозначний висновок, на підставі якого можна було б прийняти конкретне процесуальне рішення” [174, с. 40].

На роль даних про особу обвинуваченого в прийнятті процесуальних рішень слідчих вказувала ціла низка науковців. Так, А. С. Кривошеєв пов'язує з вирішенням цілої низки питань кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру саме ступінь вивчення особи обвинуваченого [117, с. 7–8].

Н. С. Лейкіна говорила, що особа злочинця, безумовно, має велике значення для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності та інших питань [133, с. 41].

М. Г. Коршик та С. С. Степічев за мету вивчення особи злочинця ставили отримання вичерпної інформації про особу обвинуваченого і підсудного, яка необхідна для правильного вирішення багатьох питань, пов'язаних з розглядом кримінальної справи [113, с. 7]. Окремо необхідно звернути увагу на думку І. А. Матушевич, яка зазначала “У всіх випадках КПК вимагає суворого обліку даних, що характеризують особу обвинуваченого, для вирішення питань про необхідність порушення кримінальної справи, відмові в порушенні, закритті кримінальної справи, підданню обвинуваченого суду, поверненні справи на додаткове розслідування і т. п. Цілком зрозуміло, що обгрунтоване в кримінально-процесуальному аспекті вирішення всіх цих питань не може бути досягнуто без вивчення особи обвинуваченого, яке набуває, таким чином, важливого значення в наведених стадіях кримінального процесу” [157, с. 21]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що між інститутом процесуальних рішень та вивченням даних, що характеризують особу обвинуваченого, існує нерозривний взаємозв'язок, причому особливою є роль цих даних у прийнятті процесуальних рішень про обрання запобіжних заходів; у кримінальних справах, де обвинуваченим є неповнолітня особа; при застосуванні примусових заходів медичного характеру¹.

¹ Більш детально ці питання будуть розглянуті в розділі 3 главі.

Висновки до розділу 2

1. Діяльність слідчого складається з послідовно змінюючих один одного процесів прийняття та реалізації різного роду рішень. Серед них особливе місце займають процесуальні рішення слідчого.

2. Процесуальне рішення слідчого являє собою процесуальний акт, що містить владне волевиявлення слідчого з правових питань, що виникають у ході провадження по справі, яке оформлено у відповідній процесуальній формі.

3. Приймаючи конкретне процесуальне рішення, слідчий реалізує відповідні владні повноваження, впливає на поведінку осіб, які залучаються до досудового слідства по справі, і на досудове розслідування в цілому. У цьому плані процесуальне рішення слідчого – один з основних і необхідних елементів управління процесом розслідування. На даний час у практиці кримінального судочинства прослідковується в цілому негативна тенденція до зниження керівної ролі слідчого як основного суб'єкта розслідування.

4. Класифікація процесуальних рішень слідчого має не тільки теоретичне, й практичне значення, дозволяє визначити, виділити те загальне й одночасно особливе (значення, роль у кримінальному процесі, підстави й умови прийняття чи винесення рішення, правові і можливі процесуальні наслідки їх реалізації і т. п.), що характеризує певний клас (вид) рішень у діяльності слідчого, нерозривно пов'язана із завданням оптимізації процесу прийняття рішень слідчим як суб'єктом розслідування.

5. Враховуючи багатоаспектність діяльності, пов'язаної з прийняттям процесуальних рішень, як підставу для їх класифікації можна розглядати *ступінь та обов'язковість використання фактичних даних про особу обвинуваченого*.

6. Одержання й аналіз інформації про актуальний стан об'єкта управління та визначення перспектив його подальшого

розвитку передувє прийняттю будь-якого управлїнського рїшення. На цїй основї суб'єктом управлїння висуваються конкретнї практичнї завдання, розробляються адекватнї способи і засоби цїлеспрямованого впливу на об'єкт управлїння, виноситься вїдповїдне управлїнське рїшення.

7. Ретельне вивчення даних про особу обвинуваченого та їх своєчасна повна реалїзація слїдчим є передумовою прийняття обґрунтованих, законних процесуальних рїшень.

8. Прослїдкується нерозривний взаємозв'язок інституту процесуальних рїшень з вивченням даних, що характеризують особу обвинуваченого, та особлива роль цих даних у прийнятті процесуальних рїшень, зокрема в справах, де обвинуваченим є неповнолїтня особа, при обраннї запобїжних заходів, застосуваннї примусових заходів медичного характеру тощо.

РОЗДІЛ 3 РЕАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО В ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕННЯХ СЛІДЧОГО

3.1. Реалізація даних про особу обвинуваченого у рішеннях слідчого про обрання запобіжного заходу

Роль даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, важко переоцінити, тому що вони відіграють велике значення при розкритті злочину, встановленні його мотивів, причин та умов вчинення, а також при прийнятті важливих рішень в процесі досудового слідства. Одним з таких рішень є обрання запобіжного заходу. На особливому значенні даних про особу обвинуваченого при обранні запобіжного заходу в свій час наголошували М. Г. Коршик та С. С. Степичев, які зазначали: “Не менш важливими є дані про особу обвинуваченого і для вирішення низки кримінально-процесуальних питань, зокрема, про застосування запобіжних заходів, оскільки при його вирішенні має бути врахована особа підозрюваного або обвинуваченого. Кримінально-процесуальний закон зобов’язує особу, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, суд при вирішенні цього питання враховувати поряд з іншими обставинами особу підозрюваного та обвинуваченого, рід його занять, вік, стан здоров’я та сімейний стан” [113, с. 11]. Аналогічну позицію займають Ю. І. Азаров [4, с. 7] та А. С. Кривошеев. Останній, зокрема, пише, що дані про особу обвинуваченого мають важливе значення для правильного застосування запобіжних заходів [117, с. 40].

У ст. 29 Конституції України наголошується на тому, що кожна людина має право на свободу і особисту недоторканність,

та, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [109, с. 9]. Подальший розвиток ці положення набувають в статтях КПК України, де регламентуються умови та механізм застосування запобіжних заходів, зокрема при провадженні досудового слідства (див.: ст.ст. 148 – 165-3 КПК України).

У світлі постійних дискусій про необхідність дійового забезпечення прав та свобод людини, зменшення формального підходу до особи в кримінальному судочинстві питання вивчення даних про особу при обранні запобіжного заходу є особливо актуальним. Дослідженням указаних даних, в тому числі і при обранні запобіжного заходу, займався ряд відомих вчених таких, як: І. А. Матусевич, М. Т. Ведерніков, М. Г. Коршик, С. С. Степичев, Г. К. Курашвілі, В. Т. Маляренко. Але до теперішнього часу існують спірні питання щодо вивчення та реалізації даних про особу обвинуваченого при обранні запобіжного заходу. Так, не визначеними остаточно залишаються обсяг і механізм вивчення даних про особу обвинуваченого та необхідність законодавчого закріплення вичерпного переліку даних, що підлягають дослідженню при обранні запобіжного заходу. Певного значення ця проблема набуває і в зв'язку з прийняттям нового КПК України, в проєкті якого збільшено кількість видів запобіжних заходів на третину [179].

Коли ставити за мету визначення наявного стану з місцем даних про обставини, характеризують обвинуваченого; при визначенні запобіжних заходів необхідно, в першу чергу, звернутися до діючого законодавства. Згідно зі ст. 148 КПК України запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. Запо-

біжні заходи застосовуються за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність. Законодавець вказує на наявність „достатніх підстав”, як умови обрання запобіжного заходу, при цьому треба розуміти, що в залежності від характеру та змісту цих підстав буде обраний і вид запобіжного заходу, навіть до найсуворішого, яким є взяття під варту. Якщо знов звернутися до діючого КПК України, то ми побачимо, що стаття 150 вказує на необхідність врахування при застосуванні запобіжного заходу поряд з обставинами, зазначеними в ст. 148 КПК України, також тяжкості вчиненого злочину, у вчиненні якого підозрюється, або обвинувачується особа, її віку, стану здоров’я, сімейного і матеріального стану, виду діяльності, місця проживання та інших обставин, що її характеризують. Тобто необхідно вивчити дані про особу, вичерпний перелік яких не надається. Це пов’язано, в першу чергу, з тим, що в різних категоріях справ необхідно враховувати певні дані про особу, загальний перелік яких надати неможливо, та і потреби в цьому немає. Для підтвердження цієї думки можна привести цитату з роботи Г. К. Курашвілі, який писав: „Видається не випадковим, що законодавець не обмежує перелік обставин, які відносяться до особи обвинуваченого, що повинні бути враховані при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу. Цим створюються умови для індивідуального підходу до кожного конкретного випадку, до кожного обвинуваченого” [128, с. 54].

Однак, ряд радянських вчених, які займалися проблематикою вивчення даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, обов’язково зверталися і до питання вивчення даних про особу при обранні запобіжного заходу, справедливо вважаючи цю тему дуже важливою. Так, ще І. А. Матусевич акцентувала увагу на тому, що: „Вивчення особи обвинуваченого в

ході попереднього розслідування має велике значення при вирішенні питання про застосування запобіжних заходів та обранні одного з них... Вибір конкретного запобіжного заходу є прерогативою органів попереднього розслідування і суду та залежить від ряду обставин, найважливішими з яких слід вважати дані, що характеризують особу обвинуваченого... У ряді випадків тільки з урахуванням даних про особу обвинуваченого при вчиненні одного злочину декількома особами до них можуть застосовуватися різні запобіжні заходи” [157, с. 21,22]. Аналогічну позицію в цьому питанні займає Ю. Д. Лівшиц [134, с. 27], М. Г. Коршик і С. С. Степічев [113, с. 11].

Кримінально-процесуальний закон у ряді статей вказує на необхідність встановлення окремих даних, що стосуються особи обвинуваченого, для вирішення конкретних завдань у процесі досудового розслідування і судового розгляду. Іноді закон вказує на необхідність враховувати особу обвинуваченого, але при цьому не розшифровує, що вкладає в зміст цього поняття, які конкретні дані про особу треба мати на увазі. Необхідно думати, що законодавець робить це виправдано, оскільки особа обвинуваченого, як було розглянуто вище, є досить складною соціально-правовою категорією, що включає комплекс взаємопов’язаних між собою рис, властивостей, якостей, які в одних ситуаціях можуть бути прийняті до уваги, в інших ні. Отже, дані про особу мають важливе процесуальне значення і здатні впливати на хід кримінального процесу.

В Україні пострадянського часу також приділяється увага питанню обрання запобіжних заходів, зокрема, взяттю під варту, як найбільш суворому заходу. Так, Пленум Верховного Суду України прийняв постанову від 25.04.2003 року № 4 „Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та подовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства”, де, зокрема, наголошує: „Звернути увагу судів на те, що під час судового розгляду подання органу

дiзнання, слiдчого чи прокурора про вiзяття пiд варту предметом дослiдження є тi обставини, з якими закон пов'язує можливiсть обрання цього запобiжного заходу (ст. 148 i ч.1 ст. 155 КПК)... Дослiджуються також обставини, якi вiдповiдно до ст. 150 КПК мають бути врахованi при обраннi запобiжного заходу: вiк пiдозрюваного, обвинуваченого, стан здоров'я, сiмейний i матерiальний стан, вид дiяльностi, мiсце проживання. З'ясовуються данi про попереднi судимостi, соцiальнi зв'язки особи, її схильностi (чи вживає наркотики, алкогольнi напої тощо), спiсiб життя, поведiнку пiд час провадження в цiй або iншiй кримiнальнiй справi (чи не ухилялася ранiше особа вiд слiдства, суду або виконання судових рiшень, чи не вчинювала злочини проти правосуддя)" [45, с. 8]. Для цього до справи долучаються оригiнали або належним чином засвiдченi копiї документiв, що посвiдчують особу: паспорта, вiйськового квитка, свiдоцтва про народження, шлюб, iнших посвiдчень. Щодо стану здоров'я особи збираються та вивчаються, з подальшим долученням до справи, iсторiї хвороб, медичнi довiдки та висновки. Вiдносно сiмейного стану до справи долучають довiдки про склад сiм'ї, характеристики з мiсця проживання, бажано не тiльки вiд дiльничного iнспектора, який часто вiдноситься до цього формально, а й вiд сусiдiв, посадових осiб мiсцевих комунальних об'єднань. Вид дiяльностi обвинуваченого пiдтверджується матерiалами трудової книжки, витягами з наказiв по мiсцю роботи, документами особової справи, паперами про отриману освiту, а також свiдченнями близьких та знайомих. При зборi iнформацiї про мiсце проживання перевiряються данi адресного бюро, паспорта. Iнколи фактичне мiсце проживання вiдрiзняється вiд зафiксованого в документах. У таких випадках керуються свiдченнями обвинуваченого та його оточення, знайомих, сусiдiв. Велику роль вiдiграє iнформацiя щодо способу життя та соцiальних зв'язкiв особи, що свiдчить про схильнiсть до вчинення злочинiв, наприклад, систематичне вживання алкоголю, стiйке коло спiлкування в неблагополучних соцiальних групах. Виключно важливою для

вивчення особи обвинуваченого є інформація про попередні судимості та наявність копій вироків, де можна отримати дані про злочинну поведінку особи в минулому, а також інформація про кримінальні справи по відношенню до особи на різних стадіях кримінального процесу. Також вивчається інша доступна інформація, що має значення для вирішення питання обрання запобіжного заходу, а також цілого кола завдань, що виникають при розслідуванні кримінальної справи.

Враховувати дані про особу обвинуваченого доводиться, зокрема, у всіх випадках прийняття рішення про застосування запобіжних заходів і вибору одного з них. Особливо це важливо тепер, коли посилені контрольні функції з боку суду за обранням запобіжного заходу – взяття під варту. Так, І. С. Яковець зазначає, що немаловажне значення для законності і правомірності обрання взяття під варту відіграє судовий контроль за цією діяльністю, запроваджений у 2001 році після внесення відповідних змін у КПК України та передачі повноважень по застосуванню цього запобіжного заходу від прокуратури судовим органам. [248, с. 4]. При вирішенні питання про застосування запобіжного заходу враховується не тільки пред'явлене обвинувачення, але також і особа обвинуваченого, її вік, стан здоров'я¹, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують (ст. 150 КПК України).

Під “іншими обставинами”, на нашу думку, слід розуміти насамперед обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність (ст.ст. 66, 67 КК України), а також ті обставини і умови, за яких застосування запобіжного заходу може спричинити особливо

¹ На думку О. Дроздова до обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу взяття під варту, слід віднести не лише стан здоров'я, а й можливість надання необхідної медичної допомоги цій особі в умовах тримання її під вартою – адже задовільний стан здоров'я особи на час обрання такого заходу може в умовах ув'язнення стрімко погіршитися або навіть стати таким, що загрожує життю людини [74, с. 18].

тяжкі наслідки для обвинуваченого або його родини (наприклад, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена родини та ін.). Отже, тут, в тому числі, можуть бути враховані і такі дані про особу, які конкретизують й індивідуалізують обвинуваченого. Всебічний облік і аналіз підстав (ст. 148 КПК України) і обставин (ст. 150 КПК України) дозволяє застосувати саме той запобіжний захід, який дійсно виявиться необхідним і виправданим.

Таким чином, дані про особу мають важливе значення для правильного вирішення питання про обрання конкретного запобіжного заходу індивідуально, тобто відносно окремо взятої особи. Правильно помітив Ю. Д. Лівшиць: “Цілком зрозуміло, що при здійсненні того самого діяння різними особами у відношенні останніх можуть бути обрані різні запобіжні заходи” [134, с. 27]. Виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що орган досудового розслідування, вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу, повинен мати певну сукупність даних про особу обвинуваченого. Це підтвержує і З. Д. Єнікеєв, який наголошує, що до моменту вирішення питання про застосування запобіжного заходу щодо підозрюваного чи обвинуваченого слідчий повинен володіти якомога більш повними відомостями, що характеризують особу [80, с. 44].

Як свідчать дані вивчення слідчої і судової практики, вимоги закону в цій частині практичними працівниками не завжди забезпечуються у належній формі. Так, І. С. Яковець з цього приводу констатує, що працівники правоохоронних органів продовжують допускати різного роду порушення при обранні запобіжного заходу, що не є таємницею та являє собою загальноновизнаний факт. Згідно узагальнень Верховного Суду України, органи досудового слідства та дізнання при затриманні підозрюваних у вчиненні злочинів осіб допускали порушення чинного законодавства. Якість та обґрунтованість вивчених подань органів досудового слідства і дізнання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не в усіх випадках відповідали вимогам статей 148, 150 КПК.

Основними їх недоліками були: неповні або неточні дані про підозрювану чи обвинувачену особу; відсутність дати й часу її затримання та посилання на статтю КК України, за якою особа підозрюється або обвинувачується; недостатні мотивування та обґрунтування [248, с. 19]. Верховний Суд України, в свою чергу, наголошує на з'ясуванні, окрім обставин, зазначених у ст. 150 КПК України, даних про попередні судимості, соціальні зв'язки особи, її схильності (чи вживає наркотики, алкогольні напої тощо), спосіб життя, поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі (чи не ухилялася особа від слідства, суду або виконання судових рішень, чи не вчинювала злочини проти правосуддя) (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 25.04.2003 року) [88, с. 465].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок про особливу важливість вивчення даних про особу обвинуваченого при прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу. На нашу думку, описово-мотивувальна частина постанови про обрання запобіжного заходу має містити більш розгорнуту характеристику особи, стосовно якої обирається той чи інший запобіжний захід, на відміну від теперішнього стану речей, коли слідчий вказує таку інформацію в поодиноких випадках (як правило, це стосується взяття під варту).

Найбільший інтерес, враховуючи його винятковість, становить такий запобіжний захід, як взяття під варту. Так, згідно інформації Верховного Суду України в I півріччі 2010 року на розгляд до судів надійшло 100 400 подань органів досудового слідства з різних питань, що на 1 % більше порівняно з I півріччям 2009 р.; розглянуто 99 600, що на 0,8 % більше, із них задоволено 92 900 подань, або 93,3 % [92,7 %] від кількості розглянутих. У тому числі суди розглянули 23 200 подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, із них задоволено 20 500 подань, або 88,4 % [86,3 %] від кількості розглянутих. Стосовно 2 700 обвинувачених суди відмовили у задоволенні подань щодо

взяття під варту. Крім того, за 1 700 подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту особи, яка перебуває на волі, судді надали дозвіл затримати обвинуваченого (підозрюваного) і доставити його в суд під вартою. В апеляційному порядку задоволено 329 апеляцій на постанови про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або 1,6 % [1,7 %] від кількості постанов, ухвалених місцевими судами. Про продовження строків тримання обвинувачених під вартою суди розглянули 6100 подань, що на 9,1 % менше, із них задоволено 5 800, або 96,3 % [94,5 %] від числа розглянутих [9].

У зв'язку з тим, що арешт є найбільш суворим обмеженням свободи людини в порівнянні з іншими запобіжними заходами, при його обранні особа обвинуваченого повинна вивчатися найбільш ретельно. І. С. Яковець цілком слушно вказує, що найбільш типовими помилками, які допускаються при зверненні до суду з поданнями про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, є відсутність в повному обсязі вказівок на дані про особу обвинуваченого (підозрюваного), інформації з медичних закладів щодо стану здоров'я затриманого [248, с. 37].

На практиці існує необхідність слідчого за сімдесят дві години, які передбачені законом з моменту затримання особи, не тільки вирішити питання пред'явлення обвинувачення та проведення невідкладних слідчих дій, а й швидкого та повного збору необхідної інформації про особу, з метою вирішення питання про обрання того чи іншого запобіжного заходу. Ситуація ускладнюється, якщо по справі обвинувачуються у вчиненні злочину (або декількох злочинів) не одна, а декілька осіб. Зокрема, існують технічні питання збору необхідної інформації слідчим такі, як проблемність швидкого отримання інформації про минулі судимості, стан здоров'я, характеристик з місця проживання чи роботи тощо.

Особливо ці проблеми актуальні, якщо підозрюваний чи обвинувачений іноземець¹.

Такі приклади непоодинокі і, на жаль, існують навіть в справах у відношенні громадян України, коли складно отримати підтверджену інформацію про особу обвинуваченого, яка приїхала з іншої місцевості, в досить стислі терміни.

Тому необхідно запитати, чи достатньо переліку обставин, які вказані в ст. 150 КПК України, для визначення підстав обрання запобіжного заходу і чи необхідно його подальше уточнення у відповідних статтях КПК, чи можливе покращення механізму збору такої інформації? Проект нового КПК України [178], наприклад, не містить ніяких істотних змін у цьому питанні і відповідна стаття проекту фактично дублює ст. 150 діючого КПК України. На наш погляд, слід удосконалити (деталізувати) процедуру (порядок) обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Можливо, необхідно переглянути існуючий механізм прийняття відповідного процесуального рішення, щоб уникнути помилок при обранні запобіжного заходу та опрацювати нові шляхи вирішення цієї проблеми, як, наприклад, пропонує В. Т. Маляренко: „Якщо ми хоче-

¹ У квітні 2004 року під час вчинення кишенькової крадіжки був затриманий громадянин Грузії М., була порушена кримінальна справа. Вищевказаний громадянин прибув до України за два тижні до цього з міста Цилінджиха, Грузія, де постійно мешкав. Родичів в Україні не мав, з документів при ньому був тільки закордонний паспорт. Під час допиту було з'ясовано, що в Україні він вперше, батьки та рідні проживають в Грузії, всі документи, знаходяться за місцем проживання у батьків. До правоохоронних органів республіки Грузія, через слідче управління МВС України, негайно направляється доручення з проханням виконати ряд слідчих дій, направлених на збір інформації про особу громадянина М., а зокрема про допит рідних, збір відповідних довідок, характеристик та відомостей про судимість. Враховуючи обставини вчинення злочину та наявну інформацію про особу, до суду було внесено подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, яке суд задовольнив. Відповідь на доручення прийшла, коли справа вже знаходилась в суді на стадії судового розгляду.

мо уникнути дилетантизму в обранні відповідного запобіжного заходу, зламаних людських дол і наявності в картотеках гігантських списків осіб, які перебувають у розшуку, та інших негативних наслідків, в Україні має бути створена служба прогнозування поведінки обвинуваченого в період досудового слідства і судового розгляду за обов'язковою участю спеціалістів-психологів (як це робиться в інших країнах). Саме з урахуванням ретельного вивчення особи обвинуваченого та його оточення і висновку комісії експертів цієї служби суд має вирішувати питання про обрання запобіжного заходу та міри покарання” [150, с. 206]. Беззаперечно, думка автора є слушною і безумовно сприятиме досягненню заявлених цілей, а зокрема об'єктивному підходу до обрання запобіжного заходу. Але можливо доцільним буде поступове удосконалення існуючого механізму обрання запобіжних заходів, починаючи з удосконалення процедури збору інформації про особу обвинуваченого на рівні законодавства, а в перспективі і створення спеціальних служб, що займатимуться вивченням особи обвинуваченого на досудовому слідстві.

У науці кримінального процесу мали місце окремі спроби класифікувати дані про особу обвинуваченого з огляду на застосування запобіжних заходів. Так, І. С. Яковець пропонує поділити коло обставин, що встановлюються при обранні запобіжного заходу, на такі: 1. Вид злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа, його предмет і характер. 2. Факт засудження на момент вчинення злочину. 3. Співучасть у злочині. 4. Вік на момент вчинення злочину. 5. Освіта обвинуваченого. 6. Зайнятість особи. 7. Сімейний стан. 8. Стан здоров'я. 9. Інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого. [248, с. 68–69]. В свою чергу, О. І. Тищенко пропонує наступний поділ : 1. Вік особи. 2. Стан здоров'я. 3. Сімейний стан. 4. Матеріальний стан. 5. Вид діяльності особи. 6. Місце проживання. 7. Інші обставини, що характеризують особу [210, с. 28–29]. На нашу думку класифікація Тищенко О. І. більше

відповідає вимогам до прийняття процесуального рішення про обрання запобіжного заходу та вимогам закону.

Однак ми пропонуємо доповнити такий перелік даними про наявність судимостей у особи та перебування її в статусі підозрюваного або обвинуваченого в інших кримінальних справах. Це дозволить ретельно обґрунтувати взяття особи під варту та не зашкодити інтересам слідства, обравши більш м'який запобіжний захід. Таким чином, на нашу думку, коло обставин, що встановлюються при обранні запобіжного заходу, можна визначити у порядку пріоритетності: 1. Вік особи. 2. Сімейний стан. 3. Місце проживання. 4. Наявність судимостей та фактів порушення щодо особи кримінальних справ, перебування в статусі обвинуваченого (підозрюваного). 5. Тяжкість злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа, його предмет і характер. 6. Стан здоров'я. 7. Зайнятість особи, її професія і навички. 8. Матеріальний стан особи та сім'ї. 9. Освіта обвинуваченого. 10. Інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Вказаний поділ дозволить більш ретельно та повно реалізувати фактичні дані про особу обвинуваченого при прийнятті процесуального рішення про обрання запобіжного заходу. Враховуючи викладене, пропонуємо статтю 150 КПК України “Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу” викласти в такій редакції: “При вирішенні питання про застосування запобіжного заходу крім обставин, зазначених у статті 148 цього Кодексу, враховуються вік особи, сімейний стан, місце проживання, наявність судимостей, фактів порушення щодо особи кримінальних справ, перебування в статусі обвинуваченого (підозрюваного), тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа, стан здоров'я, зайнятість особи та її професія, матеріальний стан особи і сім'ї, освіта та інші обставини, що її характеризують”.

3.2 Реалізація у рішеннях слідчого даних про особу обвинуваченого з фізичними та психічними вадами

Згідно з практикою розслідування кримінальних справ, значна кількість суспільно небезпечних діянь вчиняється особами, які страждають на дефекти фізичного або психічного характеру. У зв'язку із цим представляється важливим зупинитися на поняттях “вади”, “фізичні вади”, “психічні вади”.

Поняття “вада” в українській мові тлумачиться як негативна риса, особливість чого-небудь, недолік, фізичний недолік внаслідок хвороби або ушкодження організму, а також природжений [34, с. 107]. Якщо говорити про фізичні вади, то мова має йти про недоліки, недосконалість, неправильність розвитку тих або інших органів людини, або їх відсутність, що визначає фізичний стан її здоров'я. Тобто поняття “вади” та “недоліки” в межах нашого дослідження можна розглядати як тотожні.

Цілком очевидно, що наявність яких-небудь фізичних недоліків накладає відбиток на розвиток особи в цілому, негативно позначається на формуванні емоційно-вольової сфери. Юридична література містить різні судження про поняття фізичних недоліків. Найчастіше висловлюється точка зору про зв'язок між фізичними недоліками і самостійним здійсненням обвинуваченим права на захист [211, с. 98].

Одну з найбільш повних характеристик фізичних недоліків, що перешкоджають обвинуваченому самостійно здійснювати своє право на захист і в повному обсязі брати участь у процесі збирання, перевірки, оцінки доказів, дає С. П. Щерба. Він відносить до таких недоліків повну або часткову втрату зору, слуху або мови, в силу яких у особи втрачена або ослаблена одна зі здібностей правильно і повно сприймати обставини, що мають значення в справі, і відтворювати сприйняте, або такий фізичний стан, який хоча і не

порушує пізнавальні здібності обвинуваченого, однак позбавляє його можливості обходитися без сторонньої допомоги та використувати належні йому права [240, с. 16].

Погоджуючись із думкою С. П. Щерби, можна впевнено стверджувати, що фізичні вади, на які страждає особа обвинуваченого, – це дефекти його організму, які обмежують індивідуальну можливість сприймати, аналізувати та передавати інформацію про обставини, що мають значення для кримінальної справи, а також ускладнюють реалізацію його процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

У правовій літературі підхід до визначення психічних вад не відрізняється визначеністю і зводиться в основному до того, що дані недоліки не дозволяють вважати обвинуваченого неосудним і не усувають відповідальність за вчинене, однак перешкоджають або ускладнюють обвинуваченому можливість особисто здійснювати свій захист [115, с. 68–69].

Таким чином, якщо в ході слідства виникає сумнів у повноцінності психіки обвинуваченого, то необхідно ставити питання не тільки про вид захворювання, але і про спроможність обвинуваченого (підозрюваного) критично обмірковувати свої дії, правильно оцінювати слідчу ситуацію. Це допоможе правильно вирішити питання про допуск захисника.

Такий опис психічних недоліків не розкриває їх зміст, у зв'язку з чим особи, які страждають психічними вадами, не мають змоги самостійно використовувати своє право на захист.

Більш повне визначення психічних вад запропоноване Ю. І. Азаровим, який вважає, що під психічними вадами, які позбавляють обвинуваченого можливості самостійно здійснювати право на захист, слід вважати такі тимчасові або хронічні розлади психічної діяльності, які не викликають осудності особи, але порушують її здатність сприймати, усвідомлювати, зберігати і використовувати інформацію, яку вона одержує в ході розслідування і судового розгляду справи [5, с. 67].

Психічні недоліки осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, не завжди настільки яскраво виражені, як фізичні. При розслідуванні кримінальних справ слідчі найчастіше не тільки мають труднощі у визначенні характеру психічних недоліків обвинуваченого, але іноді взагалі не знають, чи є такі в даній особі в дійсності, що значно ускладнює об'єктивне сприйняття інформації стосовно обставин справи та можливість прийняття своєчасного і законного рішення щодо питань провадження у кримінальній справі. Так, В. Шимановський пов'язує можливість прийняття законного та правильного рішення по кримінальній справі стосовно застосування примусових заходів медичного характеру з обов'язковим врахуванням висновків експертизи [235, с. 49]. Чинне законодавство у разі наявності даних, які викликають сумнів щодо осудності особи, для встановлення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого вимагає обов'язкового призначення експертизи (п. 3 ст. 76 КПК України). Такий підхід, певним чином, нівелює невідповідність слідчого та зменшує можливість помилки при прийнятті важливих процесуальних рішень, пов'язаних з встановленням цього факту. Про наявність яких-небудь психічних недоліків в обвинуваченого можуть свідчити ті або інші вчинки, нерозмірні з діями і вчинками інших людей у даній конкретній ситуації. Разом з тим, кожен психічний стан, викликаний будь-яким захворюванням, має свої характерні прояви в поведінці людини.

Чітке визначення фізичних і психічних вад дозволить максимально вірно та своєчасно приймати рішення в ході розслідування кримінальної справи. На нашу думку, доцільно було б закріпити в кримінально-процесуальному законі поняття фізичних і психічних вад в окремій статті або в п. 2 ч. 1 статті 45 КПК України, тому що при провадженні по кримінальній справі дані недоліки перешкоджають обвинуваченому повною мірою реалізувати свої процесуальні права і виконати процесуальні обов'язки.

Таким чином, фізичні вади обвинуваченого можна визначити як ті чи інші дефекти організму людини, що обмежують можливість сприйняття, запам'ятовування та відтворення ним інформації про обставини, які мають значення для провадження в кримінальній справі; а також як ті, що ускладнюють реалізацію його процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків. Психічні вади обвинуваченого слід визначати як тимчасові або хронічні розлади психіки, що порушують здатність сприйняття, розуміння, запам'ятовування і використання інформації, яка має значення для правильного вирішення справи, реалізації його процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

Чинне кримінальне законодавство не містить спеціальних приписів щодо особливих умов притягнення осіб, які мають фізичні або психічні вади, до кримінальної відповідальності, окрім випадків неосудності. Ці особи несуть кримінальну відповідальність поряд з тими, у кого названі дефекти відсутні.

Тим не менш, кримінально-процесуальний закон пов'язує з наявністю в обвинувачених фізичних або психічних вад, як окремих даних про особу обвинуваченого, цілу низку юридично значимих наслідків, у тому числі й у разі прийняття відповідних процесуальних рішень стосовно таких осіб.

До них слід віднести наслідки кримінально-правового характеру, пов'язані з притягненням особи до кримінальної відповідальності. Наприклад, обмеження волі не призначається особам, що визнані інвалідами першої або другої групи (п. 3 ст. 61 КК України); звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (п. 1 ст. 84 КК України); особа, яка після вчинення злочину захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або подальшого його відбування (п. 2 ст. 84 КК України).

Під час провадження по справі за загальним правилом діє презумпція осудності, тобто слідчий виходить з того, що особа, яка обвинувачується (підозрюється) у вчиненні злочину, не має психічних та інших захворювань і її процесуальний статус визначається на загальних підставах. І тільки в процесі розслідування може бути отримана інформація, що свідчить про протилежне та вимагає виконання певних умов і процедур з огляду на наявність у особи певних вад. Це свідчить про особливу важливість даної інформації, оскільки вона, перш за все, приводить до іншої форми закінчення досудового слідства і в окремих випадках до звільнення від відповідальності.

Кримінальне законодавство України містить поняття обмеженої осудності. Обмежено осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Дана особа підлягає кримінальній відповідальності. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 20 КК України).

Наявність фізичних або психічних захворювань, що не виключають осудність, безсумнівно, має не тільки процесуальне, а й криміналістичне значення. Наприклад, залежно від ступеня і характеру захворювання визначається вибір тактики проведення окремих слідчих дій і т. п.

Для нашого дослідження найбільш цікавим є кримінально-процесуальний аспект використання даних про особу обвинуваченого з фізичними та психічними вадами, зокрема реалізація таких даних при прийнятті окремих процесуальних рішень слідчим.

Відносно неосудної або обмежено осудної особи на досудовому слідстві проводяться всі необхідні слідчі дії для всебічного і повного з'ясування обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, а також обставин, що характеризують особу, яка вчинила злочин, та її психічне захворювання. Після закінчення досудового

слідства відносно такої особи приймається рішення та складається постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру. У постанові мають бути викладені всі обставини, що підтверджують вчинення даною особою суспільно небезпечного діяння, а також дані, які підтверджують, що ця особа захворіла на психічну хворобу (ст. 417 КПК України).

Проблема участі в кримінальному судочинстві психічно і фізично нездорових осіб є досить складною та актуальною. Вона обтяжується тим, що виявлення осіб, які страждають прихованими фізичними і психічними захворюваннями, представляє певні труднощі, і досить часто психічні розлади носять латентний характер, їх діагностика ускладнена, особливо на ранньому етапі розвитку. Тому в свій час було рекомендовано Пленумом Верховного Суду України судам підвищити вимоги до органів досудового слідства щодо додержання ними кримінально-процесуального законодавства при розслідуванні справ про діяння неосудних, обмежено осудних осіб і тих, які страждають на хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Якщо при проведенні досудового слідства не були з достатньою повнотою з'ясовані всі обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, і цю прогалину неможливо усунути в судовому засіданні, суд зобов'язаний повернути кримінальну справу на додаткове розслідування у порядку, передбаченому в ст. 281 КПК України (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 03.06.2005 року "Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування") [88, с. 20]. Зазначені вимоги не тільки підтверджують важливість встановлення таких даних, а й вказують на їх визначальний вплив при вирішенні питань щодо долі кримінальної справи.

На нашу думку, кримінально-процесуальне законодавство не містить достатніх гарантій захищеності обвинуваченого, який страждає на фізичні або психічні вади, а співробітники правоохо-

ронних органів мають лише деякі уявлення про судову психіатрію і відповідно не готові грамотно інтерпретувати медичну інформацію та застосовувати отримані відомості в процесі розслідування кримінальної справи. Наприклад, на користь висловленої позиції говорить хоча б те, що такі працівники не мають відповідної медичної освіти.

Слідчий, який вважає можливим для себе вирішувати долю інших людей (підозрюваних, обвинувачених), повинен розуміти ті фізіологічні і психічні процеси, які лежать в основі поведінки конкретної особи. Фізичні і психічні вади припускають захворювання всього організму людини, що не може не позначитися в цілому на формуванні особистості і на її поведінці в умовах конкретної кримінальної ситуації. Для того, щоб цілеспрямовано використовувати всю сукупність процесуальних прав, добре орієнтуватися в ході слідства, а також брати участь у збиранні, перевірці та оцінці доказів, необхідно мати достатнє уявлення про рівень розвитку індивідуальних фізичних і психічних властивостей, здібностей особи, що притягується як обвинувачений.

Тим часом фізичні або психічні недоліки деякою мірою обмежують соціальну активність, життя і діяльність страждаючих від них людей.

Звичайно, слабоумство, сліпота, глухота, німота й інші недоліки не виключають можливість розвитку особи, засвоєння нею соціальної програми поведінки. У результаті все залежить від соціальних умов життя індивіда, тому наявність психічних або фізичних аномалій у деяких злочинців ще не свідчить про генетичне коріння злочинності. По-перше, значна частина психічних та фізичних аномалій не обумовлена генетично. По-друге, вплив генетично викликаних захворювань на розвиток та поведінку особи може бути скореговано дією соціального середовища та лікування; корекція генетичних захворювань може збільшити можливості позитивного розвитку особистості, її відсутність навпаки, звужить можливості засвоєння соціальних програм [33, с. 27]. Однак особи з

обмеженим інтелектом, із грубими сенсорними дефектами, які не пройшли відповідного навчання, як правило, не досягають середнього рівня розвитку здібностей та відповідної соціальної адаптації. Встановлено також, що наслідки фізичних і психічних дефектів ускладнюють процеси формування і розвитку особи, створюють умови для більш легкої засвоюваності соціально небажаних форм поведінки.

З урахуванням сказаного доцільно зупинитися на визначенні кола обставин, що характеризують особу обвинуваченого, яка страждає на фізичні або психічні вади, на які необхідно звернути особливу увагу при доказуванні та прийнятті відповідних процесуальних рішень відповідно до специфіки цієї категорії кримінальних справ. Стосовно фактичних даних, які характеризують особу обвинуваченого з фізичними або психічними вадами, необхідно зауважити, що порядок їх доказування не відрізняється від загальних правил доказування в кримінальній справі. За аналогією з предметом доказування по кримінальній справі закон не містить переліку всіх фізичних і психічних недоліків, які можуть враховуватися при розслідуванні (стаття 417 КПК України), та й визначити його, в принципі, не можливо. Але доречно розглянути питання визначення загального кола обставин, які слідчий зобов'язаний з'ясувати при провадженні у таких справах. Так, наприклад, ст. 434 КПК РФ містить перелік обставин, що підлягають доказуванню в цій категорії кримінальних справ. До них відносяться: 1) час, місце, спосіб та інші обставини вчиненого діяння; 2) чи вчинено діяння, заборонене кримінальним законом, даною особою; 3) характер та розмір шкоди, спричиненої діянням; 4) наявність у даної особи психічних розладів у минулому, ступінь і характер психічного захворювання на момент вчинення діяння, забороненого кримінальним законом, або під час провадження по справі; 5) зв'язок психічного розладу у особи з небезпекою для неї або інших осіб або можливістю спричинення нею іншої суттєвої шкоди. [215, с. 211]. Схожий перелік обставин, які слідчий зо-

бов'язаний установити у справах про суспільно небезпечні діяння психічно хворих, наводить у своїй роботі Е. Г. Коваленко [103, с. 572]. Таким чином, вважаємо за доцільне надати в окремій статті шостого розділу КПК України перелік обставин, що підлягають доказуванню по кримінальних справах вказаної категорії. Це підвищить вимоги до відповідної процесуальної діяльності слідчого та забезпечить об'єктивність, всебічність і повноту досудового розслідування. Тому пропонуємо доповнити чинний КПК України статтю 417-1 під назвою: "Обставини, що підлягають доказуванню" такого змісту: "При провадженні досудового слідства підлягає доказуванню таке: 1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння; 2) чи вчинено суспільно небезпечне діяння даною особою; 3) поведінка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до вчинення і після; 4) наявність у даної особи психічної хвороби в минулому і на момент вчинення суспільно небезпечного діяння, її характер; 5) характер і розмір збитків, заподіяних суспільно небезпечним діянням; 6) чи пов'язана психічна хвороба з небезпекою для особи або інших осіб чи можливістю спричинення суттєвої шкоди".

Кримінально-процесуальне законодавство пов'язує з наявністю в обвинуваченого фізичних або психічних вад необхідність участі в кримінальному процесі захисника в будь-якій стадії процесу, згідно з ч. 4 ст. 44 КПК України; причому участь захисника по справах даної категорії осіб є обов'язковою (п. 3 ч. 1 ст. 45 КПК України). Ю. І. Азаров наголошує: "Відомості про наявність у особи фізичних або психічних недоліків, а також обставин, що його характеризують, допомагають вирішити важливе, юридично значиме питання про здатність обвинуваченого самостійно здійснювати своє право на захист" [4, с. 51]. Тобто встановлення таких відомостей дозволить слідчому прийняти виважене процесуальне рішення відповідно до вимог закону.

Законодавець у пункті 2 частини 1 статті 45 КПК України прямо вказує на те, що фізичні або психічні вади особи обвинува-

ченого викликають настання юридично значимих наслідків лише за умови перешкоджання перелічених дефектів особі самій реалізувати своє право на захист. У випадках, коли особа має незначні фізичні або психічні вади, які, однак, не перешкоджають останній використовувати надане їй кримінально-процесуальним законом право на захист, не доводиться говорити про які-небудь особливості провадження досудового розслідування, тому що його порядок визначається загальними умовами.

Слід зазначити, що законодавець, говорячи про фізичні або психічні вади особи обвинуваченого, не розкриває саме поняття цих недоліків, хоча вказує окремі критерії визначення таких осіб (німі, глухі, сліпі тощо) (наприклад, ст. 45 КПК України). Про це в свій час ще писав Ю. І. Азаров [5, с. 66].

У пункті 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 8 “Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві” відзначається, що “під особами, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самі реалізувати своє право на захист, слід розуміти, зокрема, осіб з істотними дефектами мови, зору, слуху тощо, а також осіб, які хоча і визнані осудними, але мають психічні вади, що перешкоджають самостійно захищатися від обвинувачення. Захисник допускається до участі у справі щодо такої особи з моменту, коли було встановлено наявність у неї зазначених вад” [88, с. 477].

Слід зазначити, що причинами тих або інших психічних захворювань, що не викликають неосудність особи, можуть служити наявні в такої особи фізичні недоліки. Наприклад, психічні порушення іноді викликані фізичними травмами мозку, його струсом чи забиттям. Очевидно, що відсутність слуху, втрата зору, мови, якої-небудь кінцівки або наявність інших фізичних недоліків порушують діяльність функцій нервової системи. Можливості особи сприймати, осмислювати, запам'ятовувати та використовувати інформацію про навколишній світ можуть суттєво змінитися в силу зазначених вад. Крім того, багато з людей, отримавши калі-

цтво, замикаються в собі, стають агресивними, дратівливими. Таким чином, можна стверджувати, що фізичні і психічні недоліки перебувають між собою у взаємозв'язку. Так, наприклад, з'ясування фактів наявності у обвинуваченого в минулому серйозної травми мозку або іншого пошкодження дуже часто тягне за собою виявлення відомостей про психічні захворювання та перебування на обліку у відповідних медичних закладах, що приводить до корегування ходу розслідування шляхом прийняття відповідних процесуальних рішень.

Насамперед, необхідно враховувати ту об'єктивну обставину, що фізичні і психічні недоліки суттєво впливають на можливість обвинуваченого брати участь у доказуванні та самостійно здійснювати своє право на захист. Дійсно, наявність самостійного процесуального інтересу спонукає обвинуваченого до використання з метою захисту незаборонених законом способів і засобів, з яких складається його процесуальна діяльність, яка за своїм характером є пізнавальною та складною. Коли ми говоримо про доказування як про процесуальну діяльність, то маємо на увазі не тільки складність встановлюваних обставин, не тільки різноманіття слідчих і процесуальних дій, що складають доказування, але й складність пов'язаного із цим розумового процесу.

Процесуальна діяльність завжди здійснюється у вигляді комплексу слідчих (процесуальних) дій, у яких беруть участь суб'єкти доказування, у тому числі підозрюваний і обвинувачений.

Так, обвинувачений, який визнає свою провину у вчиненні злочину, не тільки викладає хід подій, але і дає їм пояснення, свою інтерпретацію, викладає мотиви своїх дій, їх причину, він може дати власну версію події, інше його пояснення, привести пом'якшуючі або виправдовуючі обставини. Обвинувачений має право давати у своїх показаннях оцінку наявним у справі доказам, відкидати їх або ставити під сумнів. Він може наводити фактичні дані про дії потерпілого або інших осіб, у тому числі тих, що викривають, у вчиненні злочині. Зрозуміло, усі ці відомості підляга-

ють скрупульозній і всебічній перевірці. У показаннях обвинуваченого можуть міститися відомості про його особистість, зокрема біографічні дані (стан здоров'я, наявність нагород, родинний стан та ін.), які не входять до змісту обвинувачення, але можуть мати значення при оцінці судом його особи і призначенні покарання [213, с. 262–263].

Під впливом фізичних або психічних недоліків обвинувачений буває позбавлений частини сенсорних, розумових, емоційно-вольових здібностей, це у свою чергу приводить до того, що особа, притягнута в якості обвинуваченого, не в змозі брати активну участь у кримінально-процесуальній діяльності і самостійно здійснювати захист своїх прав.

Так, безпосередньому сприйняттю сліпих і глухонімих обвинувачених недоступні всі обставини, що входять до предмета доказування (ст.ст. 64, 433 КПК України). Сліпий обвинувачений, наприклад, не має змоги переконатися в характері нанесених ним тілесних ушкоджень. Він особисто не може заперечувати ступінь незгладимості тілесних ушкоджень, характер і ознаки спотворення особи потерпілого (наприклад, вигляд що відштовхує, потворний зовнішній вигляд) [119, с. 292]. Вірогідність і обґрунтованість таких висновків обвинуваченому доводиться ухвалювати на віру. Принцип безпосередності при дослідженні обставин справи діє неповністю. Недоступні його безпосередньому сприйняттю й інші обтяжуючі обставини (наприклад, розмір заподіяного збитку, знищене або пошкоджене майно і т. п.), хоча вони існують у дійсності і збереглися до моменту провадження в справі. Такий обвинувачений не може особисто брати участь в огляді трупа, плям крові, слідів ніг, рук та інших об'єктів, залишених на місці події. Обмеженість сприйняття і кола спілкування фізично неповноцінної людини звужує сферу її спостережень за людьми, їх вчинками та спонуканнями, а також поле її діяльності і можливість пізнання фактів і явищ, що мають значення для справи.

Фізичні недоліки можуть повністю вивести з ладу окремі аналізатори або внести серйозні корективи в процес сприйняття й оцінки обставин справи [98, с. 6–8].

Наприклад, порушення слуху, пов'язане з неможливістю або невмінням розрізняти звуки та мову, не тільки тягне перекручене сприйняття важливих для справи обставин, але і знижує розумову активність при їх дослідженні.

Обвинувачені з такими фізичними аномаліями часто суб'єктивно переконані в правильності сприйняття і відтворення фактичних обставин справи, хоча сам процес пізнання тих або інших явищ і дій об'єктивно відрізнявся дефектністю, обумовленою конкретними вадами зору або слуху [195, с. 22]. Отже, не встановивши наявності фізичного дефекту в обвинуваченого, слідчий може піти в ході розслідування по хибному шляху, що ускладнює або взагалі виключає встановлення істини.

Верховний Суд України у своїй постанові (п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 24.10.2003 року “Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві”) [88, с. 477] до мовних розладів відносять різні дефекти мови. Ці вади обвинуваченого значно перешкоджають йому самостійно здійснювати своє право на захист, що полягає в тому, що особа не в змозі правильно викладати свої доводи, ставити і формулювати ті або інші питання, вирішення яких впливає на оцінку здійсненого ним діяння.

У процесі збирання, дослідження й оцінки доказів розумова діяльність обвинуваченого спрямована на те, щоб захистити свої права й інтереси. Але в силу психічних недоліків в обвинуваченого можуть бути порушені пізнавальні здібності. Внаслідок розумової відсталості, слабкого розвитку того або іншого виду пам'яті, низького інтелекту, уявлення обвинуваченого про предмет доказування можуть бути уривчастими та неповними.

При слаборозвиненому мисленні обвинувачений не в змозі зв'язати в один нерозривний ланцюг усі зібрані в справі докази і

дати їм загальну оцінку. У силу примітивності суджень, конкретності мислення такі обвинувачені не можуть зрозуміти значення та обґрунтування кваліфікації своїх дій, причин зміни обвинувачення. При цьому особи, які страждають фізичними або психічними недоліками та вперше вчинили злочин, часто губляться, плутаються, беззастережно погоджуються з усіма пунктами пред'явленого обвинувачення, навіть якщо воно не відповідає дійсності.

Інтелектуальна недорозвиненість, недолік критичного мислення приводять до того, що, наприклад, обвинувачені-олігофрени найчастіше приймають на віру всі докази в справі, будь-які показання свідків і потерпілих, вони не здатні охопити й у повному обсязі проаналізувати всю зібрану доказову інформацію. Інтелектуальна недорозвиненість обвинувачених тісно пов'язана з нездатністю до вольового зусилля, з постійним прагненням до нових вражень, але без глибокого їхнього усвідомлення.

В осіб, які перенесли черепно-мозкову травму, органічне ураження мозку, простежуються порушення пам'яті, уваги, підвищена інтелектуальна виснаженість, заторможеність виконання розумових операцій, зміни в інтелектуальній сфері, що суттєво впливає на сприйняття соціальних норм, на набуття своєї чіткої направленості захисту від пред'явленого обвинувачення, відношення до зібраних по справі доказів. Особи з такими психічними аномаліями часто добре знають, як поводитися в суспільстві, як скористатися правами обвинуваченого, однак у ході досудового розслідування виявляються нездатними самостійно реалізувати своє право на захист.

На практиці зустрічаються обвинувачені, які в силу своєї розумової відсталості не здатні зрозуміти сутність обвинувачення і тих вимог закону, з якими пов'язана їхня участь у процесуальній діяльності. У законодавстві існує цілий ряд злочинів, правильну оцінку яким дебіл дати не в змозі. Оскільки тяжкість злочину, вчиненого дебілом, часто перебуває в різкій невідповідності з розміром тієї вигоди, яку він отримує від злочину, то такий обвинува-

чений не в змозі пояснити мотиви і мету свого діяння, привести які-небудь переконливі докази [2, с. 937].

До окремої групи фізичних і психічних недоліків необхідно віднести хронічний алкоголізм і наркоманію. Для наркоманів і осіб, які зловживають спиртними напоями, характерна деградація особистості, тому їх поведінка носить девіантний характер. У зв'язку зі зміною світосприйняття, оціночних понять, відносин, з врахуванням змін у психіці зазначені особи потребують допомоги при захисті своїх прав і законних інтересів. Можливо варто врахувати факт визнання обвинуваченого хронічним алкоголіком або наркоманом при визначенні наявності психічних вад у такої особи, що обов'язково повинно мати наслідком участь у справі захисника.

Таким чином, обвинувачені з фізичними дефектами або психічними аномаліями, будучи суб'єктами доказування, не можуть повною мірою самостійно використовувати надані їм права, а їх участь у процесуальній діяльності по встановленню, дослідженню й оцінці обставин, що мають значення для справи, обмежена.

Для правильного вирішення кримінальної справи про злочин, вчинений особою, яка має фізичні або психічні вади, недостатньо встановити факт наявності зазначених вад у такого обвинуваченого і його неможливість у зв'язку із цим самому здійснювати своє право на захист. Перелічені дефекти особи обвинуваченого обумовлюють необхідність більш ретельного доказування обставин, що характеризують особу, яка притягується до кримінальної відповідальності.

З огляду на це доцільно розглянути групи відомостей про обвинуваченого, який страждає фізичними або психічними вадами, на встановлення яких повинна бути звернена особлива увага при провадженні по кримінальній справі. Так Ю. І. Азаров пропонує поділити такі відомості на чотири групи: до першої групи він відносить біографічні відомості про особу обвинуваченого; другу групу даних представляють обставини, які необхідно з'ясувати у

зв'язку з доказуванням наявності в особи фізичних або психічних вад; третю групу складають дані, які треба довести, виходячи із встановлення факту неможливості особи самостійно реалізувати своє право на захист внаслідок наявних у неї дефектів; четверта група відомостей містить обставини, що свідчать про ставлення обвинуваченого до вчиненого і про його поведінку в ході провадження у справі [5, с. 68]. У цілому погоджуючись з Ю. І. Азаровим ми пропонуємо удосконалити надану систематизацію та об'єднати другу і третю групи, як сукупність даних, взаємопов'язаних між собою та таких, що спільно використовуються для вирішення одних і тих же питань.

Доказування обставин біографічного (персонографічного) плану дозволяє простежити життєвий шлях особи до моменту здійснення нею злочину, визначити умови її життя і формування особливостей характеру, здібності обвинуваченого до виконання якої-небудь роботи. Так, наприклад, якщо буде встановлено, що певна особа заявляє про наявність у неї яких-небудь недоліків у психічному розвитку, однак характер виконуваних нею службових функцій свідчить про те, що дану роботу могла виконувати лише абсолютно здорова у психічному відношенні людина, то в сукупності з іншими даними, що характеризують зазначену особу, ця обставина буде сприяти визначенню фактичного стану здоров'я обвинуваченого.

Установлення персонографічних параметрів обвинуваченого, який страждає фізичними або психічними вадами, значитиме в тактичному плані, те що дані особи, як правило, із труднощами йдуть на контакт.

Установлюючи дані про освіту обвинуваченого, важливо звертати увагу на те, чи навчався він у спеціалізованій школі або школі-інтернаті, що буде свідчити і про рівень його інтелектуального розвитку.

Необхідно також встановлювати відомості про те, чи перебував обвинувачений під наглядом лікарів-психіатрів, чи не пере-

бував він на обліках у психоневрологічному і наркологічному диспансерах. Так, по вивчених нами кримінальних справах у кожній з них є повідомлення про перебування на обліку або лікуванні в наркологічному та психоневрологічному диспансерах.

У ході провадження в справі важливо встановлювати відомості про хвороби обвинуваченого в минулому, дані про те, чи мали місце захворювання психічного характеру у його батьків та інших близьких родичів. Установлення даних про характер обвинуваченого, про наявність у минулому травм мозку (забиття, струси, поранення) і про наслідки цього дозволить визначити фактичний стан його здоров'я на момент провадження у справі. Дані про ці відомості можуть міститися в медичних документах, також ці відомості можуть бути встановлені шляхом допитів обвинуваченого, його законних представників, близьких родичів та близьких осіб.

У правовій літературі висловлені різні думки про те, як слід діяти у випадках, коли при провадженні по кримінальній справі фізичні недоліки обвинуваченого очевидні для особи, яка проводить розслідування. Одні автори вважають, що якщо фізичні недоліки і ступінь їх виразності очевидні (наприклад, глухота, німота, сліпота), то слідчому немає необхідності їх встановлювати або засвідчувати [185, с. 16], інші вважають такий підхід до даного питання не виправданим [5, с. 68]. На наш погляд, необхідно підтримати думку Ю. І. Азарова про те, що дані про наявність в особи навіть явних ознак фізичних вад мають бути відповідним чином засвідчені, а в матеріалах кримінальної справи мають міститися докази цих вад. Це дозволить в ході процесуальної діяльності належним чином обґрунтувати відповідне рішення слідчим та мати відповідні документи, що підтвержують його прийняття.

З вивчених нами кримінальних справ відомості про стан здоров'я обвинувачених, які страждали фізичними і психічними вадами, в 72 % випадків встановлювалися в результаті з'ясування питання про знаходження осіб на обліку або лікуванні в медичних

установах. У 26 % справ дані про хворобу містилися в свідченнях самого обвинуваченого, свідків, потерпілого. І тільки в 2 % відомості були отримані з інших джерел.

Про наявність яких-небудь фізичних або психічних недоліків, що не виключають осудність, можуть свідчити дані про поведінку цих осіб на роботі, у побуті, у родині і т. п. Одночасно обов'язково необхідно з'ясовувати питання, чи вживає ця особа наркотичні речовини або зловживає алкогольними напоями.

Установлення відомостей про наявність в особі фізичних або психічних недоліків як таких, що також її характеризують, направлено на вирішення важливого, юридично значимого питання про здатність обвинуваченого самостійно здійснювати своє право на захист.

Можливість особи самій захищатися від пред'явленого обвинувачення визначається з врахуванням сукупності даних, що характеризують обвинуваченого, про встановлення яких уже говорилося вище. Найчастіше в ході розслідування немає необхідності окремо з'ясовувати питання про те, чи здатний обвинувачений самостійно захищатися, тому що це очевидно, особливо у випадках явних ознак фізичних недоліків. В інших випадках необхідне проведення судово-психіатричної, судово-психологічної або психолого-психіатричної експертиз, які на підставі зібраних про обвинуваченого відомостей і з врахуванням спеціальних пізнань експертів роблять остаточний висновок про наявність або відсутність можливості обвинуваченого самому захищатися. Тому можна не погодитися з думкою Ю. І. Азарова, який наголошує, що обов'язкова участь захисника має бути забезпечена особам, які мають будь-яку фізичну або психічну ваду, незалежно від їх здатності самостійно здійснювати своє право на захист [5, с. 69]. Не враховуючи, при прийнятті рішення про призначення захисника, здатність особи самостійно реалізувати своє право на захист, ми тим самим обмежуємо її права та свободи. Так, на нашу думку, відсутність кінцівки (ноги, руки) в більшості випадків, не врахо-

вуючи інших факторів (юридична освіта та інше) ніяк не вплине на можливість особи організувати свій захист у кримінальному судочинстві.

Поряд з організацією захисту особи, яка має психічні або фізичні вади, не менш актуальним є питання і про обов'язкову участь спеціаліста зі справ про злочини даної категорії осіб. Як спеціалісти мають виступати психіатри, психологи, наркологи, терапевти або фахівці вузького профілю. При перевірці інформації на стадії порушення кримінальної справи, а також при розслідуванні кримінальної справи відносно особи, яка має фізичні або психічні вади, спеціаліст повинен бути залучений до участі в справі з моменту початку роботи із зазначеною особою. Він дає консультацію із приводу його психічного стану і можливості участі в слідчій дії.

Спеціаліст може відмовитися від участі в слідчих діях тільки в тому разі, якщо він зацікавлений в розслідуванні справи або не має достатньої компетенції. Вважаємо, що законодавець повинен надати можливість учасникові слідчої дії клопотати про участь конкретного спеціаліста при проведенні слідчої дії. Підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, свідок, представник і законні представники повинні мати право заявляти клопотання як про запрошення фахівця в певній галузі спеціальних знань, так і персоналізовано конкретної особи. На наш погляд, необхідно доповнити статтю 128-1 КПК України частиною 6 такого змісту: “При вирішенні питання про можливість проведення слідчих дій за участю особи, яка має фізичні або психічні вади, особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд має право одержати по даному питанню пояснення спеціаліста”.

Окрім врахування даних про фізичні та психічні вади особи обвинуваченого не менш важливе значення для розгляду питання прийняття процесуальних рішень слідчим має вік цієї особи, зокрема неповнолітнього, про що мова йтиме в наступній частині дослідження.

3.3. Реалізація у рішеннях слідчого даних про особу неповнолітнього обвинуваченого

Поняття неповнолітнього можна знайти в багатьох галузях права, де воно має специфічний зміст, обумовлений особливостями суспільних відносин, врегульованих тією чи іншою галуззю права.

У різні часи, в залежності від розвитку суспільних відносин, передбачався диференційований підхід до визначення обсягу прав неповнолітньої особи. Так в Стародавньому Римі, згідно норм римського права, за віковим цензом дієздатність громадян поділялася на три групи. До першої групи відносили дітей віком до 7 років, які були повністю недієздатними. Друга група – це частково дієздатні. До них належали дівчатка віком до 12 і хлопці – до 14 років. Такі особи могли здійснювати лише дрібні правочини: робити незначні покупки, приймати невеликі подарунки, проводити дрібний обмін речей тощо. До третьої групи відносилися особи жіночої статі віком з 12, а чоловічої – з 14 і до 25 років, які визнавалися як неповнолітні, але дієздатні. Такі особи мали право укласти різного роду цивільно-правові угоди, проте, уклавши явно не вигідну для себе угоду, могли просити претора визнати її недійсною і повернути сторони у стан до укладення угоди, тобто провести реституцію [184]. Тобто, ще в стародавні часи суспільство усвідомлювало особливе становище особи у молодому віці, несформованість психіки і відсутність життєвого досвіду, нездатність адекватно оцінювати навколишнє середовище та явища, які в ньому відбуваються. У сучасному світі питання визначення особи неповнолітньою також залишається актуальним. Наприклад вік, з якого особа вважається повнолітньою, у різних країнах може відрізнятися. До середини минулого століття в багатьох країнах повнолітньою вважалася особа, яка досягла 21 року. У середині 60-х років минулого століття у більшості західних країн було прийнято

закони, за якими вік повноліття знижено до 18 років. За німецьким (пар. 828 Цивільного кодексу Німеччини) та французьким (ст. 448 Цивільного кодексу Франції) право повноліття настає в день закінчення 18-го року життя, тобто в день, який передує дню народження; за правом Англії — з першого дня, коли виповнилося 18 років, тобто в день народження; у США це питання регулюється законами окремих штатів; у різних штатах повноліття досягається з виповненням 18–21 років. Відповідно неповнолітні особи в зарубіжних правових системах або повністю недієдатні, або обмежено (частково) дієдатні. Обсяг дієдатності неповнолітніх у різних країнах неоднаковий [236].

Стосовно сучасного погляду на загальноюридичне поняття “неповнолітній” в законодавстві України, необхідно відразу ж зауважити, що згідно з положеннями цивільного кодексу України воно нерозривно пов’язано з поняттям цивільної дієдатності фізичної особи. Так, частковою цивільною дієдатністю наділені особи, які не досягли чотирнадцяти років (малолітні особи) (ст. 31 ЦК України), а неповною цивільною дієдатністю наділені особи, які не досягли вісімнадцяти років (неповнолітні особи) (ст. 32 ЦК України) [224, с. 14], це говорить про диференційований підхід у цивільних правовідносинах до обсягу прав людини в залежності від віку. У кримінальному праві також існують чіткі правила визначення виду та особливостей покарання в залежності від віку особи, яка вчинила злочин і відповідно якої вживаються терміни “неповнолітній”, “особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності” (ст. 22, ст.ст. 97–108 КК України) [118].

Кримінально-процесуальне законодавство України враховує вік особи при провадженні кримінального судочинства в цілому і визначає низку особливостей, які стосуються прийняття процесуальних рішень зокрема.

М. О. Карпенко в своїй роботі слушно зауважив: “За задумом законодавця, особливості особи підлітка, який вчинив злочин, повинні стати визначальними факторами, що впливають на хід

судочинства, зокрема, на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в даній категорії справ” [99, с. 24]. Схожу позицію займає і Є. Г. Коваленко, який говорить про неповнолітніх як таких, що підлягають підвищеному захисту з боку державних органів та посадових осіб та вимагають наявності додаткових процесуальних гарантій захисту їх особистих прав при здійсненні кримінального судочинства [103, с. 598]. Така особлива увага до особи неповнолітнього цілком зрозуміла, враховуючи ту соціальну роль, яка відводиться неповнолітнім особам в суспільстві, та необхідність звести до мінімуму вплив кримінального судочинства, притягнення неповнолітньої особи до відповідальності, на її подальший розвиток та формування як повноцінної особистості.

Кожен слідчий знає про те, що поява в справі неповнолітнього потерпілого або свідка “додає” певний обсяг роботи. Так, необхідність, наприклад, визначати нових суб’єктів: законного представника неповнолітнього потерпілого, психолога, педагога, ускладнює процедуру виклику на допит (ст. 166 КПК України). Слідчий повинен заздалегідь планувати ті чи інші дії за участю неповнолітнього та враховувати особливості поведінки, психології неповнолітньої особи приймаючи рішення по кримінальній справі. Зрозуміло що всі ці проблеми загострюються, коли у кримінальній справі з’являється неповнолітній обвинувачений. Слідчий повинен вирішувати питання про призначення захисника (ст. 45 КПК України), обрання запобіжного заходу (ст.ст. 434, 436 КПК України), виклику неповнолітнього обвинуваченого (ст. 437 КПК України), пред’явлення обвинувачення і допиту за участю батьків, законних представників, педагога, лікаря (ст. 438 КПК України) та ін. Особливо ретельно слідчий повинен підходити в даному випадку і до вивчення особи неповнолітнього обвинуваченого (ст. 433 КПК України).

Актуальність дослідження специфіки отримання та застосування фактичних даних про особу неповнолітнього обвинуваченого не викликає сумнівів, зокрема, і з огляду на використання таких

даних при прийнятті процесуальних рішень слідчим, що можуть суттєво вплинути на режим законності. Це рішення, які, в першу чергу, стосуються обрання запобіжного заходу, кваліфікації злочину, забезпечення захисту, проведення тих чи інших слідчих дій при доказуванні по справі та інше¹.

Виходячи з вимог кримінального закону, можна визначити неповнолітнього обвинуваченого в кримінально-процесуальному плані як особу, якій на час здійснення нею злочину виповнилося чотирнадцять, але не виповнилося вісімнадцяти років, у зв'язку з чим вона не може самостійно в повному обсязі здійснювати свої процесуальні права (у тому числі і право на захист) і виконувати свої процесуальні обов'язки.

Також необхідно сказати про використання в КПК України терміну “особа, яка не досягла на час вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку” (ст.ст. 6, 7-3 КПК України), визначення якої в кримінально-правовій та кримінально-процесуальній літературі підпадає під поняття “малолітній”, поряд з іншими особами, що не досягли чотирнадцяти років². Закон в окрему категорію виділяє неповнолітніх “осіб у віці від одинадцяти років і до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність” (ст. 7-3 КПК України), стосовно яких у разі вчинення суспільно небезпечного діяння кримінальна справа підлягає закриттю із застосуванням примусових заходів медичного характеру.

Включивши в кримінально-процесуальний закон (ч. 2 ст. 432 КПК України) поняття неповнолітнього (як особи, яка на момент

¹ Необхідно звернути увагу на те, що поняття “дитина” і “підліток”, використані нами в роботі, слід вважати синонімами понять “неповнолітній”, “особа неповнолітнього”, “особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку”, оскільки вони містять загальну демографічну характеристику осіб певного віку.

² Більш детально див.: Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве [48].

провадження в кримінальній справі не досягла вісімнадцятирічного віку), законодавець встановив певну межу між неповнолітнім і повнолітнім, створивши тим самим автономну демографічну групу людей – носіїв специфічних прав і обов'язків. Потреба створення такої автономної групи диктується необхідністю спеціального правового захисту неповнолітнього, обумовленого особливими якостями підлітка, який вчинив злочин.

Визначальну роль у виокремленні неповнолітніх в особливу групу осіб, що можуть притягатися до кримінальної відповідальності, відіграють особливості їх психіки та інтелектуального рівня розвитку.

Більшість злочинів, вчинених неповнолітніми, має вікову мотиваційну специфіку; ці правопорушення відбуваються на підґрунті підвищеної емоційності, прагнення до самоствердження, наслідування авторитетів, статевого дозрівання, формування особистості, світогляду і т. п.

Найбільш складним переломним етапом людського життя є етап дорослішання, коли індивід 14–16 років вже не дитина, але ще й не дорослий. “Це вік “соціального імпринтингу” – підвищеної вразливості до всього того, що робить людину дорослою” [81, с. 465].

“Психологічне ламання перехідного віку, несформованість стійких моральних позицій, неправильне трактування багатьох явищ, висока схильність груповим впливам, імпульсивність, – відзначає М. І. Єнікєєв, – така поведінкова основа підліткового віку, яку не можна не враховувати в слідчо-судовій практиці” [81, с. 464].

З врахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітніх правопорушників Генеральна Асамблея ООН 29 листопада 1985 року (резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї) прийняла Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, відомі як “Пекінські правила” [162], які повинні бути враховані в законодавстві кожної

країни і застосовуватися як зразок при розслідуванні і розгляді в судах справ цієї категорії.

Мінімальні стандартні правила сформульовані таким чином, щоб вони могли застосовуватися в рамках різних правових систем і в той же час встановлювати деякі мінімальні стандарти в спілкуванні з неповнолітніми правопорушниками, зокрема, у сфері кримінального судочинства. Ці правила діють поряд з основними процесуальними гарантіями, передбаченими ст. 14 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права від 16 грудня 1966 року [158, с. 16], Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [158, с. 221], Правилами ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14 грудня 1990 року [175] та ін.

В українському законодавстві досудове розслідування і судовий розгляд кримінальних справ щодо неповнолітніх визначається як загальними правилами, так і спеціальними, що розширюють та доповнюють загальні правила в напрямку встановлення додаткових гарантій прав неповнолітнього. Всі вони закріплені в главі 15 КК України “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх”, а також у розділі 8 КПК України “Проведення в справах про злочини неповнолітніх”. Аналіз судової практики по справах даної категорії знаходить своє відображення в постановках Пленуму Верховного Суду України. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” говориться, що при розгляді справ про злочини неповнолітніх вони повинні дотримуватись визначених законом строків розгляду справ та неухильно забезпечувати виконання вимог матеріального і процесуального законів, якими врегульовано порядок, умови та підстави притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності і визначено гарантії їхніх прав та законних інтересів. [88, с. 75].

Захист неповнолітніх від необґрунтованої підозри або при-тягнення як обвинуваченого, справедливе вирішення справи з врахуванням особливостей неповнолітніх лежить в основі діяльнос-ті органів досудового розслідування і судового розгляду по даній категорії справ, що у свою чергу визначає специфіку предмета доказування по справах неповнолітніх (ст. 433 КПК України).

Особливу роль вивчення даних про особу неповнолітнього обвинуваченого при встановленні елементів доказування по справі відзначали в своїх роботах окремі вчені, які займалися цим питанням¹ [99, с. 24; 103, с. 600]. На важливість повного і всебіч-ного встановлення елементів предмета доказування в справах не-повнолітніх указано в п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповноліт-ніх”, відповідно до якого: “Встановивши під час судового розгляду справи, що органи досудового слідства належним чином не вико-нали вимог ст.433 КПК щодо обов’язку повно і всебічно з’ясувати перелічені в цій статті обставини, суд залежно від конкретних обставин справи своєю постановою, ухвалою повертає справу на додаткове розслідування (ст. 281 КПК України) або відповідно до ст. 232 КПК реагує на такий факт окремою постановою (ухвалою)” [88, с. 78–79].

Згідно зі статтею 433 КПК України, при проведенні досудо-вого розслідування і судового розгляду по кримінальній справі про злочин, здійснений неповнолітнім, поряд з доказуванням обставин, зазначених у статті 64 КПК України, встановлюються:

- 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження);
- 2) стан здоров’я та загального розвитку неповнолітнього.

При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього,

¹ Про значення фактичних даних про обставини, що характеризують осо-бу обвинуваченого, як елементу предмету доказування в кримінальних справах див.: Чича Р. П. Журнал Право і безпека.– 2006.– випуск 5’3. – с. 101–104[228].

не пов'язану з душевним захворюванням, має бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

3) характеристика особи неповнолітнього;

4) умови життя та виховання неповнолітнього;

5) обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього;

6) наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність.

Однак, якщо порівняти зміст ст. 64 КПК України, якою визначений перелік обставин, що підлягають доказуванню при провадженні по справам будь-якої категорії, і ст. 433 КПК України, то, як ми вже відзначали раніше, можна помітити, що в зазначеній статті лише конкретизуються вимоги по доказуванню окремих обставин предмета доказування і, в принципі, ніяких нових положень не міститься¹.

На наш погляд, вимоги про встановлення віку неповнолітнього, числа, місяця і року народження, стану здоров'я та загального розвитку й інших особливостей його особистості (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 433 КПК України) можна впевнено віднести до обставин, що характеризують особу обвинуваченого (п. 3 ст. 64 КПК України).

Установлення таких відомостей, як умови життя та виховання неповнолітнього, обставин, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність (п.п. 4, 5, 6 ч. 1 ст. 433 КПК України), ми вважаємо, можуть носити характер обставин, що характеризують особу обвинуваченого, оскільки могли залежно від обстановки вчинення злочину сприяти здійсненню злочину (ч. 3 ст. 64 КПК України).

¹ Аналогічну позицію займав Ю. І. Азаров [4, с. 27].

Тому слід визнати неточним формулювання закону, закріплені в ст. 433 КПК України: обставини з'ясовуються “крім обставин, зазначених у ст. 64 цього Кодексу” (ч.1 ст. 433 КПК України).

Разом з тим, як зазначає Ю. І. Азаров, було б не зовсім вірно особливості розслідування по справах неповнолітніх зводити лише до необхідності враховувати положення, що конкретно викладені в ст. 433 КПК України. Специфіка предмета доказування по цих справах може виявитися стосовно до будь-якої обставини, що підлягає доказуванню [4, с. 27]. Такий підхід, в цілому, необхідно вважати правильним.

Ряд особливих моментів, наприклад, пов'язаний з доказуванням винуватості або невинуватості неповнолітнього. Тут можна погодитися з думкою М. О. Карпенко, який слушно зауважує, що важливо мати на увазі, зокрема: а) значну розповсюдженість в основі антигромадської поведінки підлітків імпульсивних та ситуативних моментів; б) підвищений рівень факторів, які пов'язані з самоствердженням; в) визначальну роль групової інтеграції, яка впливає на мотивацію поведінки; г) важливість таких соціально-психологічних явищ, як навіювання та наслідування; д) значну різноманітність спонукань, що лежить в основі мотивації конкретних видів злочинної поведінки [99, с. 32].

Юридична література щодо вивчення особи неповнолітнього обвинуваченого містить різні судження про те, які саме обставини слід встановлювати при провадженні по кримінальних справах цієї категорії осіб [172, с. 6–7; 182, с. 19].

А. І. Долгова відносить до них дані про: поведінку підлітка з огляду на відповідність її вимогам вікових соціальних ролей, моралі та права; ситуації, у яких мало місце порушення офіційних норм; ступінь самостійності дій у таких ситуаціях; про мотиви і мету відповідних вчинків; особисте відношення до вчиненого; систему цінностей, моральних і правових поглядів, переконань, установок, які визначають поведінку й ін. “Зрозуміло, – пише А. І. Долгова, – важливо також знати, чи немає аномалій у стані

здоров'я неповнолітнього, ознак, що свідчать про його психічну неповноцінність, про затримку розумового розвитку, про особливості емоційної та вольової сфер і ін.” [70, с. 146].

Безсумнівно, що запропоновані А. І. Долговою відомості про особу неповнолітнього обвинуваченого дозволяють розкрити важливі сторони його особистості в ході розслідування справи та використати останні при прийнятті окремих процесуальних рішень. Разом з тим, вважається, що цей перелік даних про особу притягнутого до кримінальної відповідальності підлітка, зайво деталізований і дозволяє, в основному, зосередитися на вирішенні завдань, пов'язаних з виправленням і перевихованням цієї категорії осіб. Це не дивно з огляду на те, що А. І. Долгова є фаховим психологом.

На наш погляд, суттєве значення для правильного вирішення кримінальної справи та прийняття процесуальних рішень в ході розслідування мають й соціально-психологічні особливості підлітка, й відомості про його стан здоров'я, поведінку в минулому і про відношення до вчиненого. Хоча, звичайно, встановленням тільки цих властивостей неповнолітнього обвинуваченого вивчення його особи не вичерпується.

Більш кращою, як нам здається, є точка зору з даного питання Ю. І. Азарова, однак і вона потребує уточнення. Науковець пропонує всі відомості про особу неповнолітнього обвинуваченого, які слід встановлювати при провадженні по кримінальній справі, надати у вигляді двох груп: 1) дані, що характеризують його особистість, і 2) обставини, що відносяться до умов, в яких сформувалася особистість підлітка. До першої групи даних він пропонує віднести: відомості біографічного характеру (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік, місце народження, національність, рідна мова, освіта, рід занять, місце проживання, склад родини, залучення до заходів суспільного, дисциплінарного або адміністративного впливу, притягнення до кримінальної відповідальності, наявність або відсутність судимостей); дані виробничо-побутової

характеристики неповнолітнього (характеристики з місця навчання, роботи, проживання, характеристика громадських організацій); відомості про стан здоров'я і загального розвитку (дані про розумову відсталість, наявність захворювань, наявність фізичних або психічних вад, не пов'язаних із психічним захворюванням і т. п.); дані про відношення неповнолітнього обвинуваченого до вчиненого злочину, про поведінку його у процесі провадження по справі.

До другої групи відомостей Ю. І. Азаров відніс відомості про умови життя і виховання неповнолітнього; обставини, що негативно впливали на виховання підлітка; наявність дорослих осіб, які негативно впливають на формування особистості підлітка, або дорослих підбурювачів, або інших осіб, що втягли неповнолітнього в злочинну діяльність [4, с. 28].

На наш погляд, запропонована система обставин, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, дозволяє вирішити актуальні на стадії досудового розслідування завдання. Хоча, автор штучно виділяє з однорідної групи відомостей ті самі дані про особу. Наприклад, говорячи про необхідність одержання характеристик з місця проживання, навчання, роботи, автор окремо говорить про необхідність з'ясування наявності застосування до підлітка заходів суспільного і дисциплінарного впливу. Здається, що в цьому разі точніше було б говорити про встановлення виробничо-побутової характеристики підлітка, даними якої охоплюється і наявність заходів суспільного і дисциплінарного впливу.

В аспекті проблем, що тут досліджуються, інтерес представляє точка зору В. Г. Просвірніна, який пропонує систематизувати обставини, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, і на основі цього виділити два блоки: 1. Обставини, що визначають наявність або відсутність підстав кримінальної відповідальності неповнолітнього. 2. Обставини, що встановлюються для визначення неповнолітньому кримінального покарання або застосування примусових заходів виховного впливу.

До першого блоку він відносить:

- вік неповнолітнього обвинуваченого (число, місяць, рік народження);
- рівень психічного розвитку (зрілість психічних властивостей і станів особи, осудність, психічні аномалії, особливості психічних процесів);
- інтелектуальний розвиток особи (умови, що визначають розвиток інтелекту підлітка: сформованість світогляду, умови навчання, виховання, розвиток нервової системи, обсяг і швидкість розумових операцій; якості особистості неповнолітнього обвинуваченого, обумовлені розвитком його інтелекту);
- ступінь розвиненості вольових якостей особи (умови, що визначають розвиток вольових якостей особи): умови життя і виховання, наявність системи потреб, суспільно-значимих цінностей і цілей та ін.

До обставин другого блоку:

- зрілість емоцій неповнолітнього обвинуваченого:
 - а) умови, що визначають зрілість емоційної сфери підлітка;
 - б) емоційні якості особистості, обумовлені її зрілістю: моральні почуття (боргу, совісті, честі), естетичні почуття, інтелектуальні почуття, врівноваженість, збудливість;
- обставини, що визначають соціалізацію неповнолітнього обвинуваченого:
 - а) умови, що визначають ступінь соціалізації його особи;
 - б) якості особистості, обумовлені зрілістю її соціалізації;
- обставини, що визначають характер особи:
 - а) фактори, що обумовлюють розвиток характеру: темперамент, спрямованість особи, соціальне оточення і включеність у соціум (взаємовідносини з іншими людьми, відношення до справи, до власності, до себе самого), потреби, установки особи, інтереси, бажання, мотиви поведінки, обумовлені умовами життя, виховання та ін.);

б) якості особи, обумовлені рисами і особливостями характеру;

– обставини, що впливають на ступінь і характер кримінальної відповідальності:

а) обставини, що пом'якшують покарання: умови життя родини, спосіб життя, результат фізичного або психічного примусу, наявність дорослих підбурювачів, протиправність або аморальність поведінки потерпілого, надання допомоги потерпілому, загладження заподіяної злочином шкоди, правомірна поведінка після вчинення злочину, стан здоров'я;

б) обставини, що обтяжують покарання: національна, расова, релігійна ненависть або ворожнеча, особлива жорстокість, помста за правомірну поведінку [182, с. 29–33].

Надана В.Г. Просвірніним класифікація, як ми вже вказували, в плані дослідження має інтерес, але громіздка, складна, містить елементи, які часто повторюються в розділах запропонованої системи, насичена психологічними та соціологічними термінами, як здаються здебільшого незрозумілими значній кількості слідчих. Тому дана класифікація навряд чи буде використовуватися в практичній діяльності. Як бачиться проблема вивчення особи обвинуваченого не може охопити всі, наведені Просвірніним, властивості і якості особи. Це практично неможливо і недоцільно. Необхідно виробити таку систему обставин, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, яка б найбільш лаконічно і повно давала можливість по кожній кримінальній справі всебічно досліджувати особу неповнолітнього з метою реалізації завдань кримінального судочинства.

Таким чином, дослідження змісту ст. 433 КПК України приводить до висновку про те, що не існує спеціального предмета доказування по кримінальних справах у відношенні неповнолітніх. Можна говорити лише про деякі його особливості, пов'язані з віковими ознаками суб'єкта злочину та визначаючі індивідуалізацію

відповідальності та покарання неповнолітнього правопорушника. Це підтверджується і точкою зору Н. С. Манової [155, с. 6,12].

Нею запропоновано три групи обставин, що підлягають встановленню в рамках предмета доказування по справах неповнолітніх, що визначають його особливості: 1) обставини, що характеризують особу підлітка; 2) наявність дорослих підбурювачів й інших осіб, які втягнули його в злочинну діяльність; 3) причини і умови, що сприяли вчиненню злочину [155, с. 13].

Деталізуючи обставини, що характеризують особу неповнолітнього обвинуваченого, Н. С. Манова пропонує за основне прийняти моральне формування особи неповнолітнього, яке обумовлено несприятливими обставинами: важкою обстановкою в родині, зловживання алкоголем батьками і т. п., “коли неповнолітній потрапляє під негативний вплив і нормальна поведінка стає для нього проблемною”, що обов’язково повинно враховуватися судом при визначенні ступеня вини і відповідальності підлітка за вчинене. Несприятливі обставини вона пропонує розглядати як “соціальну безвинність” і вважає, що підхід до вирішенні питання про притягнення підлітка до кримінальної відповідальності та призначення йому покарання при подібних умовах повинен бути іншим. “Неуважність практичних працівників до встановлення таких обставин, нерозуміння їх ролі в індивідуалізації відповідальності і покарання підлітків є однією із причин рідкого застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх правопорушників” [155, с. 14]. Ця проблема не втратила актуальності і в наш час.

При розгляді безпосереднього використання даних про особу неповнолітнього обвинуваченого в процесуальних рішеннях слідчого, на нашу думку, необхідно звертати увагу на кожний елемент як окремо, так і з врахуванням у сукупності з іншими даними. Наприклад, вік неповнолітнього, відіграючи ключове значення, встановлюється та враховується у всіх кримінальних справах з участю неповнолітнього обвинуваченого. Тому важливо своєчасно

та достовірно встановити і підтвердити ці персонографічні дані. Вік неповнолітнього повинен бути встановлений за документами про народження. У першу чергу мова йде про свідоцтво про народження, паспорт, виписку із Книги реєстрації актів громадянського стану, довідку форми № 1 паспортного відділення. Документи про вік неповнолітнього мають бути приєднані до справи в оригіналі або копії [60, с. 208].

У разі неможливості встановлення віку неповнолітнього обвинуваченого (неможливості одержати потрібні документи або їх копії) відповідно до вимог п. 5 ст. 76 КПК України обов'язково призначається судово-медична експертиза. Непризначення такої експертизи означає неповноту слідства і тягне за собою повернення справи на додаткове розслідування. У п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 11.02.2005 року зазначено, що досудове слідство визнається неповним, якщо під час його провадження всупереч вимогам статей 22 і 64 КПК України не були досліджені або були поверхово чи однобічно досліджені обставини, які мають істотне значення для правильного вирішення справи (не були допитані певні особи; не витребувані й не досліджені документи, речові та інші докази для підтвердження чи спростування таких обставин; не досліджені обставини, зазначені в ухвалі суду, який повернув справу на додаткове розслідування, коли необхідність дослідження тієї чи іншої з них випливала з нових даних, установлених при судовому розгляді; не були з'ясовані з достатньою повнотою дані про особу обвинуваченого тощо) [88, с. 498].

Як нам представляється, при вивченні особи неповнолітнього обвинуваченого повинні застосовуватися *такі правила*:

– Вивчення особи неповнолітнього необхідно проводити як за період, що передував вчиненню злочину, так і після нього, тому що властивості особи, взаємодіючи із середовищем, постійно перебувають у динаміці, змінюються під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин;

– Усі якості особи неповнолітнього повинні встановлюватися в комплексі, невідривно одна від одної, оскільки являють собою системну цілісність взаємодіючих між собою властивостей;

– По кожній кримінальній справі особа неповнолітнього обвинуваченого повинна бути ретельно вивчена з метою правильного застосування до нього заходу виховного впливу або покарання.

Висновки до розділу 3

1. Пропонуємо доповнити перелік даних, що підлягають встановленню під час обрання запобіжного заходу, відомостями про наявність судимостей у особи та перебування її в статусі підозрюваного або обвинуваченого в інших кримінальних справах. Це дозволить ретельно обґрунтувати взяття особи під варту та не зашкодити інтересам слідства, обравши більш м'який запобіжний захід. Таким чином, на нашу думку, коло обставин, що встановлюються при обранні запобіжного заходу, можна визначити таким чином, у порядку пріоритетності: 1) вік особи; 2) сімейний стан; 3) місце проживання; 4) наявність судимостей та фактів порушення стосовно особи кримінальних справ, перебування в статусі обвинуваченого (підозрюваного); 5) вид злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа, його предмет і характер; 6) стан здоров'я; 7) зайнятість особи, її професія і навички; 8) матеріальний стан особи та сім'ї; 9) освіта обвинуваченого; 10) інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Такий поділ дозволить більш ретельно та повно реалізувати фактичні дані про особу обвинуваченого при прийнятті процесуального рішення про обрання запобіжного заходу.

2. Розглядаючи питання особливостей використання даних про особу обвинуваченого, який страждає на фізичні або психічні

вади, що не виключають осудність, вважаємо за необхідне відзначити таке:

Фізичні вади обвинуваченого можна визначити як ті чи інші дефекти організму людини, що обмежують можливість сприйняття, запам'ятовування та відтворення ним інформації про обставини, що мають значення для провадження по кримінальній справі, а також що ускладнюють реалізацію його процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, а психічні вади обвинуваченого – як тимчасові або хронічні розлади психіки, що порушують здатність сприйняття, розуміння, запам'ятовування і використання інформації, яка має значення для правильного вирішення справи, реалізації його процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

3. Вважаємо, що законодавець повинен надати можливість учасникові слідчої дії клопотати про участь конкретного спеціаліста при проведенні слідчої дії. Підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, свідок, представник і законні представники повинні мати право заявляти клопотання про запрошення фахівця в певній області спеціальних знань. На наш погляд, необхідно доповнити статтю 128-1 КПК України частиною 6 такого змісту: “При вирішенні питання про можливість проведення слідчих дій за участю особи, яка має фізичні або психічні вади, особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд мають право одержати по даному питанню пояснення спеціаліста”.

4. При провадженні по кримінальній справі особлива увага особи, яка проводить розслідування, повинна бути звернена на встановлення трьох груп обставин, що характеризують особу обвинуваченого, яка страждає фізичними або психічними вадами. Це: а) персонографічні параметри про обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, освіта, місце проживання); б) обставини, які необхідно встановити у зв'язку з доведенням наявності в особи фізичних або психічних недоліків, а також те, що дані вади перешкоджають йому самостійно реалізувати своє

право на захист; в) обставини, що свідчать про відношення обвинуваченого до вчиненого і про його поведінку у ході провадження у справі.

5. Наявність в особі навіть явних ознак фізичних недоліків має бути відповідним чином засвідчена, а в матеріалах кримінальної справи повинні міститися докази цієї вади.

6. Обов'язкова участь захисника має бути забезпечена особам, які страждають будь-яким фізичними або психічними вадами, незалежно від того, чи можуть вони самостійно здійснювати своє право на захист. Сам факт наявності зазначених дефектів особи обвинуваченого повинен мати наслідком обов'язкову участь захисника.

7. Висновок фахівця необхідний слідчому при вирішенні питання про можливість проведення слідчих дій з особами, які мають фізичні або психічні вади.

8. По кожній кримінальній справі особа неповнолітнього обвинуваченого повинна бути ретельно вивчена з метою правильного застосування до нього або заходу виховного впливу, або заходу покарання.

Установлення таких відомостей, як умови життя та виховання неповнолітнього, обставин, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність (п.п. 4, 5, 6 ч. 1 ст. 433 КПК України), ми вважаємо, можуть носити характер обставин, що характеризують особу обвинуваченого, оскільки могли залежно від обстановки сприяти вчиненню злочину (ч. 3 ст. 64 КПК України).

У зв'язку з цим слід визнати неточним формулювання закону, закріплені в ст. 433 КПК України: обставини з'ясовуються "крім обставин, зазначених у ст. 64 цього Кодексу" (ч. 1 ст. 433 КПК України).

9. Як нам здається, при вивченні особи неповнолітнього обвинуваченого повинні застосовуватися *такі правила*:

– вивчення особи неповнолітнього необхідно проводити як за період, що передував здійсненню злочину, так і після нього, тому що властивості особи, взаємодіючи із середовищем, постійно перебувають у динаміці, змінюються під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин;

– усі якості особи неповнолітнього мають встановлюватися в комплексі, невідривно одна від одної, оскільки являють собою системну цілісність взаємодіючих між собою властивостей;

– по кожній кримінальній справі особа неповнолітнього обвинуваченого повинна бути ретельно вивчена з метою правильного застосування до неї або заходу виховного впливу, або заходу покарання.

ВИСНОВКИ

Реалізація даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, у процесуальних рішеннях слідчого є важливою складовою його діяльності, адже по кожній кримінальній справі орган досудового слідства приймає велику кількість рішень, значна частина яких пов'язана так чи інакше з обвинуваченим. Тому пізнання особи обвинуваченого набуває для суб'єкта розслідування величезного значення.

У монографії здійснено узагальнення положень і пропозицій, які мають теоретичне та практичне значення для вдосконалення процесу реалізації фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, у процесуальних рішеннях слідчого, зокрема:

1. Поняття “людина” – “особистість” – “особа” співвідносяться між собою таким чином: “людина” є найбільш широким, “особистість” містить у собі соціальне, філософське навантаження,

а “особа” найчастіше використовується у правовій літературі, законодавстві. У цілому дані поняття є тотожними. Особистість – це людина, яка піднялася до певного рівня відносин із суспільством. Особистість – не просто результат біологічного дозрівання або відображення специфічних умов життя, але й суб’єкт активної взаємодії із середовищем, у процесі якого індивід поступово здобуває особистісні риси.

2. Поняття “особа обвинуваченого” (підозрюваного, підсудного, засудженого) відрізняється від поняття “обвинувачений” тому, що має якісно іншу характеристику названих суб’єктів. Розгляд зазначених понять у комбінації з терміном “особа” надає їм іншого змісту – наділяє індивідуальністю, тобто конкретизує.

3. Вивчення особи, яка вчинила злочин, розпочинається задовго до появи в кримінальній справі суб’єкта кримінального процесу – обвинуваченого (підозрюваного). Тому у відповідній галузі науки необхідно розширити коло суб’єктів саме *особою, яка підозрюється у вчиненні злочину*, яка існуватиме (а фактично й вже існує) на стадії порушення кримінальної справи та на перших етапах стадії досудового розгляду.

4. Поняття “особа обвинуваченого” є більш широким, ніж поняття “суб’єкт злочину”. “Суб’єкт злочину” – виключно правове поняття і характеризується всього двома ознаками - певним віком і станом осудності (ст. 18 КК України). Зміст та цільове призначення даного поняття обмежене тим, що зазначені ознаки виступають як необхідна умова кримінальної відповідальності. До поняття особи обвинуваченого включаються його особливості, риси, погляди і т. п.

5. Без з’ясування й аналізу інформації про особу, яка притягується до кримінальної відповідальності, не можна успішно виконати завдання кримінального судочинства, визначити ступінь суспільної небезпеки та кримінального покарання особи, яка вчинила злочинне діяння.

6. Незважаючи на те, що вимоги закону про необхідність встановлення даних про особу обвинуваченого містяться в різних нормах, ці обставини перебувають між собою в тісному взаємозв'язку. Він проявляється в тому, що встановлення обставин, які характеризують особу обвинуваченого, проводяться в рамках предмета доказування по кримінальній справі.

7. Дослідивши існуючі у науці кримінального процесу класифікації щодо даних, які характеризують особу обвинуваченого, запропоновано такий її варіант в аспекті теми монографії:

– дані, які дозволяють правильно обрати форму досудового розслідування: а) дані відносно осіб, які вчинили заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або обмеженої осудності, а також про злочини осіб, які вчинили його у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку; б) відомості про те, що обвинувачений є неповнолітнім; в) відомості про фізичні чи психічні вади, внаслідок яких обвинувачений не може самостійно здійснювати своє право на захист; г) дані про особу, яка не володіє мовою, на якій ведеться провадження по кримінальній справі;

– дані про особу обвинуваченого, що враховуються при застосуванні заходів примусу, зокрема, при обранні у відношенні до нього запобіжного заходу;

– дані про особу обвинуваченого, що впливають на класифікацію вчиненого злочину.

Надана класифікація носить прикладний характер й дозволить слідчому більш якісно збирати інформацію про особу обвинуваченого та використовувати її при прийнятті процесуальних рішень.

8. Недоцільно введення в КПК (як пропонують деякі вчені) спеціальної норми, котра визначала та конкретизувала б коло обставин про особу обвинуваченого, які підлягають обов'язковому встановленню в кримінальній справі, по-перше, тому, що виникатиме логічна необхідність конкретизувати кожен елемент предмета доказування, що призведе до “розтягування” цієї норми на де-

кілька статей КПК. По-друге, слідчі не будуть мати можливості закінчити кримінальну справу, якщо у належному (передбаченому законом) обсязі не встановлять всіх обставин про особу обвинуваченого. Таким чином, дані положення необхідно розмістити у додатках до КПК України, де вони будуть мати вигляд методичних рекомендацій.

9. Способами встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є: а) слідчі дії; б) вивчення отриманих документів, що відображають дані про особу обвинуваченого; в) вивчення слідчим матеріалів за результатами оперативно-розшукових заходів.

10. Діяльність слідчого зі збору інформації щодо особи обвинуваченого слід розподіляти на такі етапи: *загальноорієнтуєчий*, на якому встановлюються установчі параметри (це, так би мовити, підготовчий етап); *суспільно-характеризуючий*, куди входять діяльність слідчого по вивченню властивостей, що розкривають суспільну характеристику й соціальну спрямованість особи в різних сферах життєдіяльності, й що вказують на суспільну небезпеку обвинуваченого, його відношення до вчиненого і поведінку в процесі провадження по справі; *внутрішньо-характеризуючий*, тобто такий, на якому вивчаються соціально-психологічні, психічні, моральні риси й властивості та дані, що розкривають фізичні (біологічні) характеристики особи (стать, вік, фізичні й фізіологічні особливості, стан здоров'я).

Уявлення слідчим названих етапів надасть можливість більш якісно та диференційовано виконувати роботу щодо вивчення особи обвинуваченого, систематизувати отримані дані, уникати накопичення у кримінальній справі непотрібних документів й у майбутньому ефективно реалізувати фактичні дані про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, у своїх процесуальних рішеннях.

11. Дані про особу обвинуваченого необхідно фіксувати у бланку-довідці про особу обвинуваченого (*див. зразок - додаток*)

з подальшим її направленням до суду, а потім – адміністрації установи департаменту виконання покарань. Вважається, що в цьому документі мають міститися і такі відомості про обвинуваченого, які не знайшли свого відображення в процесуальних документах (наприклад, відомості про позитивні і негативні риси характеру особи, її схильності, особисті зв'язки і взаємини з оточуючими людьми, членами родини, близькими). Таке логічне завершення поетапної роботи слідчого створюватиме у майбутньому зручність при вивченні кримінальної справи прокурором та судом.

12. Під вивченням особи обвинуваченого слід розуміти кримінально-процесуальну діяльність слідчого, спрямовану на встановлення необхідних для досягнення цілей кримінального судочинства обставин про особу обвинуваченого, які мають значення для прийняття своєчасних процесуальних рішень у кримінальній справі, правильної кваліфікації діяння, забезпечення точного дотримання процесуального порядку досудового розслідування і судового розгляду, встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, а також вибору і використання найбільш ефективних профілактичних заходів.

13. Існують процесуальні рішення, тактичні рішення та процесуальні рішення з тактичним змістом. В останньому випадку тактичне рішення, будучи оформленим у формі конкретного процесуального рішення, не тільки не втрачає свого тактичного змісту (тактичного характеру), але і набуває нових, юридично значимих властивостей (здатність викликати певні юридичні наслідки, обов'язковість, можливість оскарження і скасування рішення у встановленому законом порядку). Підставами для прийняття обох видів рішень будуть однакові докази, отримані в ході розслідування. А основна відмінність використання таких даних буде полягати в тому, що при прийнятті тактичних рішень слідчий вільний у їх виборі та використанні і керується в цьому процесі тільки власним переконанням та конкретною слідчою ситуацією, а процесуальні рішення вимагають вивчення та врахування окремих їх видів, на-

приклад, даних про особу обвинуваченого, згідно з вимогами закону, та їх відображення у відповідних процесуальних документах.

14. Традиційно структуру процесуального рішення, як одного з видів управлінських рішень, представляють двостадійною. Така структура передбачає етап доказування (встановлення фактичних обставин) та етап безпосереднього правозастосування, заснований на встановлених фактичних обставинах та юридичних нормах. Такий підхід відображає сутність процесу прийняття процесуальних рішень. Існує певна умовність такого поділу, що обумовлено безперервністю процесу звернення до фактів, як джерела інформації та юридичних норм.

15. Як одну з підстав для класифікації діяльності слідчого, пов'язану з прийняттям процесуальних рішень, доцільно обирати *ступінь та обов'язковість використання фактичних даних про особу обвинуваченого*. За вказаним критерієм запропоновано таку класифікацію процесуальних рішень: *рішення, що потребують встановлення загальних відомостей про особу обвинуваченого; рішення, що потребують обов'язкового встановлення окремих даних про особу обвинуваченого; рішення, що вимагають встановлення чіткого переліку даних про особу обвинуваченого*.

Така класифікація дозволить більш повно відобразити структуру системи процесуальних рішень в кримінальному судочинстві та краще зрозуміти механізм і принципи їх прийняття.

16. Між інститутом процесуальних рішень та вивченням даних, що характеризують особу обвинуваченого, існує нерозривний взаємозв'язок, причому особливою є роль цих даних у прийнятті процесуальних рішень про обрання запобіжних заходів; у кримінальних справах, де обвинуваченим є неповнолітня особа; при застосуванні примусових заходів медичного характеру.

17. Коло обставин, що встановлюються при обранні запобіжного заходу, слід визначити в порядку пріоритетності таким чином: вік особи, сімейний стан, місце проживання, наявність судимостей та фактів порушення щодо особи кримінальних справ, пе-

ребування в статусі обвинуваченого (підозрюваного); тяжкість злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа, його предмет і характер; стан здоров'я, зайнятість особи, її професія і навички; матеріальний стан особи та сім'ї; освіта обвинуваченого, інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Такий поділ дозволить більш ретельно та повно реалізувати фактичні дані про особу обвинуваченого при прийнятті процесуального рішення про обрання запобіжного заходу.

18. Фізичні вади обвинуваченого можна визначити як ті чи інші дефекти організму людини, що обмежують можливість сприйняття, запам'ятовування та відтворення нею інформації про обставини, які мають значення для провадження в кримінальній справі; а також як ті, що ускладнюють реалізацію її процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків. Психічні вади обвинуваченого слід визначати як тимчасові або хронічні розлади психіки, що порушують здатність сприйняття, розуміння, запам'ятовування і використання інформації, яка має значення для правильного вирішення справи, реалізації його процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

19. Вимоги про встановлення віку неповнолітнього, числа, місяця і року народження, стану здоров'я та загального розвитку й інших особливостей його особистості (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 433 КПК України) можна впевнено віднести до обставин, що характеризують особу обвинуваченого (п. 3 ст. 64 КПК України).

Установлення таких відомостей, як умови життя та виховання неповнолітнього, обставин, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність (п.п. 4, 5, 6 ч. 1 ст. 433 КПК України), можуть носити характер обставин, що характеризують особу обвинуваченого, оскільки могли залежно від обстановки вчинення злочину сприяти вчиненню злочину (ч. 3 ст. 64 КПК України).

У зв'язку з цим слід визнати неточним формулювання закону, закріплені в ст. 433 КПК України: обставини з'ясовуються “крім обставин, зазначених у ст. 64 цього Кодексу” (ч. 1 ст. 433 КПК України).

20. Дослідження змісту ст. 433 КПК України приводить до висновку про те, що не існує спеціального предмета доказування по кримінальних справах у відношенні неповнолітніх. Можна говорити лише про деякі його особливості, пов'язані з віковими ознаками суб'єкта злочину і визначаючі індивідуалізацію відповідальності та покарання неповнолітнього правопорушника.

21. При вивченні особи неповнолітнього обвинуваченого мають застосовуватися такі правила: вивчення особи неповнолітнього необхідно проводити як за період, що передував вчиненню злочину, так і після нього, тому що властивості особи, взаємодіючи із середовищем, постійно перебувають у динаміці, змінюються під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин; усі якості особи неповнолітнього мають встановлюватися в комплексі, невідривно одна від одної, оскільки являють собою системну цілісність взаємодіючих між собою властивостей; по кожній кримінальній справі особа неповнолітнього обвинуваченого повинна бути ретельно вивчена з метою правильного застосування до неї заходу виховного впливу або заходу покарання.

22. Наявність в особі навіть явних ознак фізичних недоліків має бути відповідним чином засвідчена, а в матеріалах кримінальної справи повинні міститися докази цієї вади.

23. Низка норм КПК України має безпосереднє відношення до діяльності слідчого, пов'язаної з реалізацією фактичних даних, що характеризують особу обвинуваченого, тому потребує певних уточнень, доповнень та змін, які полягають у такому:

Враховуючи важливість однакового застосування термінології в кримінальному законі, п. 2 ч. 1 ст. 94 КПК України викласти у такій редакції: “повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали особу, що підозрюється

у вчиненні злочину на місці або з поличним”, а відповідно ст. 98-1 КПК України у такій редакції: “У разі, коли кримінальну справу порушено щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, прокурор (суддя) вправі прийняти рішення про заборону такій особі виїжджати за межі України до закінчення досудового розслідування чи судового розгляду, про що виносить мотивовану постанову (ухвалу)”.

Доповнити чинний КПК України статтею 64-1, під назвою: “Обставини, що характеризують особу обвинуваченого та підлягають доказуванню в кримінальній справі”, яка складатиметься з однієї частини такого змісту: “При провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи в суді підлягають доказуванню: 1) персонографічні дані; 2) дані суспільного та соціально-побутового характеру; 3) дані про антисоціальну поведінку та факти злочинної діяльності; 4) дані про стан здоров’я та психологічні якості; 5) інші дані, що необхідні для ефективного розслідування злочину, встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину та призначення покарання”.

Доповнити статтю 128-1 КПК України частиною 6 такого змісту: “При вирішенні питання про можливість проведення слідчих дій за участю особи, яка має фізичні або психічні вади, особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд має право одержати з даного питання пояснення спеціаліста”.

Статтю 150 КПК України “Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу” викласти в такій редакції: “При вирішенні питання про застосування запобіжного заходу крім обставин, зазначених у статті 148 цього Кодексу, враховуються вік особи, сімейний стан, місце проживання, наявність судимостей, фактів порушення щодо особи кримінальних справ, перебування в статусі обвинуваченого (підозрюваного), тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа, стан здоров’я, зайнятість особи та її професія, матеріальний стан особи і сім’ї, освіта та інші обставини, що її характеризують”.

Доповнити чинний КПК України статтею 417-1 під назвою: “Обставини, що підлягають доказуванню” такого змісту: “При провадженні досудового слідства підлягає доказуванню таке: 1) час, місце, спосіб і інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння; 2) чи вчинено суспільно небезпечне діяння даною особою; 3) поведінка особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до вчинення і після; 4) наявність у даної особи психічної хвороби в минулому і на момент вчинення суспільно небезпечного діяння, її характер; 5) характер і розмір збитків, заподіяних суспільно небезпечним діянням; 6) чи пов’язана психічна хвороба з небезпекою для особи або інших осіб чи можливістю спричинення суттєвої шкоди”.

ДОДАТОК

Бланк – довідка про дані, що характеризують особу обвинуваченого

Кримінальна справа № _____ по обвинуваченню
_____ (П.І.Б., дата народження)
у вчиненні злочину передбаченого ст. _____ КК України.

Кримінальна справа порушена « ____ » _____ 20__ року.

Особу затримано в порядку ст. 115 КПК України
« ____ » _____ 20__ року.

Особі пред'явлено обвинувачення « ____ » _____
20__ року.

У відношенні обвинуваченого обрано запобіжний захід

« ____ » _____ 20__ року.

Обставини справи:

Рішення прийняте у справі:

- установчі параметри про особу обвинуваченого:
прізвище, ім'я, по батькові, дата й рік народження, місце наро-
дження, місце постійного проживання, громадянство, національ-
ність, сімейний стан, рід занять або посада, відношення до війсь-
кової служби, наявність військових та інших спеціальних, почес-
них звань, а також орденів і медалей;

- властивості, що розкривають суспільну характеристику й соціальну спрямованість особи в різних сферах життєдіяльності: суспільно-виробнича (навчальна) характеристика, дані про суспільно-політичну діяльність, сімейно-побутові дані, відомості про поведінку, коло знайомств, спосіб життя, захоплення та ін.;

- властивості, що вказують на суспільну небезпеку обвинуваченого, відношення його до вчиненого і поведінку в процесі провадження по справі:

відомості про судимості, факти кримінального переслідування, притягнення до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, поведінка в ході розслідування, обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність та ін.;

- соціально-психологічні, психічні і моральні риси та властивості:

релігійні та соціальні погляди, світогляд, життєві цінності, мотиви поведінки, пам'ять, мислення, здатність до адаптації, вольові якості, самооцінка, відомості про психічне здоров'я (психіку) особи;

- дані, що розкривають фізичні (біологічні) характеристики особи (стать, вік, фізичні й фізіологічні особливості):

фізичні вади, хронічні захворювання, медичні протипоказання, інвалідність (вид та група), стан здоров'я, дані про фізичний розвиток, висновки спеціалістів або експертів та ін.;

Слідчий _____

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдюков М. Г. Судебное решение [Текст] / М.Г. Авдюков – Москва: Юридическая литература, 1959. – 135 с.
2. Аверьянова Т. В. Криминалистика. Учебник для вузов [Текст] /Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. Под ред. Р. С. Белкина. – М.: Норма, 2000. – 990 с.
3. Агафонов А. Личность как объект уголовно-правовой охраны [Текст] / А. Агафонов // Уголовное право. – 2004. – № 2. – с. 6.
4. Азаров Ю. И. Деятельность следователя органов внутренних дел по доказыванию обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого. Учебное пособие [Текст] / Ю. И. Азаров – Киев: НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР, 1991.– 80 с.
5. Азаров Ю. І. Доказування обставин, що характеризують обвинувачених, які мають фізичні або психічні вади [Текст] / Ю. І. Азаров // Радянське право. – 1990. – №6. – с. 67–68.
6. Азаров Ю. І. Оцінка доказів, що характеризують особу, при закритті кримінальної справи з nereабілітуючих підстав [Текст] / Ю.І. Азаров // Радянське право. – 1986. – №12. – с. 58–61.
7. Аксенов Р. Г. Изучение личности подозреваемого в процессе расследования преступлений [Текст] / Р. Г. Аксенов, Л. Ю. Аксенова, М. В. Бондарева – Омск: Из-во Омская Академия МВД России, 2003. – 127 с.
8. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса [Текст] / С. А. Альперт. – Х.: НЮАУ им.. Я. Мудрого, 1997. – 60 с.
9. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у І півріччі 2010 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0>

/DB726E471CF? OpenDocument&CollapseView&RestrictTo Category.

10. Антонян Ю. М. Личность преступника. Криминологическое психологическое исследование [Текст] / Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов. – М.: Норма. Инфра-М, 2010. – 368 с.
11. Аршавский Д. Г. Изучение личности на предварительном следствии [Текст] / Д. Г. Аршавский, Ф. В. Глазырин // Материалы теоретической конференции по проблемам советской криминологии. – Свердловск, 1969. – с. 30 – 37.
12. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования [Текст] / А. Г. Асмолов. – Ленинград: Из-во ЛГУ, 1984. –104 с.
13. Ахмедшин Р. Л. Изучение личности преступника в методике расследования преступлений [Текст] / Р. Л. Ахмедшин. – Томск: Из-во ТГУ, 2000. – 235 с.
14. Багаутдинов Ф. Изучение личности обвиняемого [Текст] / Ф. Багаутдинов // Законность. – 2001. – № 1. – с. 20 – 23.
15. Бандурка А. М. Реформирование уголовно-процессуального законодательства Украины [Текст] / А. М. Бандурка. – Наше право / Our law. – 2005. – № 3. – С. 9–19.
16. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I [Текст]: підручник / О. М. Бандурка. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту. внутр. справ, 2002. – 336 с.
17. Бекешина И. Э. Структура личности [Текст] / И. Э. Бекешина. – Киев: Наукова думка, 1986. –197с.
18. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве [Текст] / А. Р. Белкин. – Москва: „Норма”, 2005. – 525 с.
19. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия [Текст] / Р. С. Белкин. – М.: Из-во БЕК, 1997. – 342 с.
20. Белкин Р. С. Курс криминалистики в 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации [Текст] / Р. С. Белкин – М.: Юрист, 1997. –480 с.

21. Белкин Р. С. Перспективы исследования проблемы следственной ситуации [Текст] / Р. С. Белкин // Следственная ситуация. – Москва. – 1985. – с. 3–6.
22. Берназ В. Д. Психологічна характеристика найважливіших факторів процесів, що впливають на прийняття та реалізацію тактичних рішень у перебігу слідчої діяльності [Текст] / В. Д. Берназ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – с. 124–127.
23. Берназ В. Д. Рішення слідчого (кримінальний, процесуальний та психологічний аспекти) [Текст] / В. Д. Берназ, С. М. Смоков. – Одеса: Вид-во ОНУВС, 2005. – 152 с.
24. Берназ В. Д. Тактичне рішення слідчого в умовах протидії розслідуванню: криміналістичні та психологічні проблеми дослідження [Текст] / В. Д. Берназ // Право і безпека. – 2004. – Т. 3. – № 1. – С. 45–48.
25. Бехтерев Ю. Ю. Изучение личности заключенного [Текст] / Ю. Ю. Бехтерев. – Москва: Из-во НКВД, 1928. – 72 с.
26. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого [Текст] / П. Д. Біленчук. – Київ: „Атіка”, 1999. – 350 с.
27. Божьев В .П. Избранные труды [Текст] / В. П. Божьев. – М.:Из-во Юрайт, 2010. – 715 с.
28. Бойков А. Д. Уголовноправовое значение обстоятельств, характеризующих личность виновного [Текст] /А. Д. Бойков // Правоведение. -1971. – № 1. – с. 89 – 96.
29. Борзенков Г. Н. Учет судом данных о личности виновного [Текст] / Г. Н. Борзенков, З. А. Вышинская, Ю. Б. Мельникова // Эффективность применения уголовного закона. – М.: Юрид. лит., 1973. – с.97 – 117.
30. Бочаров Д. Поняття „фактичні дані” у теорії доказування: проблеми, тлумачення [Текст] / Д. Бочаров // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2 (14). – с. 29–32.

31. Будко В. В. Философия науки [Текст]: учебное пособие / В. В. Будко. – Харьков: Консум, 2005. – 268 с.
32. Бузынова С. Изучение судом личности подсудимого [Текст] / С. Бузынова // Советская юстиция. – 1969. – №8. – с.14–15.
33. Бурлаков В. Н. Уголовное право и личность преступника [Текст] / В. Н. Бурлаков. – СПб.: Из-во СПб ГУ, 2006. – 240 с.
34. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
35. Быков В. М. Тактическое решение следователя [Текст] / В. М. Быков // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституц. прав граждан: Сборник научных трудов. – Калинин: Юридическая литература, 1980. – с.77–83.
36. Вандышев В. В. Уголовный процесс [Текст]: Курс лекций / В. В. Вандышев — СПб.: Питер, 2002. — 528 с.
37. Васильев В. Л. Юридическая психология [Текст] / В. Л. Васильев. – СПб.: Питер, 2009. – 608 с.
38. Ведерников Н. Т. Изучение личности преступника в процессе расследования [Текст] / Н. Т. Ведерников. – Томск: Изд-во ТГУ, 1968. – 84 с.
39. Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого и подсудимого: понятие, предмет, методика изучения [Текст] / Н. Т. Ведерников. – Томск: Из-во ТГУ, 1978. – 173 с.
40. Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого как объект изучения на предварительном следствии [Текст] / Н. Т. Ведерников // Актуальные вопросы борьбы с преступностью. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1990. – с. 98–105.
41. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете доказывания по уголовному делу [Текст] / Н. Т. Ведерников // Государство и право. – 2003. – №6. – с. 49.
42. Ведерников Н. Т. Роль прокурора и адвоката в изучении личности подсудимого [Текст] / Н. Т. Ведерников,

- В. С. Танцеров // Проблемы борьбы с рецидивной преступностью. – Томск: ТГУ, 1978. – с. 63–67.
43. Велиев С. А. Личность виновного и ее исследование при назначении наказания [Текст] / С. А. Велиев // Правоведение. – 2002. – № 4 (243). – с. 153 – 165.
44. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. – К.: Видавництво "Дніпро", 2009. – 1332 с.
45. Вісник Верховного Суду України [Текст]: офіційне науково-практичне видання / Верховний Суд України. – Київ, 2003. – №3.
46. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах [Текст] / Л. Е. Владимиров. – Тула: Автограф, 2000. – 464 с.
47. Галаган А. И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми [Текст]: учеб.-практ. пособ. / А. И. Галаган. – К.: КВШ МВД СССР, 1986. – 84 с.
48. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве [Текст] / О. Х. Галимов. – СПб.: Питер, 2001. – 224 с.
49. Гаухман Л. Д. Деятельность следователя органов внутренних дел по изучению личности обвиняемого [Текст] / Л. Д. Гаухман, Н. Н. Кипман. -М.: МВД СССР. Всесоюзный научно-исследовательский институт, 1972. – 39 с.
50. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий [Текст]: учебное пособие / Ф. В. Глазырин. – Свердловск: Из-во Свердловского юрид. ин-та, 1973. – 156 с.
51. Глазырин Ф. В. Наблюдение как метод изучения личности обвиняемого [Текст] / Ф. В. Глазырин // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – Свердловск, 1973. – с. 169 – 178.

52. Головки Л. В. Дознання и предварительное следствие в уголовном процессе Франции [Текст] / Л. В. Головки. – М.: Фирма «СПАРК», 1995. – 130 с.
53. Гончаренко В. Г. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] / В. Г. Гончаренко // Кримінальне право України. – 2006. – № 8. – с. 3–11.
54. Гончаров І. Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство [Текст]: Навчальний посібник / І. Д. Гончаров. – Київ.: Центр навчальної літератури. – 2005. – 248 с.
55. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе [Текст] / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькин. – Воронеж: Из-во Воронежского гос. ун-та, 1978. – 303 с.
56. Гродзинський М. М. Докази в радянському кримінальному процесі [Текст] / М. М. Гродзинський. – Харків: Рад. Буд-во і право 1933. – 88 с.
57. Грошевий Ю. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник [Текст] / Ю. Грошевий, М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. – 272 с.
58. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе [Текст] / Ю. М. Грошевой. – Харьков: Вища школа. Из-во ХГУ, 1979. – 144 с.
59. Грошевой Ю. М. Функции профессионального правосознания судьи в механизме принятия решения по уголовному делу [Текст] / Ю. М. Грошевой // Проблемы социалистической законности. – Харьков: Вища школа, 1982. – №10. – с. 60–69.
60. Гуковская Н. И. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних [Текст] / Н. И. Гуковская, А. И. Долгова, Г. М. Миньковский. – Москва: Юрид. лит., 1974. – 208 с.

61. Гуськова А. П. Выявление судом обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого [Текст] / А. П. Гуськова. – М.:ВЮЗИ, 1984. – 60 с.
62. Гуськова А. П. Личность обвиняемого в уголовном процессе (проблемные вопросы науки и практики) [Текст] / А. П. Гуськова. – Оренбург: Из-во ОГУ, 1996. – 174 с.
63. Гуськова А. П. Личность обвиняемого в уголовном процессе (проблемы теории и практики) [Текст]: дис...доктора юрид. наук: 12.00.09 / Гуськова Антонина Петровна. – Оренбург, 1997. – 388 с.
64. Гуськова А. П. Обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, в предмете доказывания [Текст] / А. П. Гуськова // Российский судья. – 2002. – № 2. – с. 28 – 29.
65. Гуськова А. П. Теоретические и практические аспекты установления данных о личности обвиняемого в российском уголовном судопроизводстве [Текст]: Учебное пособие / А. П. Гуськова. – М.: ИД «Юрист», 2002. – 160 с.
66. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания (2-е изд., испр., и доп.) [Текст] / А. А. Давлетов. – Екатеринбург: Из-во гуманитарного ун-та, 1997. – 345 с.
67. Давлетов А. А. Факт, информация, знание в структуре уголовно-процессуального познания [Текст] / А. А. Давлетов // Правоведение. – 1990. – №2. – с. 88–92.
68. Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность [Текст] / под ред. В.А. Власихина. – М.:Юрист, 2000. – 272 с.
69. Долгова А. И. Криминологическое значение изучения личности преступника [Текст] / А. И. Долгова // Советское государство и право. – 1973. – №6. – с. 90–97.
70. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних [Текст] / А. И. Долгова. – М.: Юрид. лит., 1981. – 160 с.

71. Досудове розслідування кримінальних справ [Текст]: навчально-практичний посібник / За заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Х.: Вид-во «ФІНН», 2009. – 328 с.
72. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций [Текст] / Л. Я. Драпкин. – Свердловск: Из-во Свердловского гос. ун-та, 1987. – 222 с.
73. Драпкин Л. Я. Решения следователя и тактические приемы в структуре процессуальных действий [Текст] / Л. Я. Драпкин // Следственные действия (криминологические и процессуальные аспекты). Межвузовский сборник. – Свердловск: 1983.– с. 9–16.
74. Дроздов О. Гуманізація кримінального судочинства [Текст] / О. Дроздов // Юридичний вісник України. – 2007. – №41. – с. 18.
75. Дружинина В. Л. Психология. Учебник для гуманитарных вузов [Текст] / В. Л. Дружинина. – СПб.: Питер, 2001. – 656 с.
76. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы [Текст] / А. Я. Дубинский. – Киев: Из-во «Наукова думка», 1984. – 181с.
77. Дубинский А. Я. Применение следователем органов внутренних дел мер пресечения к несовершеннолетним / А. Я. Дубинский. – К.: КВШ МВД СССР, 1988. – 92 с.
78. Дубинський А. Я. Про предмет доказування в радянському кримінальному процесі [Текст] / А. Я. Дубинський // Радянське право. – 1983. –№1. – с. 57–60.
79. Дулов А. В. Понятие и структура тактического решения, принимаемого следователем при производстве следственного действия [Текст] / А. В. Дулов, Ю. И. Новик // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981.– с. 39–43.

80. Еникеев З. Д. Применение мер пресечения по уголовным делам (в стадии предварительного расследования): учебное пособие [Текст] / З.Д. Еникеев. – Уфа: Башкир. гос. университет, 1988. – 84 с.
81. Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология: Учебник для вузов [Текст] / М. И. Еникеев. – СПб.: Питер, 2003. – 752 с.
82. Жбанков В. А. Еще раз о свойствах личности преступника [Текст] / В. А. Жбанков, И. В. Ананина // Уголовно- процессуальное законодательство в современных условиях: проблемы теории и практики: сб. статей. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 528с.- с. 419–424.
83. Жеребкин В. Е. Логика [Текст] / В. Е. Жеребкин. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1968. – 254 с.
84. Жеребятьев И. В. Личность потерпевшего в современном уголовном судопроизводстве России: Монография [Текст] / И. В. Жеребятьев. – Оренбург: РИК ГОУ ОГУ, 2004. – 220 с.
85. Загальна теорія держави і права [Текст]: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
86. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вузів [Текст] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко, та ін.; за ред. М. В. Цвіка. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
87. Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360 (з наступними змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3352-12>.

88. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: Видання четверте [Текст]. – Х.: Одіссей, 2008.– 528 с.
89. Зеленецкий В. С. Предмет и пределы познания в доследственном уголовном процессе [Текст] / В. С. Зеленецкий // Право и политика. – 2002. – №8. – с. 71–74.
90. Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины [Текст] / В. С. Зеленецкий, Н. В. Глинская. – Серия «Юридичний радник». – Харьков: «Страйд», 2006. – 336 с.
91. Зеленецкий В. С. Технология восстановления (реконструкции) утраченных уголовных дел [Текст] / В. С. Зеленецкий, В. Ю. Кузьмина. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2002. – 236 с.
92. ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>
93. Игнатова Н. М. Использование адвокатом - защитником данных о личности обвиняемого [Текст]: Учеб. пособие / Н. М. Игнатова, С. Д. Игнатов; научн. редактор В. П. Малков. – Ижевск : Детектив-информ, 1999. – 143 с.
94. Игнатова Н. М. Изучение личности обвиняемого защитником и использование полученных данных в ходе защиты [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09./ Игнатова Наталья Михайловна. – Ижевск, 1997. – 172 с.
95. Исаков В. Нужна ли производственная характеристика обвиняемого? [Текст] / В. Исаков // Законность. – 1994. – № 5. – с. 39–40.
96. Карнеева Л. М. Доказывание в советском уголовном процессе и основание процессуальных решений [Текст] / Л. М. Карнеева // Сов. государство и право. – 1981. – №10. – с. 85–90.
97. Карнеева Л. М. Особенности пределов доказывания при принятии некоторых процессуальных решений в стадии пре-

- дварительного следствия [Текст] / Л. М. Карнеева, Г. М. Миньковский // Вопросы предупреждения преступности. – 1966. – №4. – с.74.
98. Карнеева Л. М. Тактические основы организации и проведения допроса в стадии расследования [Текст] / Л. М. Карнеева. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. – 144 с.
99. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: Монографія [Текст] / М. О. Карпенко. – Харків: Вид-во «ФІНН», 2009. – 240 с.
100. Кипченко В. Г. К вопросу об изучении личности на предварительном следствии [Текст] / В. Г. Кипченко // Вопросы повышения эффективности правосудия по уголовным делам. – Калининград: КГУ, 1981. – с. 102–111.
101. Клещина Е. Н. Личность обвиняемого и методы ее изучения [Текст] / Е. Н. Клещина // Борьба с преступностью. – М.: Современный Гуманитарный Университет, 2002. – с. 201–214.
102. Ключков В. В. Проблемы теории следственной ситуации [Текст] / В. В. Ключков // Следственная ситуация. Сборник научн. трудов. – М., 1985. с. 74–79.
103. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України [Текст]: Підручник / Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
104. Ковтун Н. Н. Производство по применению принудительных мер медицинского характера [Текст]: учебно-практ. пособ. / Н. Н. Ковтун. – Н. Новгород: Нижегородский юридический институт МВД РФ, 1997. – 110 с.
105. Кокорев Л. Д. Доказательства и доказывание в уголовном процессе [Текст] / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж: ВГУ, 1995. – 328 с.
106. Кокорев Л. Д. Участники уголовного процесса [Текст] / Л. Д. Кокорев//Проблемы кодификации уголовно-процессуального права / Ред. кол В. М. Савицкий и др. – Москва: ИГПАН, 1987. – с. 38–51.

107. Колб О. Ненадежное вивчення особи злочинця [Текст] / О. Колб // Юридична Україна. – 2005. – №3. – с. 69.
108. Колмаков П. А. Правоотношения, возникающие по делам о применении принудительных мер медицинского характера [Текст] / П. А. Колмаков // Межвузовский сборник научных трудов. – Калининград: 1990. – с. 93–96.
109. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – ст.141 Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
110. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение [Текст] / И.А. Копылов. – Волгоград: Из-во ВГУ, 1988. – 76 с.
111. Корнуков В. М. Личность в уголовном судопроизводстве: проблемы обязанностей [Текст] / В. М. Корнуков // Советское государство и право. – 1988. – №7. – с. 82.
112. Корсаков Б. Исследование личности обвиняемого [Текст] / Б. Корсаков, А. Любавин // Соц. законность. – 1959. – №2. – с. 21–24.
113. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии [Текст] / М. Г. Коршик, С. С. Степичев. – Москва: Юрид. лит., 1969. – 80 с.
114. Коршик М. Г. Доказательственное значение данных, характеризующих личность обвиняемого [Текст] / М. Г. Коршик, А. М. Ларин, С. С. Степичев // Сов. государство и право. – 1966. – №9. – с. 97–101.
115. Коченов М. Определение способности самостоятельно осуществлять свое право на защиту [Текст] / М. Коченов, Б. Кульчицкий // Соц. Законность. – 1978. – №5. – с. 68–69.
116. Кочетков В. В. Индивидуально - психологические проблемы принятия решения [Текст] / В. В. Кочетков, И. Г. Скотникова. – М.: Наука, 1993. – 145 с.

117. Кривошеев А. С. Изучение личности обвиняемого в процессе расследования [Текст] / А. С. Кривошеев. – М.: Юридическая литература, 1971. – 80 с.
118. Кримінальний кодекс України [Текст]. – Харків: Одіссей, 2010. – 224 с.
119. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар [Текст] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін., за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре“, 2006. – 1184 с.
120. Кримінальний процес України [Текст] / за ред. Ю. М. Грошевого. –Х.: Право, 2000. – 494 с.
121. Кримінальний процес України [Текст]: Підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
122. Кримінально-виконавчий кодекс України. Станом на 1 січня 2011 року [Текст] / Упорядник А. Х. Степанюк. – Харків: Право, 2011. – 88 с.
123. Кримінально-процесуальне право України: Підручник [Текст] / за загальною редакцією Ю. П. Аленіна. –Харків: Одіссей, 2009. – 816 с.
124. Кримінологія. (Загальна частина) [Текст]: навч. посібник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2005. – 240 с.
125. Кудрявцев В. Н. Личность преступника [Текст] / В. Н. Кудрявцев, Н. С. Лейкина, Г. М. Миньковский. – М.: Юрлитература, 1975. – 269 с.
126. Кузьмин Г. А. О сущности и форме процессуальных решений следователя [Текст] / Г. А. Кузьмин // Закон и право. – 2002. – №1. – с. 43–50.
127. Кулагин О. А. Принятие решений в организациях [Текст]: учебное пособие / О. А. Кулагин. – СПб.:Изд. дом «Сентябрь», 2001. – 148 с.

128. Курашвили Г. К. Изучение следователем личности обвиняемого [Текст] / Г. К. Курашвили. – М.: Юрид. лит., 1982. – 96 с.
129. Курашвили Г. К. Об основных направлениях изучения личности обвиняемого на предварительном следствии [Текст] / Г. К. Курашвили // Вопросы криминологии, уголовного права, процесса и прокурорского надзора. – М., 1975. – с. 5–12.
130. Курс криминалистики. Общая часть [Текст] / Под ред. В. Е. Карнаухова. – М.: Юристъ, 2000. – 273 с.
131. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе [Текст]: учебно-практич. пособие / В. А. Лазарева. – М.: Высшее образование, 2009. – 344 с.
132. Ларин А. М. От следственной версии к истине [Текст] / А. М. Ларин. – М.: Юрид. лит., 1978. – 200 с.
133. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность [Текст] / Н. С. Лейкина. – Л.: Из-во ЛОЛГУ, 1968. – 128 с.
134. Лившиц Ю. Д. Мера пресечения в советском уголовном процессе [Текст] / Ю. Д. Лившиц. – М.: Юрид. лит., 1974. – 163 с.
135. Личность преступника [Текст] / В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Кондрашков, Н. С. Лейкина, Г. М. Миньковский, С. С. Степичев и др. – М.: Юридическая литература, 1975. – 272 с.
136. Лізогуб Я. Г. Стаття 124-1 Кримінального кодексу України: проблеми правової термінології й необхідність її зміни [Текст] / Я. Г. Лізогуб // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001. – №2. – с. 115–119.
137. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій [Текст]: Монографія / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2005. – 211 с.

138. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право [Текст]. Курс лекцій: навч. посібник / Л. М. Лобойко. – К.: Істина, 2005. – 456 с.
139. Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты [Текст] / сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.:Инфра-М, 2010. – 320 с.
140. Ломидзе А. Б. Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью принятых следователем процессуальных решений. Методическое пособие [Текст] / А. Б. Ломидзе. – М.: Юрлитинформ, 2000. – 104 с.
141. Лубшев Ю. Ф. Личность обвиняемого [Текст] / Ю. П. Лубшев. – Москва: МГУ, 1985. – 61 с.
142. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования [Текст] / И. М. Лузгин. – М.: Юрид. лит-ра, 1973. – 215 с.
143. Лук'янчиков Е. Д. Сукупність доказів, як умова прийняття процесуальних рішень [Текст] / Е. Д. Лук'янчиков // Науковий вісник нац. Академії ВС України. – 2004. – №42. – с. 24–31.
144. Лупинская П. А. Законность и обоснованность решений в уголовном судопроизводстве [Текст] / П. А. Лупинская. – Москва: ВЮЗИ, 1972. – 79 с.
145. Лупинская П. Установление обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого [Текст] / П. Лупинская // Сов. юстиция. – 1983. – №2. – с. 9–11.
146. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды содержание и формы [Текст] / П. А. Лупинская. – М.: Юрид. лит., 1976. – 168 с.
147. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика [Текст] / П. А. Лупинская. – Москва: Юрист, 2006. – 174 с.
148. Лупинская П. А. Социальная и гносеологическая природа процессуальных решений [Текст] / П. А. Лупинская // Советское государство и право. – 1970. – №3. – с. 100–105.

149. Лупинская П. А. Судебные решения: содержание и форма [Текст] / П. А. Лупинская // Рос. юстиция. – 2001. – №11. – с. 57–59.
150. Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку. Навчальний посібник [Текст] / В. Т. Маляренко. – Київ: ВД Ін Юре, 2004. – 600 с.
151. Манаев Ю. В. Законность и обоснованность процессуальных решений следователя в советском уголовном судопроизводстве [Текст] / Ю. В. Манаев. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1977. – 136 с.
152. Манаев Ю. В. Индивидуализация наказания с учетом обстоятельств, характеризующих личность виновного [Текст] / Ю. В. Манаев // Соц. законность. – 1959. – №9. – с. 34.
153. Манаев Ю. В. Обоснованность процессуальных решений следователя [Текст] / Ю. В. Манаев // Советское государство и право. – 1978. – №5. – с. 84–88.
154. Манаев Ю. В. Проверка законности и обоснованности процессуальных решений следователя [Текст] / Ю. В. Манаев // Советская юстиция. – 1973. – №21. – с. 13–15.
155. Манова Н. С. Особенности предмета доказывания по делам несовершеннолетних [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Манова Нина Сергеевна. – Саратов, 1988. – 22 с.
156. Мартынчик Е. Изучение личности подсудимого судом [Текст] / Е. Мартынчик // Сов. юстиция. – 1971. – №9. – с. 13–14.
157. Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений [Текст] / И. А. Матусевич. – Минск: Из-во БГУ, 1975. – 128 с.
158. Международная защита прав человека: документы и комментарии [Текст] / под ред. Буроменского М. В. – Х.: «Синтекс ЛТД» 1998. – 298 с.

159. Мельникова Ю. Учет судом данных о личности осужденного [Текст] / Ю. Мельникова // Социалистическая законность. – 1969. – №1. – с. 53–55.
160. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве [Текст] / М. М. Михеенко. – К.: Наукова думка, 1984. – 134 с.
161. Михеенко М. М. Кримінальний процес України: Підручник [Текст] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К.: «Либідь», 1999. – 536 с.
162. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, відомі як «Пекинські правила» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_208.
163. Мотовиловкер Я. О. Доказательственное значение данных о личности обвиняемого [Текст] / Я. О. Мотовиловкер // Соц. законность. – 1959. – №9. – с. 32–35.
164. Мудьюгин Г. Изучение личности обвиняемого и потерпевшего при расследовании убийств и телесных повреждений [Текст] / Г. Мудьюгин, С. Степичев // Соц. законность. – 1966. – №12. – с. 60–63.
165. Муравин А. Б. Мотивировка процессуальных решений следователя [Текст] / А. Б. Муравин // Проблемы соц. законности. Межведомственный научный сборник. – Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1986. – Выпуск 17. – с.78–82.
166. Муравин А. Б. Проблемы мотивировки процессуальных решений следователя [Текст]: автореф. Дис... к.ю. наук: 12.00.09 / Муравин А. Б. – Харьков, 1987. – 30 с.
167. Назаров В. В. Кримінальний процес України [Текст]: навчальний посібник. / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – К.: Атіка, 2007. – 584 с.
168. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе [Текст] / Ю.К. Орлов. – М: БЕК, 2000. – 345 с.

169. Офіційний вісник України [Текст]: офіційне науково-практичне видання / Міністерство юстиції України. – Київ, 2001. – №25.
170. Офіційний вісник України [Текст]: офіційне науково-практичне видання / Міністерство юстиції України. – Київ, 2001. – №34.
171. Очередин В. Т. Доказательства в уголовном процессе: сущность, источники, способы собирания [Текст] / В. Т. Очередин – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2008. – 248 с.
172. Очередин В. Т. Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии [Текст]: Учебное пособие / В. Т. Очередин. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – 40 с.
173. Пилипчук П. П. Обрання судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в стадії досудового розслідування кримінальних справ [Текст] / П. П. Пилипчук // Вісник Верх. Суду України. – 2001. – №6 (28). – с. 44–49.
174. Подольный Н. Основания принятия процессуальных решений [Текст] / Н. Подольный // Российская юстиция. – 1999. – №2. – с. 40–41.
175. Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі від 14 грудня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_205.
176. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток [Текст] / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; За заг. ред. В. С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
177. Проблемы общей теории права и государства [Текст] / Под общ ред. В. С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 2004. – 832 с.
178. Проект Закону України «Кримінально-процесуальний кодекс України» від 19 травня 2003 року за №3456-1. Сайт ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

179. Проект Кримінального процесуального кодексу від 11 вересня 2008 р., підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. – К., 2008. – 280 с.
180. Проект Кримінального процесуального кодексу від 21 травня 2007 р., підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. [Електронний ресурс] – К., 2007. – 157 с. – Режим доступу: http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk_final.pdf.
181. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А.Кармазіним (реєстраційний № 1233 від 13 грудня 2007 року). [Електронний ресурс] – 354 с. Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=31115.
182. Просвирнин В. Г. Особенности предмета доказывания по уголовным делам несовершеннолетних. Учебно-методическое пособие [Текст] / В. Г. Просвирнин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ин-та МВД России, 2001. – 96 с.
183. Рассолов В. В. Проблемы управления и информации в области права [Текст] / В. В. Рассолов. – М.: Юридическая литература, 1991. – 208 с.
184. Римське приватне право: Курс лекцій [Текст] / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – Львів, 2009. – 136 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-7633.html>.
185. Розенберг М. И. Защитник на предварительном следствии в советском уголовном процессе [Текст]: автореф. дис.канд. юрид. наук: 12.00.09 / М. И. Розенберг. – М., 1968. – 22 с.
186. Рыжаков А. П. Следственные действия [Текст] / А. П. Рыжаков. – М.: ИИД «Филинь», 1997. – 336 с.

187. Сабуров А. Юридична психологія [Текст] / А. Сабуров. – К.: ТП «Прессе», 2003. – 207 с.
188. Самищенко С. С. Судебная медицина: учебник для ВУЗов [Текст] / С. С. Самощенко. – М.: Юрайт, 2009. – 465 с.
189. Сахаров А. Б. Личность преступника и типология преступников [Текст] / А. Б. Сахаров // Соц. законность. – 1973. – №3. – с. 19–24.
190. Сахаров А. Б. Учение о личности преступника [Текст] / А. Б. Сахаров // Советское государство и право. – 1968. – №9. – с. 64–69.
191. Слинько С. В. Механизм реализации процессуального статуса субъектов уголовно-процессуальной деятельности [Текст]: монография / С. В. Слинько. – Х.: Основа, 2005. – 254 с.
192. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності [Текст]: монографія / С. В. Слінько. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 282 с.
193. Смирнов А. В. Уголовный процесс: Учебник для вузов [Текст] / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. – СПб.: Питер, 2004. – 697 с.
194. Смирнова Н. Н. Криминология. Конспект лекций [Текст] / Н. Н. Смирнова. – СПб.: Михайлов, 2003. – 32 с.
195. Смыслов В. И. Свидетель в советском уголовном процессе [Текст] / В. И. Смыслов. – М.: Высшая школа, 1973. – 160 с.
196. Советский энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
197. Солодов Д. А. Процессуальные решения как элемент реализации тактического замысла следователя [Текст] / Д. А. Солодов // Воронежские криминологические чтения: Сборник научных трудов. - Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2010. – Вып. 12. – с. 298–309.

198. Степичев С. С. Формы и методы изучения личности преступника [Текст] / С. С. Степичев // Соц. законность. – 1960. – №8. – с. 20–23.
199. Стовповой А. Г. Обстоятельства, которые характеризуют личность обвиняемого, как элемент предмета доказывания [Текст]: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. Г. Стовповой. – Л., 1980. – 20 с.
200. Стовповой А. Г. Личность обвиняемого как элемент предмета доказывания: По делам о неосторожных преступлениях [Текст] / А. Г. Стовповой // Проблемы борьбы с неосторожной преступностью в условиях научно-технической революции. – Том 175. – Владивосток, 1976. – с. 83 – 93.
201. Строгович М. С. Избранные труды. Теория судебных доказательств [Текст] / М. С. Строгович. – М.: Юрид. лит., 1991. – 300 с.
202. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса в 2 т. т.1 [Текст] / М. С. Строгович. – М.: Из-во «НАУКА», 1968. – 469 с.
203. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса в 2 т. т.2 [Текст] / М. С. Строгович. – М.: Из-во «Наука», 1970. – 516 с.
204. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе [Текст] / М. С. Строгович. – Москва: АН СССР, 1955. – 384 с.
205. Тарасов А. А. Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы [Текст] / А. А. Тарасов. – Самара: Из-во «Самарский университет», 2000. – 132 с.
206. Теория доказательств в советском уголовном процессе [Текст] / под ред. Н. В. Жогина. – М.:Юрид. лит., 1973. – 736 с.
207. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України [Текст] / Підручник – Київ: „А.С.К.”, 2003. – 1119 с.

208. Тертишник В. М. Уголовный процесс [Текст] / В. М. Тертишник. – Х.: РИФ «Арсис, ЛТД», 1997. – 528 с.
209. Тертышник В. М., Слинко С. В. Теория доказательств: Учебное издание [Текст] / В. М. Тертишник, С. В. Слинко. – Харьков: Арсис, 1998. – 256 с.
210. Тищенко О. І. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту: проблеми обрання та оскарження в судовому провадженні по кримінальній справі: Монографія. [Текст] / О. І. Тищенко. – Харків: «Фінн», 2008. – 176 с.
211. Трунов И. Л. Защита прав личности в уголовном процессе. [Текст] / И.Л. Трунов. – М.: ИД «Юриспруденция», 2005. – 304 с.
212. Уголовно – процессуальный кодекс Республики Беларусь (регист. №295-3 принят 30 июня 1999 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/kodeksby/upk/20110127/index.htm>.
213. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник [Текст] / Отв. ред. П. А. Лупинская. – М.: Юрист, 2005. – 815 с.
214. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2005 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://yurotdel.com/zakony/ugolovno-processualnyi-kodeks-kazahstana.html>.
215. Уголовно-процессуальный кодекс РФ [Текст] / М.: Изд-во ОМЕГА-Л, 2005. – 600 с.
216. Уголовно-процессуальный кодекс УССР с изменениями на 1-е марта 1925 года и приложениями алфавитно-предметного указателя и таблицы сроков [Текст] – Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. – 116 с.
217. Уголовно-процессуальный Кодекс УССР. Официальное издание в редакции 1927 года. [Текст] – Харьков: Юридическое издательство наркомюста УССР, тип. раб.-кооп. изд. "Укра. раб." им. П. Иванова – 1927. – 126 с.

218. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов [Текст] / Под ред. К. Ф. Гуценко. – М.: ИД «Зерцало», 1998. – 575 с.
219. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания [Текст] / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань: Из-во Казанск. ун-та, 1976. – 206 с.
220. Философский энциклопедический словарь [Текст] / [Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов.] – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
221. Хайдуков Н. П. Понятие и содержание процессуально-тактической ситуации [Текст] / Н. П. Хайдуков // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. Сборник научных трудов. – Саратов, 1987. – с. 74–82.
222. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого [Текст] / П. П. Цветков. – Л.: Из-во Ленинградского ун-та, 1973. – 149 с.
223. Цветков П.П. Теория и практика исследования данных о личности обвиняемого в сов. уголовном судопроизводстве (в стадиях предварительного расследования и судебного разбирательства уголовных дел) [Текст]: автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.09 / Цветков П. П. – Л., 1974. – 38 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=71073>.
224. Цивільний кодекс України [Текст] / Х.: Одісей. – 2008. – 424 с.
225. Чича Р. П. Межі вивчення особи обвинуваченого при здійсненні досудового розслідування [Текст] / Р. П. Чича // Проекти КПК України та проблеми сучасного стану кримінально-процесуального законодавства (матеріали науково-практичного семінару). – Харків: ХНУВС, 2008. – с.70-72.
226. Чича Р. П. Вивчення особи злочинця: кримінально-процесуальний аспект [Текст] / Р. П. Чича // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених: Ма-

- теріали науково-практичної конференції (Харків, 25 травня 2007 р.). – Харків: Видавництво ХНУВС, 2007. – с.74–76.
227. Чича Р. П. Використання даних про особу обвинуваченого при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу [Текст] / Р. П. Чича // Дізнання та ДС в ОВС: сучасний стан та шляхи удосконалення (матеріали науково-практичної конференції). – Харків: ХНУВС, 2010. – с. 198–199.
228. Чича Р. П. Значення фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемента предмету доказування, в кримінальній справі [Текст] / Р. П. Чича // Журнал Право і безпека. – 2006.– випуск 5'3.– с. 101–104.
229. Чича Р. П. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, та їх значення при складанні обвинувального висновку [Текст] / Р. П. Чича // Сучасний стан та проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України (матеріали наук.-практ. конференції) – Харків: ХНУВС, 2007. – с. 44–47.
230. Чича Р. П. Роль фактичних даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, при обранні запобіжного заходу [Текст] / Р. П. Чича // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Випуск 36. – с. 184–188.
231. Чича Р. П. Теоретичні та практичні аспекти вивчення захисником особи обвинуваченого [Текст] / Р. П. Чича // Журнал «Юридична Україна» – 2010. – випуск №1. – с. 126–129.
232. Шейфер С. А. Следственные действия [Текст] / С. А. Шейфер. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 184 с.
233. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма [Текст] / С. А. Шейфер. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 208 с.
234. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: Монография [Текст] / В. Ю. Шепитько. – Х.: Гриф, 2002.–349 с.

235. Шимановский В. Решения следователя при психическом заболевании обвиняемого [Текст] / В. Шимановский // Социалистическая законность – 1991. – №3 – с. 49
236. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн. [Текст] / С.І. Шимон. — К.:КНЕУ, 2004. — 220 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,99999999.
237. Шмаров И. В. Изучение личности преступника и назначение наказания [Текст] / И. В. Шмаров, Ю. Б. Утевский, А. М. Яковлев // Соц. законность – 1958. – №10. – с. 14–16.
238. Шостак Г. С. Следственные ситуации как критерий принятия решений [Текст] / Г. С. Шостак // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. Межвузовский научный сборник. – Саратов, 1987. – вып.6 –с. 23–27.
239. Щерба С. П. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками [Текст]: Автореф. дис.. д-ра юрид. наук / С. П. Щерба. – Москва, 1990. – 38 с.
240. Щерба С. П. Расследование и судебное рассмотрение по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками [Текст] / С. П. Щерба. – М.:Юрид. центр «Пресс», 2008. – 774 с.
241. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно-практическое пособие [Текст] / М. Г. Щербаковский. – Харьков: Эспада, 2005. – 544 с.
242. Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР [Текст]: Автореф. дис.. д-ра юрид. наук / А. А. Эксархопуло. – СПб.: СПб. гос. ун-т, 1993. – 32 с.
243. Эксархопуло А. А. Основы криминалистической теории [Текст] / А. А. Эксархопуло. – Спб.: СГУ, 1992. – 116 с.

244. Эксархопуло А. А. Решения в криминалистике и их классификация [Текст] / А. А. Эксархопуло // Юридические записки. – Воронеж: ГУ, 1997. – вып.7 – с. 56-60.
245. Юридична енциклопедія [Текст]: В. 6 т. т. 5: П–С / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.] – К.: "Укр. енцикл.", 2003. – 736 с.
246. Юридичний словник [Текст] / під ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1974.– 846 с.
247. Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств [Текст] / Ю. К. Якимович. – Томск.: Изд-во Том. ун-та, 1991.– 138 с.
248. Яковець І. С. Застосування запобіжних заходів в Україні: сучасний стан та перспективи (результати соціологічного дослідження) [Текст] / І. С. Яковець. – Х.:ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 112 с.
249. Яковлев А. М. Об изучении личности преступника [Текст] / А. М. Яковлев // Советское государство и право. – 1962. – №11– с.111.
250. Якупов Р. Х. Уголовный процесс [Текст] / Р. Х. Якупов. – М.:Зерцало, 1999. – 464 с.
251. Code of Criminal Procedure of France. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/cpptextA.htm
252. Criminal Procedure Code of German. [Електронний ресурс] – Режим дост.: <http://www.sergei-nasonov.narod.ru /links3.html>

Наукове видання

ЧИЧА
Руслан Павлович

**РЕАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ
ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО
У ПРОЦЕСУАЛЬНИХ
РІШЕННЯХ СЛІДЧОГО**

Монографія

Підп. до друку: 05.09. 2012 Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум.друк.арк. 13,02
Обл.вид.арк. 9,9
Наклад 300 прим. Замовлення №44-10
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта видавничої діяльності
№123 від 15.10.2004 р. СПДФО Чальцев О.В.

Друкарня **МОНОГРАФ**
ФОП Іванченко І.С.
Тел.: +38-057-756-09-25, +38-050-40-243-50
www.monograf.com.ua